

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΕΤΟΣ ΝΣΤ' — ΤΟΜΟΣ 111^{ος} — ΤΕΥΧΟΣ 1312

Ἀθήναι, 1 Μαρτίου 1982

Στὸ τεῦχος τοῦτο

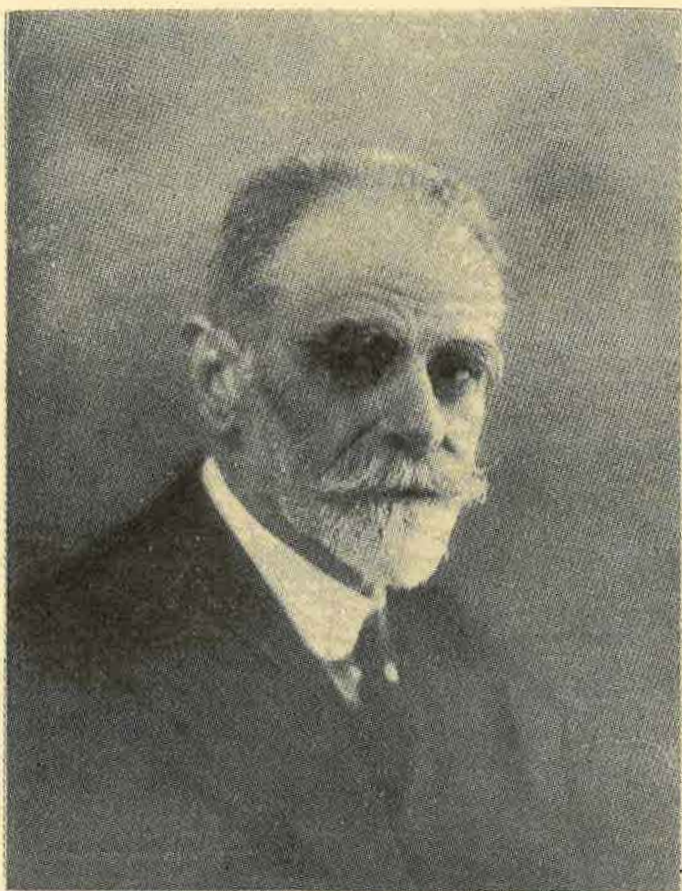
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

στὸν

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

[Ο ΠΟΙΗΤΗΣ — Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ — ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ —
Ο ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΑ-
ΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ]





ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

(ἀπὸ τὸ «Ἐγκυκλοπαιδικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1932)

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ ΝΣΤ' - 1982
ΤΟΜΟΣ
ΕΚΑΤΟΣΤΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, 1 ΜΑΡΤΙΟΥ 1982

ΤΕΥΧΟΣ 1312

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

"Ετρεξεν αίμα πολὺ ἀπὸ μέσα μου.
Θαρρεῖς καὶ γινόντουσαν αίμα ἀπ' εὐθείας
τὸ νερὸ καὶ ὁ ἀέρας μὲς στὸ σῶμα μου καί,
ἐνῶ ἔρρεε διαρκῶς, ποτέ του δὲν ἄδειαζε.
Μυριάδες μυριάδων φύλλα χαρτιοῦ
μουςκεντήκανε στὸ τραπέζι μου, ἐνῶ
τὸ χαμόγελο ἔμοιαζε μὲ ἀμέριμνο ἄνθος
στὸ γκρεμνὸ τοῦ προσώπου μου — κανένας
δὲν διάκρινε πάνω του τὸν τύπο
τῶν ἥλων.

Τόσο

ποὺ ξνιωθα ὅτι θὰ δύνομουν τὸν ἄλλον
χρόνο νὰ προλάβω τὴν ἀνοιξη — πρὶν
ἀρχίσει ἀπ' τὶς ρίζες ν' ἀνεβάζει τὸ πράσινο
κάτω ἀπ' τὶς φλοῦδες — νὰ γιομίσω τὰ φύλλα
ὅλων τῶν δέντρων αίμα καὶ φῶς.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ



ΑΜΕΤΑΚΙΝΗΤΟΣ ΚΑΙ ΒΕΒΑΙΟΣ

Γνωστό καὶ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἐποχῆς μας: ἡ ἀνάγκη νὰ δικαιολογοῦμε κάθε τόσο τὶς πνευματικὲς μας ρίζες καὶ νὰ ἐξηγοῦμε τὴν ἐπιστροφή μας σὲ μερικὲς ἐπετεῖους ποὺ ἔχουν πολλαπλὴ χρησιμότητα. Καὶ παίρνω καὶ προβάλλω τὴν ἐπέτειο ἀκριβῶς ἐκείνη, ποὺ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ προκαλέσει τὶς περισσότερες ἀντιδράσεις, αὐτὴν ποὺ τῆς ἀφιερώνεται τὸ τεῦχος τοῦτο: τὴν 39ῃ ἐπέτειο ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ.

Μὰ γιὰ τὸν Παλαμᾶ πάλι θὰ μιλήσουμε; Δὲν τὰ εἶπαμε ὅλα γιὰ τὸν Παλαμᾶ; Καὶ μήπως εἶπαμε περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔπρεπε νὰ ποῦμε καὶ νὰ γράψουμε; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ τὸ ξέρω ὅτι θάρθουν ἀπὸ τοὺς νέους ἐκείνους, ποὺ μερικοὶ θὰ τοὺς ὀνόμαζαν ἀσεβεῖς ἐνῶ ἐγὼ περιορίζομαι νὰ τοὺς λέω νέους τῆς ἐποχῆς. Καὶ δὲ θ' ἀποφύγω νὰ τοὺς ἀπαντήσω καὶ σ' ἓνα ἄλλο, οὐσιαστικότερο ἐρώτημα, ποὺ νομίζουν ὅτι μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἀμηχανία. Ἐπιθυμῶ νὰ τοὺς προλάβω. Καὶ τοὺς ρωτῶ: Γνωρίζουν ὅτι ἴσως θεωρῶ λυρικότερο ἄλλον ποιητὴ τῆς γενεᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἢ τῆς ἀμέσως ἐπόμενης γενεᾶς; Καὶ ξέρουν πῶς εἶμαι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ κερδίσει

τὸ χῶρο του (τὴν ἀνοχὴ θὰ σημειώ- ναν ἄλλοι) ὁ Καβάφης σὲ χρόνους δύσκολους γιὰ τὴν ποίησίν του (τὸ πρῶτο ἀφιέρωμα ποὺ ὀργάνωσα στὴ «Νέα Ἑστία» πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια θέμα του εἶχε τὸν Ἀλεξανδρινὸ ποιητὴ); Ὅλ' αὐτὰ ὅμως, καὶ μερικὰ ἄλλα ἀκόμη, — ὅπως ἡ ἐπιμονή μου νὰ ζητῶ στὸ τραγούδι τὴν καθαρὴ λυρικὴ διάθεση καὶ νὰ δείχνω πόσο ἐνοχλοῦμαι κι ἀπὸ τὴν πιὸ παραμικρὴ παρουσία τοῦ πεζολογικοῦ στοιχείου στὸ λυρικό στίχο, — ὅλ' αὐτὰ δὲ μ' ἐμποδίζουν νὰ καλέσω τοὺς νέους στὴν 39ῃ ἐπέτειο, γιὰ νὰ τοὺς πῶ:

Ὁ Κωστής Παλαμᾶς εἶναι πρῶτα ὁ ποιητής. Ἀλλὰ ἂν ἦταν μόνο ὁ ποιητής κι ἀκόμα μόνο ὁ πεζογράφος ποὺ ἔδωσε τὸ «Θάνατο τοῦ παλληκαριοῦ», μοναδικὸ σὲ σύλληψη καὶ σὲ ἐκτέλεση διήγημα, οὔτε τὸ μέγεθος ποὺ ὅλοι τοῦ ἀναγνωρίζουν θὰ εἶχε οὔτε καὶ τὴν τόση ἐπίδραση, τουλάχιστον σὲ δυὸ γενεές. Ὅλα, βέβαια, προχωροῦν καὶ ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν ἄνθρωπο, προπάντων τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο, στὰ τολμηρὰ καὶ βιαστικά του βήματα. Ὑπάρχει ὅμως κ' ἓνας κόσμος, ποὺ ἐνῶ φαίνεται ὅτι μένει πίσω, ἔχει γίνει σὲ πολλὰ καὶ μένει σὲ πολλὰ ἢ ἀρχὴ τοῦ πνευμα-

τῆς εὐθύνης τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ. Παραπάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, ὁ Παλαμᾶς ἔγινε δέκτης καὶ πομπὸς πνευματικῶν ρευμάτων, τῶν πιὸ ἀνόμοιων, τῶν πιὸ ἀσύλληπτων, τῶν πιὸ μακρινῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἔδινε συνθήματα, κέντριζε φιλοδοξίες, ἀνανέωνε κουρασμένες δυνάμεις, ἐπρόβαλλε ὑποδείγματα πνευματικοῦ ἥθους. Ἡ ἐποχὴ του, σ' ἓνα μεγάλο μέρος της, δύσκολη καὶ ἄγονη. Αὐτὸς ἐπίμονος, ἀκούραστος, σχεδὸν πεισματάρης καλλιεργητής. Γύρω του ἀμέτρητες οἱ χρυσὲς μετριότητες. Αὐτὸς ὑπομονητικὸς καὶ κάποτε ἀσυγχώρητα ἐπιεικής. Πνεῦμα καθολικὸ, ἐργατικότητα ἀκατάβλητη, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ὁ ποιητικὸς κραδασμὸς καὶ ὁ ἀνήσυχος στοχασμὸς, ποὺ συχνὰ ταίριασαν κ' ἔβαλαν θεμέλια στὴ μετασολωμικὴ λογοτεχνία μας.

Αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ εἶπα καὶ σὲ ἄλλες σελίδες καὶ μὲ ἄλλους τρόπους καὶ μὲ ἄλλες εὐκαιρίες. Μὰ θαρρῶ πὼς ποτὲ δὲ μετακινήθηκα ἀπ' αὐτὴ τὴν πίστη μου. Ψάχνω τὴ μνήμη μου καὶ ἐξακριβῶνω πὼς, στὸ θέμα Παλαμᾶ, ἔχω μείνει ἀμετακίνητος, ἀλλὰ οὔτε ἀποκλειστικὸς στάθηκα οὔτε ἀρνητὴς γιὰ ἄλλους τοῦ καιροῦ του. Ἦξερα τί γινόταν καὶ πόσο ἄξιζε αὐτὸ ποὺ γινόταν γύρω του.

Πρέπει νὰ τὸ καταλάβετε, ἀγαπητοὶ νέοι: Ὁ Παλαμᾶς μᾶς χρειάζεται πάντα, ἀκόμα καὶ μὲ τὶς ἀδυναμίες του, — μὲ τὶς ἀδυναμίες ποὺ ἐμεῖς τὶς βλέπουμε στὶς πραγματικές τους διαστάσεις ἐνῶ σεῖς τὶς πολλαπλασιάζετε ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία σας ἢ μὲ τὶς ἐπιζήμιες ἐπιδράσεις ποὺ ἔχετε δεχτεῖ.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΤΟ ΣΠΙΤΑΚΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ *

*Εἶναι μικρούλι, κάτασπρο κι' ἀστεῖο.
Μ' ἀσφαλακτοὺς κι' ἀσφόδελους στολίδια,
Κι' ἀπάνω του, σὰν κόκκινο λοφίο,
Πυρὸς λεκές, ἀπὸ μακρυνά, τὰ κεραμίδια.*

*Σὲ βουναλάκι σκαλωμένο τόσο δά,
Ἔχει γιὰ φόντο θάλασσα γαλάζια.
Δίπλα του, μιὰ ψηλὴ κονκουναριά,
Κι' ὀλόγυρά του τ' οὐρανοῦ τ' ἀτλάζια.*

*Πέρα, μακρονὰ περνᾶνε τρεχαντήρια
Μὲ τὰ πανιά στ' ὀλόλευκὸ τους χρῶμα,*

* Εὐγενική παραχώρηση τῆς Κυρίας Μ. Διον. Ρώμα.

Τόσο μικρὰ ποὺ φαίνονται τσαντήρια
Γύφτων, ποὺ δὲν πάτησαν ποτὲ τὸ ἴδιο χῶμα.

Καὶ μέσ' τὶς φουριωμένες σοροκάδες
Ποὺ 'ναι γι' αὐτὲς τὰ δέντρα σὰν παιχνίδια.
Γίνονται τ' ἀγριολούλουδα μυριόχρωμες σβιλάδες,
καὶ πέφτουν ἀπ' τὴ σκέπη μας δυὸ τρία κεραμίδια.

Μὰ τότες, μέσ' τ' ἀπλοῖκὸ σπιτάκι,
ὅπου παλιὲς στιγμὲς ἐχάσθηκε σὰν σῶμα,
Μύριες πελόγιες φλόγες ἀπ' τὸ τζάκι,
Λέν κάτι στίχους ποὺ δὲν γράφτηκαν ἀκόμη.

Εἰς ΕΑΥΤΟΝ

Σφίξε τὴ δόλια σου καρδιά καὶ μὴ λυπᾶσαι.
Μόνος ἦσουν, μόνος εἶσαι, μόνος θᾶσαι.

Μὴν κλαῖς γιὰ τὶς χαμένες ὁμορφιές
ὅπου χαρὰ γεμίζαν τὴ ζωὴ σου.
Κατάλαβα πὼς ὅλες τὶς φορὲς
Τὴ λάμψη τους τὴν ἔδινε ἡ ψυχὴ σου.

Μονάχος ἄνοιξες τὴ δόλια σου καρδιά
Κ' ἔφαχνες γιὰ στολίδια π' ὁμορφαίνουν
Κ' ἐνῶ περνοῦσαν ἀδιάφορες σιμὰ
Τοὺς χάριζες τὰ ρόδα ποὺ τὴν ραῖναν.

Τίποτα δὲν σοῦ δώσανε δικό τους
Γιατὶ δὲν εἶχαν τίποτα νὰ δώσουν,
Πάψε λοιπὸν νὰ κλαῖς γιὰ τὸ χαμό τους,
Τὶς ὁμορφιές τους σὺ τὶς φανταζόσουν.

Σφίξε τὴ δόλια σου καρδιά καὶ μὴ λυπᾶσαι,
Μόνος ἦσουν, μόνος εἶσαι, μόνος θά 'σαι.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΡΩΜΑΣ



Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

[39η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ]

“Όπως είναι γνωστό, ό πνευματικός χῶρος στὸν ὁποῖο κινήθηκε ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξε εὐρύτατος. Γι’ αὐτὸ ὁ ποιητὴς ἔζησε ὁλόκληρη τὴν ἐθνικὴ κληρονομιά τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στοὺς αἰῶνες. Τὸν Δημοτικισμό τὸν εἶδε ὡς νέα φάση τῆς μακραίωνης ἐξελλίξεως τῆς γλώσσας μας, στὴν ἀρχαία, στὴ βυζαντινὴ, στὴ νεοελληνικὴ σταδιοδρομία τῆς.

‘Ο Παλαμᾶς δὲν ἔπαψε νὰ κηρύττει συνεχῶς τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνιαίας γλώσσας σὲ ὅλες τὶς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Ἀπαιτοῦσε παντοῦ τὴν πυκνότητα, τὴ σαφήνεια, τὴν ἀκρίβεια στὴ γλώσσα. Καὶ ἦταν ἀντίθετος στὶς ὑπαγορεύσεις ἐνὸς ρηχοῦ λαϊκισμού. Ἀναγνώριζε τὶς βαθύρριζες καταβολὲς τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ παρελθὸν τοῦ ἔθνους. “Όπως στὴ λογοτεχνία, ἔτσι καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ λόγον τὸν ἤθελε στὴ δημοτικὴ.

Πρόλαβε τὴν πραγματοποίηση σ’ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν προτάσεών του, ποὺ εἶναι προϊόντα παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ δικαίωση τοῦ Παλαμᾶ ἀπέβη πλήρης στὰ χρόνια μας — καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἔρχονται.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα τοῦ ἔθνους ὁ Παλαμᾶς τὰ ἀποτύπωσε σὲ πολλὰ μελετήματά του μὲ συστηματικὴ ἀσκήση καὶ ἐμβρίθεια, ἐνῶ στὸν ποιητικὸ του λόγο τὰ ἀτένισε μὲ τὸν οἷστον τοῦ ποιητῆ. Ἡ πειθὴ τῆς ποιήσεώς του εἶναι ἀπέραντη, ὅπως πολὺτροποι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες του στὴν πολὺχρονη ἀρθρογραφία του γιὰ τὸ ἴδιο σπουδαίτατον θέμα.

Ἄν ὁ Σολωμὸς μὲ τὸν «Διάλογον» τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ σοφολογιώτατου, ποὺ τὸν ἔγραψε τὸ 1824, χάρισε κατὰ τὸν 19ο αἰ. στὸ ἔθνος ἓνα κείμενον τόσο διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὁ Παλαμᾶς μὲ

τὴν ἀγωνιστικὴ του θέση στὸ ἴδιο ζήτημα, σὲσχόρια μελετήματά του στὸν αἰῶνα μας, τὸν 20ό, ἐξέφρασε κατὰ καιροῦς τὶς πολυσήμαντες ἀπόψεις του, ποὺ θὰ τὶς θυμηθοῦμε ἐδῶ.

Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ποιητές, μὲ δξύτατη διαίσθηση προικισμένοι, πρωτοπόροι καὶ οἱ δύο στὴν ἀναγέννηση τῆς νεοελληνικῆς παραδόσεως, ἔθεσαν ὡς προϋπόθεση τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀνάδου τοῦ ἔθνους τοὺς τὸν δημοτικισμό.

Καὶ πρῶτα ἂς ἰδοῦμε πῶς βλέπει ὁ Παλαμᾶς στὸ τέλος ἀκριβῶς τοῦ 19ου αἰ. τὸν ἔξοχον «Διάλογον» τοῦ Σολωμοῦ, σὲ ἄρθρον ποὺ ἔγραψε τὸ 1898 καὶ τὸ συμπεριέλαβε στὰ «Γράμματα», τόμ. Α’, 1904, «Ἡ κριτικὴ καὶ ἡ γλώσσα». Γράφει: «Ποιά εἶναι μέσα στὸν «Διάλογον» αὐτὸν τοῦ Σολωμοῦ ἡ οὐσιαστικὴ ἰδέα; Εἶναι ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ ἀγράμματος λαοῦ, ὅπως μᾶς ἤρθε ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, δὲν εἶναι τὸ σύντριμμα καὶ τὸ κουρέλιασμα, δὲν εἶναι τὸ βαρβάρωμα, ἀλλὰ τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ θαυμαστό, τὸ προοδευτικὸ ξετύλιγμα τῆς νεκρῆς ἀρχαίας. Εἶναι ὅτι γιὰ νὰ ζήσει ἡ τέχνη καὶ νὰ σταθεῖ ἡ ποίηση, ὁ τεχνίτης καὶ ὁ ποιητὴς, μονάχα γιὰτὶ ποιητὴς καὶ τεχνίτης εἶναι, δὲν μποροῦνε παρὰ νὰ χτίσουν τὰ παλάτια τοὺς καὶ τὰ μνημεῖα τοὺς ἐπάνω στὰ εὐλογημένα θεμέλια τῆς ὁλοζώντανης γλώσσας». Κι’ ἄλλου ὁ Παλαμᾶς, στὸν πρόλογόν του στὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Σολωμοῦ, α’ 1901, β’ 1921, ἀναλυτικότερα μᾶς μιλάει γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς πλευρᾶς, ποὺ ἔχει σημασία ἀκριβῶς γιὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμᾶ, οἱ ὁποῖες ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ: «Ὁ Σολωμὸς κάνει ὅ,τι κάνουν ὅλοι οἱ δυνατοὶ τεχνίτες τοῦ λόγου, μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ πρωτοστατοῦνε στὴ γέννηση τῶν ἐθνικῶν φιλολογικῶν. Κάνει

ὅ,τι ὁ ἴδιος ὑπονοεῖ στὸν Διάλογό του: πρῶτα ὑποτάσσεται στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξει κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του. Δὲν παραδέχεται τὴν παράλογη ἰδέα πὼς γιὰ νὰ γράφει τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ πρέπει καὶ μὲ τοῦ λαοῦ τὰ νοήματα νὰ σκεφθεῖ. Ποῦ ἀκούστηκε πὼς ὅσοι μιλᾶνε τὴν ἴδια γλώσσα θὰ εἰπεῖ πὼς ἔχουνε τὴν ἴδια μόρφωση καὶ ὁμοία στοχάζονται!... Ταιριάξει νὰ λέμε γιὰ τὸν Σολωμό ὅ,τι ἕνας Ἀγγλος βιογράφος τοῦ Δάντε γιὰ κείνον εἶπε: «Τὸ ὅτι διάλεξε τὴ γλώσσα τῆ δημοτικῆς εἶν' ἕνα ἀπὸ τὰ σημάδια τῆς ὑπεροχῆς του».

Ὁ Παλαμᾶς, ἀπέναντι στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, δὲ βρέθηκε σὲ καλύτερη ἀπὸ τὸν Σολωμό θέση, δὲν κληρονόμησε κατάσταση πλεονεκτικότερη. Τὸ κήρυγμα τοῦ Σολωμοῦ σχεδὸν εἶχε ξεχαστεῖ, ἀφοῦ ἀκολούθησε στὰ χρόνια 1830-1890 μιὰ τάση γιὰ τὸν ἐξαρχαϊσμὸ τῆς γλώσσας. Κάποιοι, ἐπίσης, ἰσχυρίστηκαν ὅτι εἶναι δημοτικιστές, ἀλλὰ δὲν γράφουν τὴν δημοτικὴ. Ἀντίθετα, ὁ Παλαμᾶς ὑποστήριξε: «Δημοτικιστὴς πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὰ γράφει τὰ δημοτικά, ὅχι ἐκεῖνος ποὺ λέει μονάχα πὼς εἶναι δημοτικιστὴς» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α'). Ἀγωνίστηκε, ἀκόμα, κι' ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν κάποιων ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια μὲ αὐτὸν γλωσσικὴ παράταξη. Τὴ γλωσσικὴ του πίστη μᾶς τὴν ἔδωσε μέσα στὸ ποιητικὸ του ἔργο, ποὺ τὸ ἔπλασε ὑπακούοντας στοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς. Ἀσφαλῶς, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει σήμερα θέμα γλώσσας στὴ λογοτεχνία, χρειάστηκε ἡ ποιητικὴ μεγαλοσύνη τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Σικελιανοῦ, καὶ κοντά, φυσικά, τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἡ παρουσία στὰ ἄλλα ἀξιοσημείωτά της ὀνόματα ποιητῶν καὶ πεζογράφων.

Ἐχουν χαρακτηριστεῖ οἱ δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας στὴν Ἑλλάδα ὡς μαχητικὴ ἐποχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ ἦρθε ὕστερ' ἀπὸ τὰ συμπτώματα ξεπεσμοῦ τοῦ 1897, καὶ παράλληλα μὲ τὴν ἀνορθωτικὴ κίνηση τοῦ 1909 καὶ συνέχεια. Πλάγιες λοιπὸν διαφορὲς γύρω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ διαλυθοῦν, καὶ σ' αὐτὸ ὁ Παλαμᾶς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτοστάτες. Γράφει: «Ἡ ὡραία γλώσσα, ἡ ὁλο-

ζώντανη, ἡ σοφὰ ἀλλασμένη ἀπὸ τοὺς καιροὺς γίνετ' ἕνας ψόφιος παπαγαλισμός. Καὶ τὸ χειρότερο: ντρέπονται, τῶχουνε σὲ κακὸ πὼς εἶναι ἄλλοι, πὼς εἶναι νέοι. Θέλανε νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι, θέλανε νὰ εἶναι οἱ ἀρχαῖοι» («Γράμματα», Β', «Μαρμάρων παράπονα»). Κι' ἄλλου μαστίγωμα τῆς ἴδιας ὑπερβολῆς: «Στὴν Ἑλλάδα ὁ μελανωτὴς χαρτιοῦ, ἐνενηνταεὶς τοῖς ἔκατό, πιστεῖει πὼς μὲ ὅσο ἀρχαιότερα λόγια καὶ τύπους μπαλῶσει τὰ γραφόμενά του, τόσο ἑλληνικότερα στοχάζεται, καὶ τόσο μοιάζει τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Σοφοκλέους» («Γράμματα», Α', «Ἡ φιλολογία μας»). Αὐτὰ τὸ 1902. Στὸ ἴδιο ἄρθρο διατυπώνονται κάποιες σκέψεις τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ τὸν τοποθετοῦν ἀσφαλῶς στὴν πρωτοπορία τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος: «Δυνάμωνε μέσα μου ἡ σκέψη πὼς ὁ δημοτικισμὸς δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ λογικὸ κατασκευάσμα, ὑποταγμένο ἀπόλυτα στὸ κράτος τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης... Ἡ δημοτικὴ γλώσσα, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ γράφεται ὡς γλώσσα λογοτεχνικὴ, εἶναι ἀρχιτεκτονικὸ κατόρθωμα. Καὶ τὸ κατόρθωμα αὐτό, ὅσο κι ἂν τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ προκόψει γραμματικὴ ἐνότητα καὶ συντακτικὴ ἀρμονία, εἶναι πολυσύνθετο, καθὼς παντοῦ συμβαίνει, ἀπὸ τὸν «Ομήρου τὸν καιρὸ ἕως τίς ἡμέρες μας... Τὰ καθαρὰ φυσιολογικὰ στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς μας, μιὰ φορὰ ποὺ γράφεται, εἶναι τὰ θεμέλια μόνο τὰ ζωντανά, τὰ στερεά, τὰ τετραγωνικά, ποὺ σ' αὐτὰ ἐπάνω ὑψώνεται. Ὁ λογοτέχνης, καὶ χωρὶς τὴ μάθηση τοῦ γλωσσολόγου καὶ χωρὶς τίς συνταγές του, γνωρίζει ἀπὸ τὴν ἐνόρασή του, διεισδυτικῇ, ἀπὸ τὸ αἶσθημά του ἀλάθευτο, πὼς θὰ τὰ καταφέρει μὲ τὴ γλώσσα του, γλωσσικὸς καὶ δαμαστής καὶ πλάστης» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', Προλεγόμενα).

Σὲ μιὰ διάλεξή του («Ἡ ἐθνικὴ γλώσσα», στίς 23-1-1905, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν Β' τόμο τῶν «Γραμμάτων»), βρίσκουμε αὐτὴ τὴν ἀξιολογτικὴν περικλοπῆ, ποὺ μᾶς φέρνει κοντὰ στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητά κι' ἀποτελεῖ χρήσιμο διδάγμα. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Παλαμᾶ στὸ παράδειγμα δύο παράλληλων φραστικῶν τύπων καταλήγει στὴν ἀδρῆ πειστικότητά: «Τὴ γλώσσα τὴ βύζαζα

μὲ τὸ γάλα τῆς μητέρας μου. Πέρασε στὸ αἷμα μου. Δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ μοῦ τὸ μάθουν αὐτὸ οἱ σοφοὶ καὶ καμμιὰ κανενὸς εἰδους ἐπιστήμη. Ἀνάμεσα στοὺς δύο φραστικούς τύπους, στὸν τύπο «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατὴρ» καὶ στὸν τύπο «πέθανε ὁ πατέρας μου», αἰσθάνομαι πὼς ὁ δεύτερος μπῆκε μέσα στὸ εἶναι μου καὶ ρίζωσε στὴν καρδιά μου. Κι' ὅταν ἔρχεται στὸ στόμα μου, μαζὶ μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ ἀνεβαίνει στὸ στόμα μου αὐτόματα, καθὼς ἀνασαίνει... Ξέρω πὼς τὸ «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατὴρ» εἶναι ἀναχρονισμός. Ξέρω πὼς ὅπου ἔμεινε ὁ τύπος «πατέρας» δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγυρίσει, ὅπως κι' ὅσα κι' ἂν κάνουμε, ὁ τύπος «πατὴρ», παρὰ μὲ τυραννικὸ βιασμό τῆς γλώσσας. Ξέρω πὼς ὁ τύπος «πέθανε» φυσικὰ ξετυλίχτηκε καὶ πὼς εἶναι ἀναγκαῖα ἀνάπτυξη καὶ, σὰ νὰ ποῦμε, νόμιμος κληρονόμος τοῦ τύπου «ἀπέθανε». Ξέρω πὼς ὁ τύπος «πέθανε ὁ πατέρας μου» φύτρωσε ὁργανικὰ καὶ εἶναι τὸ χλωρὸ κλαδί τοῦ γλωσσικοῦ μας ἐθνικοῦ δέντρου, ἐνῶ ἡ φράση «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατὴρ» εἶναι τὸ ξερόκλαδο τοῦ γλωσσικοῦ ἐθνικοῦ δέντρου, πὺ μὲ τὰ καρφιά στέκεται στὸν γλωσσικὸ κορμό. Καὶ ξέρω πὼς ὅ,τι ἀληθεύει γιὰ τὸ ἓνα τοῦτο παράδειγμα, ἀληθεύει καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνάλογους φραστικούς τύπους, πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρει ἐδῶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα κι' ἐκεῖ ἀπὸ τὴ δημοτική». Ἡ σωκρατικὴ γενίκευση ἀκριβῶς τοῦ παραδείγματος δείχνει τὴν κριτικότητά μὲ τὴν ὁποία ὁ Παλαμᾶς τὸ διέλεξε, γιὰ νὰ φτάσει, σὲ τέλεια συμπεράσματα. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἴδιας διαλέξεώς του ὁ Παλαμᾶς ἀνακεφαλαιώνει τίς διαφορὰς ἀπόψεις, ὅπου ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα βρῖσκει τὴ δικαίωσή της. Ἡ σημασία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅπως καὶ τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ παραμυθιῶν, τοῦ λαογραφικοῦ ὕμνου, τῶν γλωσσариών, ἐξάιρεται: «Ἡ ὁποῦδ' τῆς λαογραφικῆς ὕλης, παράλληλα μὲ τὴν παρατήρηση τῆς ζωῆς, στέκεται κι' αὐτὴ ἀφορμὴ ἀπὸ τίς πρώτες πὺ σὲ συγκινεῖ καὶ σὲ δυναμώνει καὶ σὲ σπρώχνει στὸ μεταχέρισμα τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Σὲ πόσα δημοτικά μας τραγούδια δὲν μᾶς δίνει τὴν ἀνατριχίλα τοῦ ὕψους! Σὲ πόσες παροιμίες τοῦ λαοῦ δὲν βλέπουμε χειροπιαστὰ τὴ

φυλὴ μας σὲ ὅ,τι ἔχει πὺ χαρακτηριστικὸ στὴ σκέψη της! Σὲ πόσα παραμύθια δὲν βλέπουμε τὰ σημάδια ἀπὸ περάσματα ξένων παμπάλαιων πολιτισμῶν, ἀλλαγμένων παράξενα καὶ δουλεμένων σὰν ἀπὸ τεχνίτη χέρια, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαό! Σὲ πόσα γλωσσάρια δὲν ξανοίγουμε γλωσσικούς θησαυρούς, πὺ μήτε τοὺς ὑποψιαζόμαστε!».

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1911 ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε στὸ τεῦχος 424 τοῦ «Νουμᾶ» τὸ περιλάλητο ἄρθρο του μὲ τὸν τίτλο «Γιὰ νὰ τὸ διαβάσουν τὰ παιδιά». Φωνασκοῖ τῆς δημοσιογραφίας, δημοκῶποι τῆς Βουλῆς, κι' ἄλλοι γλωσσαμύντορες ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς παιδείας, δημιούργησαν πλαστὰ καὶ εὐκόλα κοινὴ γνώμη τῆς στιγμῆς ἐκείνης τέτοια, ὥστε νὰ διωχθεῖ πειθαρχικὰ ὁ Παλαμᾶς καὶ νὰ τοῦ ἐπιβληθεῖ μνηνιαία παύση ἀπὸ τὴ θέση του στὸ Πανεπιστήμιο γιὰ παράβαση καθήκοντος! Κρίνουμε σκόπιμη τὴν παράθεση ἐνὸς ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ θαρραλέο ἐκεῖνο δημοσίευμα: «Ξέρω πὼς εἶναι κάποιες κρίσιμες ὥρες πὺ ὁ κάθε ἄνθρωπος πὺ φωτίζεται ἀπὸ μιὰ συνείδηση καὶ πὺ φέρνεται ἀπὸ μιὰ ἰδέα, ὅπου καὶ ὅπως, μὲ ὁποιους κι' ἂν ἔχει νὰ κάνει, πρέπει νὰ δίνει τὸ παρὼν, καὶ νὰ στέκεται στρατιώτης. Ξέρω πὼς ἀπάνω σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ ψέμα, στὸ ψέμα πὺς ἡ μιὰ, ἡ ὀλοζώντανη γλῶσσα μας εἶναι ἐλεεινὸ περιμάζωμα λογῆς βαρβαρικῶν τάχα, τρέχα γύρευε, διαλέκτων. Ξέρω ἀκόμα ἄλλο ἓνα ἡθικὸ ψέμα, τὸ ψέμα πὺ ἀγωνίζεται νὰ παραστήσει τοὺς δημοτικιστὲς, πέρα ὡς πέρα, συμφεροντολόγους, ἀγράμματους, χωρὶς ἰδανικὸ, προδότες γιὰ τὴν κρεμάλα. Ξέρω πὼς ἀπάνω στὰ δυὸ αὐτὰ ψέματα θεμελιώνεται τὸ κάστρο πὺ μέσα του φυλᾶνε τὴ σεβάσμια ἀρχόντισσα, τὴν καθαρεύουσα, καθὼς τὴ λένε. Κι' ἂν μποροῦσε ἡ ἀδύνατη φωνή μου νὰ φτάσει στοὺς λεβέντες τοῦ Σήμερα, στοῦ Αὔριο τοὺς ἄντρες, στὰ νιάτα τοῦ ἀγοριοῦ καὶ τῆς παρθένας πὺ μέσα τους θαμποχαράζει ὁ δροσόλουστος κόσμος τοῦ μελλομένου, θὰ φώναζα πρὸς ὅλους αὐτοὺς: Ἀνίσως καὶ κατιτὶ μέσα σας νοιώθετε, καὶ θέλετε ἀκέρια καὶ γιὰ τὰ παντοτινὰ νὰ τὸ πλάσετε, καθὼς ἡ δική σας ἡ καρδιά τὸ θέλει, καὶ μιὰ τριγύρω σας ψυχὴ σᾶς τὸ ἐμπνέει,

κατιτί, ἀπὸ τὸ γράμμα τὸ ἀπλὸ ἴσαμε τὸ ἔργο τοῦ μεγαλοφάνταστου στοχασμοῦ, γράφτε το στὴ συκοφαντημένη γλῶσσα, στὴν ἀγνή δική σας γλῶσσα. Καὶ μὴ φοβᾶστε νὰ ἐκφράζετε μ' ἐκείνη καὶ νὰ μεταφέρνετε σ' ἐκείνη κάθε λογῆς ἰδέα, ἀπὸ τίς Ἱερές Γραφές καὶ τὰ προγονικά σας βιβλία, ἴσαμε τοὺς πιδ κρυφούς, τοὺς πιδ δικούς σας λογισμούς. Γιατὶ ἔτσι δοκιμάζεται στὸ χαρτὶ ἀπάνου, κι' ἔτσι πλουτίζεται κάθε γλῶσσα, ἔτσι ἀπὸ φυσικὴ καὶ μιλημένη μονάχα γίνεται τεχνικὴ καὶ φιλολογικὴ». Δεκατρία χρόνια ἀργότερα, μὲ εὐλογητικὰ περιγράφοντας τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ τοῦ 1911 ὁ Παλαμᾶς, στὸν «Ἐλεύθερο Λόγον», στὶς 5-5-1924, σὲ δημοσίευσμά του ποὺ ἐπιγράφεται «Ποιητικὴ καὶ Πολιτικὴ», σημειώνει: «Τὰ ἰδανικά, ἀκριβῶς γιατί τέτοια εἶναι, προκαλοῦν τὴν ἀντιπάθεια, ἀντὶ νὰ κοιταχτοῦν καὶ νὰ ἐξεταστοῦν, σπρώχνονται ἀμελέτητα, κακογνωρίζονται, ταλαπατοῦνται, βεβηλώνονται, συκοφαντοῦνται, καταδικάζονται». Καὶ παρακάτω στὸ ἴδιο ἄρθρο: «Δὲν ἔμεινε ὄνομα ἀξιοσέβαστο, μεταξὺ τῶν πρωτεργατῶν τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ νὰ μὴν πεταχτεῖ στὴ λάσπη, ἐνῶ Ζωῖλοι καὶ Μέλητοι διαλαλημένοι ἀκούγονται ὡς δόξες τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Τὴν ἀνάγκη τῆς σοβαρῆς μελέτης τοῦ γλωσσικοῦ μὲ κατατοπισμὸ καὶ διαφωτισμὸ τὴν ὑπογραμμίζει ὁ Παλαμᾶς σὲ πολλὰς περιπτώσεις. Καὶ δὲν παύει ποτὲ νὰ σημειώνει τὴ σημασίαν τῆς νηφάλιας συζητήσεως καὶ τῆς τίμιας διεξαγωγῆς της ἀπὸ τοὺς ἀντίμαχους, καὶ πρῶτος τὴν ἐφάρμοξε ἐκεῖνος: «Ζητήματα σὰν τὸ γλωσσικὸ ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ μελετοῦνται μὲ προσοχή, νὰ ψάχνονται, νὰ ἐξετάζονται, νὰ καλογνωρίζονται... Κι' ἔπειτα εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος νὰ τὴν ἔχει καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξει τὴ γνώμη του, ὅποια. Ἀπὸ τὴ συζήτηση καὶ ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν ἰδεῶν καλὸ πάντα βγαίνει. Μὰ πρέπει κάποιες ἀρχές νὰ πιστευοῦνται, κάποιον κανόνες νὰ κρατιοῦνται, κάποια γνώση νὰ τὴν ἔχουν κοινὴν οἱ ἀντίμαχοι» («Δημοτικισμός», περ. «Νέος Αἰὼν», 1919).

Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ κήρυκες τῆς διγλωσσίας. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο ὅπου μοιραῖα ἔχουν βρεθεῖ, ἀναγκά-

ζονται ν' ἀποδέχονται τὸν λογοτεχνικὸ δημοτικισμὸ καὶ νὰ εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἀντίμαχοι πρὸς τὸν ἐκπαιδευτικὸν δημοτικισμὸ. Ἐναντίον τῆς διγλωσσίας αὐτῆς ὁ Παλαμᾶς μιλάει σαφέστατα καὶ ἀπερίφραστα: «Μ' ἔσπρωξεν ἔτσι νὰ γίνω τῆς γλωσσικῆς ἰδέας στρατιώτης ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὴ διγλωσσία. Ὅχι τὴ φυσικὴ, ἀς τὴν ποῦμε, καὶ τὴ λογικὴ διγλωσσία, ἐκείνη ποὺ βρίσκεται παντοῦ, καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βρίσκεται ὅπου ὑπάρχει γλῶσσα ποὺ γράφεται, δηλαδὴ γλῶσσα ποὺ ζητάει νὰ ριζώσει καὶ νὰ στερεωθεῖ, καὶ γλῶσσα ποὺ μιλιέται, δηλαδὴ γλῶσσα ποὺ τρέχει καὶ ποὺ κυλάει καὶ θέλει ν' ἀλλάξει. Διγλωσσία ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὅπου εἶναι πολιτεῖες καὶ χωριά, γραμματισμένοι κι' ἀγράμματοι, καλλιτέχνες καὶ ξυλοσκόιστες. Ἀντιπαθῶ τὴ διγλωσσία τὴ δική μας, τὴ σχολαστικὴ, ποὺ ἔμπασε, καθὼς λέει ὁ Κρουμπάχερ κάπου στὴν «Ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα «εἰς ἅπασαν τὴν ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων παιδείαν ἐπικίνδυνον στοιχεῖον ἀναληθείας» («Γράμματα», Β', «Τὸ πιστεύω μου»).

Στὸν πρόλογο τῶν «Γραμμάτων», Α', ἀναπτύσσει τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴν πλήρη ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς σὲ ὅλες τις πνευματικὰς ἐκδηλώσεις: «Τί θέλουν ἐκεῖνοι, ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἰδέαν; Θέλουν, ὅπως φώτισε τὴ δική τους τὴ συνείδηση, νὰ φωτίσει, γρήγορα ἢ ἀργά, καὶ ὅλων τὴ συνείδηση μέσα σὲ κάθε δύναμη τοῦ ἔθνους. Νὰ ρθεῖ καιρὸς ποὺ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ν' ἀντικαταστήσει πέρα γιὰ πέρα τὴν καθαρεύουσα. Νὰ μὴ διαβάζεται μονάχα στὰ γραψίματα λίγων ἢ πολλῶν ποιητῶν ἢ πεζογράφων, ἀλλὰ καθὼς χύνεται στὴ ζωὴ, ὅμοια νὰ μαθαίνεται στὸ Σχολεῖο. Νὰ διδάσκεται. Μ' αὐτὴν ν' ἀρχίζει καὶ σ' αὐτὴ νὰ τελειώνει κάθε εἶδους Παιδεία, ἀρχαία καὶ νέα, ἀπὸ τὸ ἀλφαβητὰρι ὡς τὴ φιλοσοφία, μ' αὐτὴ νὰ μαθαίνουμε καὶ τὰ παλιὰ γράμματα καὶ τὰ καινούρια, ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ Ἀριστοτέλη ὡς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Παστέρ. Καὶ γιὰ νὰ γίνουν αὐτὰ πρέπει καὶ ἡ νέα γλῶσσα νὰ ἐπισημοποιηθεῖ. Νὰ γίνῃ καὶ τοῦ Κράτους γλῶσσα.

Καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ παραμυθιοῦ ἓνα εἶναι: πρέπει νὰ τὴ μαθαίνουμε στὸ Σχολεῖο». Αὐτὰ ἐγράφονταν τὸ 1903. "Εμειναν γιὰ πολλὰς δεκαετίες πόθος πού δὲν ἔφτανε στὴν πραγμάτωσιν. Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Σχολείου, ἐπίσης στὸν ἴδιον πρόλογο, ἔχει διατυπώσει ὁ Παλαμᾶς κάποια πολὺ χαρακτηριστικὴ σκέψιν. Δηλαδή πιστεύει ὅτι οἱ μεγάλες ιδέες δὲν ἐπήγασαν ἀπὸ τὸ Σχολεῖο, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὸ κατὰ ἓνα τρόπο ἐπισημοποιούνται: «Τὸ Σχολεῖο δὲν εἶναι τὸ ἄλλα καὶ τὸ ὠμέγα τῆς γλωσσικῆς ιδέας. Καθὼς κι' ἄλλοι τὸ σημειώνω στὸ βιβλίον τοῦτο, ὅλες οἱ μεγάλες ιδέες δὲν βγήκαν μέσα ἀπὸ τὸ Σχολεῖο. Μάλιστα. Δὲν βγήκαν ἀπὸ κεῖνο. Φύτρωσαν ἀπέξω, ὡς εἶναι κι' ἐνάντια μὲ κεῖνο, μὰ γιὰ νὰ τελειώσουν καὶ γιὰ νὰ πολιτογραφηθοῦν σὲ κεῖνο».

Πάντοτε τὴ γλώσσα ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀτένισε ὅχι μόνον στὴν ὑπηρεσίαν τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ πεζοῦ λόγου, ὡς «ὄργανον» στὴ διακονίαν τοῦ ὠραίου, ἀλλὰ καὶ ὡς «ὄπλον» γιὰ τὴ διάδοσιν τῆς ὅποιας ἀλήθειας. Τὴν εἶδε δηλαδή σὲ ὅλο τὸ πλάτος τοῦ κοινωνικοῦ προορισμοῦ τῆς, σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς ἐνέργειας, ἀπὸ τ' ἀπλούστερα ἕως τὰ πολυσύνθετα: «Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μοναχὰ τὸ μουσικὸ ὄργανον γιὰ τὸ ὑψηλόνόητον παιγνίδι τῆς τέχνης. Εἶναι καὶ τὸ ὄπλον γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς τὸν ὑπερτατο... Τὸ ξέρουμε πὼς ὅ,τι ἔκαμε ἡ γλώσσα γιὰ τὸ ξεσκέπασμα τῆς καλλιτεχνικῆς ὁμορφίᾳς, τὸ ἔκαμε πῶς ἄξια κάθε φορὰ πού γύρισε πρὸς τὴ φυσικὴ τῆς πηγῇ. Χίλιες φορές πῶς πολὺ τὴ στενεύει τὴ γλώσσα ἡ ἀνάγκη νὰ γυρίσῃ πρὸς τὴν ἴδιαν αὐτὴ πηγῇ, κάθε φορὰ πού ζητάει δύναμιν νὰ πάρῃ γιὰ ν' ἀκολουθήσῃ ἀξιότερα τὸν κοινωνικὸν τῆς προορισμόν. Γιατὶ ἐπὶ τέλους, ἢ ἀρχαίνει ἢ δημοτικίζει, μπορεῖ νὰ στοχαστεῖ ὁ λογοτέχνης: «Μὲ τέτοιον τρόπο μοναχὰ ξέρω καὶ πλᾶθω, καθὼς τὴν ὀνειρεύομαι, τὴν ὁμορφίαν. "Ὅποιον δὲν ἀρέσω, ἂς μὴ μὲ διαβάξῃ!». Ἀλλὰ τέτοια σκέψιν δὲν πρέπει νὰ κάμῃ κι' ὁ συγγραφέας ἐκεῖνος, πού τὸ κοντύλι του μεταχειρίζεται μαζί σάν ὄπλον, γιὰ ν' ἀνοίξῃ μάτια, γιὰ νὰ συγκινήσῃ καρδιές, γιὰ νὰ ταραξῇ λογισμούς, γιὰ νὰ χτυπήσῃ κακίες, γιὰ νὰ

συντρέξῃ ιδέες. "Οχι τόσο γιὰ νὰ στήσῃ τὸ ἄγαλμα τοῦ ὠραίου, ὅσο γιὰ νὰ φέρῃ τὸ νερὸ τοῦ ἀληθινοῦ. Μάλιστα στὴν ἀνώτατη σφαῖρα τοῦ Λόγου σβήνει κάθε ξεχώρισμα τεχνιτῶν πού τὸ νερὸ φέρνουν, γιὰτὶ ἓνα εἶναι τὸ χτίσμα. Μὴ βρύση σ' ἓνα σχῆμα πάγκαλον. Τὸ ἄγαλμα τοῦ ὠραίου, πού τρέχει ἀπὸ τὸ στόμα του τὸ νερὸ τοῦ ἀληθινοῦ. Καὶ τὸ νερὸ νὰ τὸ φέρνουμε ἀπὸ τὴν ὀλοζώντανῃ μάνα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς» («Γράμματα», Α', Πρόλογος).

Μὲ ὑπερβολὴ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ δημοτικὴ, ὡς γλώσσα τοῦ λαοῦ, δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσῃ ὑψηλὰ νοήματα, ἐπειδὴ τάχα τὸ λεξιλόγιόν τῆς δὲν εἶναι πλούσιον. Αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς παλαιότερα ἦταν συχνότερος. Τώρα φυσικὰ, δὲν μπορεῖ νὰ λέγεται αὐτὸ μὲ τὴν ἴδιαν εὐκολίαν, γιὰτὶ στὸ μεταξὺ τὰ πράγματα δὲν ἀφήνουν σχετικὸ περιθώριον, ἀφοῦ ἔχουμε πιά τόσα κείμενα σημαντικῶν μελετῶν στὴ δημοτικὴ. Ὁ Παλαμᾶς στὸ παρακάτω ἀπόσπασμα μελέτης του — γραμμένης τὸ 1900 — μιλάει μὲ τὴ γνωστὴ σοβαρότητά του καὶ μὲ τὸ ἔξοχον ἥθος του γιὰ χυδαίότητα ὅχι γλωσσικὴ ἀλλὰ τῆς «σκέψεως» καὶ τοῦ «ὑφους», πού δὲν τὴ σώζει καμμιά καθαρεύουσα καὶ καμμιά δημοτικὴ. Τὰ εὐγενῆ νοήματα ζητάει ὁ ποιητής. Αὐτὰ προτείνει, γιὰτὶ αὐτὰ προσωπικὰ διαθέτει. Ἀναφέρεται ἀκόμα ὁ Παλαμᾶς στὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῆς δημοτικῆς σὲ κάθε εἶδος τοῦ λόγου. Διατείνεται ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ ὅχι στὸν ἀρχαῖον κορμὸ ἀλλὰ στὴ νέα πραγματικότητά. Γιατὶ ὁ,τιδήποτε διαφορετικὸ θ' ἀποτελοῦσε ἀνεδαφικὴ ἀναδρομὴ. Γιὰ ὅλα αὐτὰ γράφει: «Στὴ σκέψιν κλειέται τὸ ταπεινὸ καὶ τὸ χυδαῖον, καὶ στὸ ὕψος καὶ στὸν τρόπο πού κανεῖς ἐκφράζεις κατιτί. Δὲν ὑπάρχουν ὀνόματα χυδαῖα καὶ ὀνόματα εὐγενικά. "Η, καθαρότερα, ἢ ἴδια λέξη εἶναι, κατὰ τὴν περίστασιν, καὶ κατὰ τὸ πρόσωπον πού τὴ μεταχειρίζεται, καὶ χυδαῖα καὶ εὐγενικά. Στὸ λογισμὸν τὸ πείσμα θέλουμε νὰ πλατύνουμε τὴ χρῆσιν τῶν δημοτικῶν μας ὀνομάτων σὲ κάθε εἶδος ἐργασία διανοητικὴ, στὴν ποίησιν καὶ στὴν πεζογραφίαν. Θέλουμε τὰ παραπεταμένα φτωχὰ, τὰ καταφρονεμένα ὀνόματα

τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας νὰ τὰ πλουτίσουμε μὲ ὅλα, καὶ μὲ τὰ πιδ εὐγενικὰ νοήματα ποὺ εἶναι ἱκανὰ μέσα τους νὰ κρύβουν, θέλουμε τὴν ὕλη ποὺ εἶναι «δυνάμει» ἀξία νὰ πάρει καὶ τὴν τεχνικώτατη μορφή, νὰ δεῖξουμε πὼς τέτοιαν ἀξία ἔχει καὶ «ἐνεργεία». Ὁ Ὅμηρος — μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὠραῖα ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς σὲ ὅσα γράφει («Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων») — ἐπλασε τοὺς ὠραιότερους στίχους του μὲ τὰ πιδ μεταχειρισμένα λόγια, παρμένα ἀπὸ τὸν ἐργατικὸ λαό... Κι' ὕστερα θέλουμε ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴν ἀνήκουστη ἀρχὴ ποὺ ἀπάνω στὸν ἀρχαῖο, στὸν ξερὸ κορμὸ ἀγωνίζεται νὰ κεντρώνει νέα στοιχεῖα, ξεραίνοντας κι' ἐκεῖνα καὶ στρεβλώνοντας. Στὸν νέο ἀπάνω, στὸν ζωντανὸ κορμὸ, ἄς κεντρωθοῦν λογιῆς λογιῆς, παλιά καὶ νέα, ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου. "Ἐτσι τὸ δέντρο θὰ προκόψει, θ' ἀναδώσει, θὰ πάει μεσουρανίς... Γύρω στὸν δημοτικὸ κορμὸ ἄς πλεχτοῦν ὅλα τὰ φύτρα κι' ἄς πρασινίσουν ὅλα τοῦ ἀρχαίου λόγου τὰ παρακλάδια, πάντα μπολιασμένα στὴ ζωὴ ἀπάνω... Ἀέρας θέλουμε νὰ φυσήξει στὴ γλώσσα ποὺ γράφουμε. Ἀέρας καὶ φῶς. Δόξα καὶ τιμὴ στοὺς ἀρχαίους. Τὸ ἀέρισμα τοῦτο μὲ τὴν εὐλογία τῶν προγόνων μας ζητᾶμε νὰ ἐπιτύχουμε» («Γράμματα», Α', «Δύο γλωσσές»). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἴδιου μελετήματος, μποροῦμε νὰ προσέξουμε τὴν ἀτελεύτητη λατρεία τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοὺς ἀρχαίους, ὅπως μάλιστα ζωντανεύει ὁ ἴδιος μὲ τίς παρακάτω λέξεις του τὸ οὐσιαστικὸ νόημά τους, πάντοτε ὅμως τοποθετημένο στὸ παρόν: «Τίποτε πιδ ἀρχαῖκό, τίποτε ὁμηρικότερο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια μας. Καὶ τίποτε δημοτικότερο ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα».

Μὲ τὴν ἀφορμὴ τῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων, ὁ Παλαμᾶς ἀτενίζει ἄλλη μιὰ φορὰ πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως. Τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων αὐτῶν τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὴν ἀξία του τὴν ἐλληνικὴ μαζὶ καὶ τὴν ἀνθρώπινη. Σὲ ἄρθρο του στὸν «Νουμᾶ» τοῦ 1903, στὰ τεύχη 66 καὶ 73, μὲ τὸν τίτλο «Μεταφράζετε τοὺς ἀρχαίους», ὑπογραμμίζει τὴν προσφορὰ τῶν ἀρχαίων, καὶ θέλει γι' αὐτὸ ὅσο τὸ δυνατό εὐρύτερη τὴν ἐπικοινωνία τῶν

συγχρόνων του μὲ αὐτοὺς: «Γιὰ νὰ συγκοινωνήσω μὲ τὸν ἀρχαῖο λόγο, καθὼς θὰ εἶναι τοῦτο πόθος εὐλόγος καὶ δικαίωμα καθενὸς πολιτισμένου ἀνθρώπου, θὰ μοῦ φτάνει, ἀπλούστατα, μιὰ καλὴ μετάφραση. Οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ἀθάνατοι, γιατί δὲν ἀνήκουν μόνο στὴν ἐποχὴ τους. Ἀθάνατοι, γιὰ τὰ νιάτα ποὺ κλείουνε μέσα τους. Γιατὶ κάθε χρόνου καὶ τόπου εἶναι. Ὅχι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μονάχα ὠραιότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὁμορφιά ποὺ σκορποβόλανε, γιὰ τὰ γνωρίσματα καὶ γιὰ τὰ χαρίσματα τὰ γενικὰ καὶ τὰ συγκρατητὰ ποὺ τοὺς ξεχωρίζουν καὶ ποὺ εἶναι γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνουν ὅλοι καὶ πάντα, σὲ ὅποια μορφή καὶ σὲ ὅποια γλώσσα». Ὑπάρχει πολλὴ κριτικὴ θεώρηση στὶς ἀπόψεις αὐτές τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὶς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων. Ἰδίως, πολὺς σεβασμὸς στὸ βαθύτερο δίδαγμα τους, στὴν αἰώνια καὶ στὴν παγκόσμια ἀποστολὴ τους. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἐξάρεται ἀδρότατα ἡ ἐπιτηδειότητα τῆς δημοτικῆς γιὰ τὴν μετάφραση καὶ τὸ ζωντανεμα τῶν ἀρχαίων. Ὁ Παλαμᾶς διαλαλεῖ: «Καὶ μόνο βλέπω πὼς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ μεταφραστῆ ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα εἶναι χίλιες φορές πιδ ἐπιτήδεια ἀπὸ κάθε ἄλλη ξένη γλώσσα, καὶ εἶναι ἀσύγκριτα καμωμένη γιὰ νὰ μᾶς ξαναπαρουσιάξει ξανανιωμένους τοὺς ἀρχαίους μας. Γιατὶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀρχαία «δυνάμει», ὅσο κι' ἂν σοφὰ τὴν ἔλλαξαν οἱ φυσικοὶ νόμοι. Γιατὶ καθὼς εἶναι ζωντανὴ γλώσσα, πλασμένη ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ καθαρότητα τῶν νέων γλωσσῶν, κρύβει μαζὶ καὶ τὴ συνθετικὴ χάρι τῆς ἀρχαίας».

Κατὰ τὸν Παλαμᾶ, στὴν κατάλληλη χρῆση τῆς ἡ λέξης — ἡ ἔχει λογία προέλευση ἢ ἀνήκει στὴ δημοτικὴ παράδοση («βιβλιαχὴ» ἢ «λαϊκὴ», καθὼς τὴ λέει) — ἔχει δική της ὑπαρξὴ, καὶ γίνεται ἐλκυστικὴ μὲ τὴ δική της χάρι ἢ ἀποκρουστικὴ μὲ τὴ δική της ὑπαιτιότητα. Ὁ Παλαμᾶς ξέρει μὲ σοφία ν' ἀντλεῖ ὅ,τι πρέπει καὶ ἀπὸ τὴ λογία καὶ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ παράδοση τῆς γλώσσας, συγκλίνοντάς τα ὅμως πάντοτε στὴ νεοελληνικὴ κοινὴ: «Ἡ λέξη εἶναι ζωντανὴ ὑπαρξὴ, εἶναι πρόσωπο. Καὶ στὰ μάτια μας καὶ στ' αὐτιά μας νὰ τὰ χαϊδεύει καταντᾶ μελωδικὰ ἢ ἀποκρουστικὰ

νὰ τὰ δέρνει, καὶ ἄσχετα μὲ τὴ λαϊκὴ ἢ τὴ βιβλικὴ προέλευσὶς τῆς» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', Προλεγόμενα). Γενικά, ὁ Παλαμᾶς θησαυρίζει τὶς λέξεις ὅχι ὅπως «οἱ θρεμμένοι δασκαλικά καὶ οἱ πεζοὶ ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ἐκείνους πού τὶς θεωροῦν «σὰν ἀποκρυσταλλωμένες καὶ σὰν ἀκίνητες» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', «Σημειώματα στὸ περιθώριον»), ἀλλὰ μὲ τὴν ἀστραπὴ «τῆς εὐκινήσιας καὶ τῆς ἐκφραστικότητάς τους». Ἡ δημοτικὴ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα πού ἔχει τὴν πλαστικότητα τῆς συναρμογῆς ὅλης τῆς γλωσσικῆς μας παραδόσεως μὲ σύγχρονο παλμό, συγχωνεύοντας πολυειδῆ στοιχεῖα, ἀντλώντας ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς γλῶσσας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον, τὴ δημοτικὴν ποίησιν. Κι' ἀκόμα μᾶς παρέχει τὸν τύπον τοῦ γραπτὸν λόγου στὴν πιὸ δυνατὴ ἐντέλειά του.

Ὁ Παλαμᾶς ἐστράφη καὶ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ τὴ θετικότητα καὶ τὶς προϋποθέσεις μιᾶς παιδείας ἐθνικῆς, καθολικῆς. Δὲν τὸ εἶδε μὲ τὸν φανατισμὸ τοῦ αἰρετικοῦ καὶ μὲ τὴν ἄκαιρην ὀξύτητα τοῦ προκατειλημμένου. Ἐζῆσε τὸν Δημοτικισμό καὶ τὸν ἐκήρυξε ὁ ποιητὴς ὡς μιὰ ἰδεολογία, πού ἔχει σκοπὸ νὰ ἀναπτύξει τὶς δυνάμεις τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ὁργανικὴ ἐκείνη συνοχή, πού κάνει κτῆμα τῶν περισσώτερων τῷ φῶς τῆς μαθήσεως, τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸ, τὶς ἐθνικὲς παραδόσεις, καὶ σύγχρονα σπρώχνει τὸν γραπτὸν λόγον πρὸς τὴ σαφήνεια, προάγοντας ἔτσι τὸν στοχασμὸ. Σ' ἓνα γράμμα του, δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ «Ἰδέα», Μάρτιος 1933, ὁ Παλαμᾶς μιλάει γιὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸν δημοτικισμό, καὶ μάλιστα γιὰ τὴ θέση πού πρέπει νὰ πάρει στὴν Ἀνώτατη καὶ στὴ Μέση Παιδεία, ἀφοῦ γιὰ τὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση θεωρεῖ ἀδιαφιλονίκητη τὴν παρουσία του καὶ ἀποφασιστικὴ τὴ συμβολή του στὸ ἔργο τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Σημειώνει: «Βέβαιον πῶς ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλολογία τοῦ Δημοτικισμοῦ θὰ χρειαστεῖ ν' ἀπασχολῇ τὴ Μέση καὶ τὴν Ἀνώτατη Παιδείαν».

Ἐνα γράμμα τοῦ ποιητῆ στὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά στίς 28-2-1910 ἀποτελεῖ θερμὸ πατρικὸ ἐξέσπασμα γιὰ τὸν διαφωτισμὸ

τῆς νιότης, πού ἀποτελεῖ κάθε φορὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἔθνους. Τονίζει: «Ἡ Συντροφιά σας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ χαροποιήσῃ ὅλους ἐκείνους πού ἔχουνε καθαρότερη τὴ συνειδησὴ τῆς Ἰδέας πού μᾶς δένει στὴ γλῶσσα ἀπάνω, καὶ τοῦ τρόπου πού θὰ κρατήσει τὴν Ἰδέα τούτῃ μὲ στερεότερα πόδια καὶ μὲ γοργότερο βῆμα, στὸ δρόμον πού χρειάζεται». Ἐπίσης, στὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά ἀπευθύνεται ἀργότερα, μὲ γράμμα του στίς 17-1-1921, σὲ τόνο αὐθόρμητης συμβουλῆς καὶ ὥριμης νοουθεσίας. Θέλοντας νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὴ φλόγα τῆς προσηλώσεως στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα. Τοὺς προτρέπει: «Νὰ τὴ σέβεστε τὴ νέα μας Γλῶσσα, νὰ τὴν ἀγαπᾶτε, νὰ τὴ μελετᾶτε καὶ νὰ τὴν καλλιεργεῖτε, γυρισμένοι πρὸς ἐκείνους πού καὶ στὰ περασμένα καὶ στὰ τωρινὰ σᾶς παρουσιάζονται μὲ θετικὰ ἐφόδια καὶ μὲ ἀναγνωρισμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ σᾶς εἶναι ὁδηγοί, διδάσκαλοι καὶ σύντροφοι τῆς Ἰδέας».

Ὁ Παλαμᾶς συνδέει ἄμεσα τὴν ἰδέα τῆς γλῶσσας μὲ τὴν ἰδέα τῆς ποιήσεως. Ἡ πλαστικὴ ὁμορφία τῆς ποιήσεως καὶ ἡ γλωσσικὴ ἀλήθεια ἔχουν σύνδεσμον ἀναπόσπαστον. Γράφει στὸ ἄρθρον του «Ποιητικὴ τέχνη καὶ Γλῶσσα»: «Δὲν μπορεῖ νὰ προκόψῃ στὸν τόπον μας ποίηση, πού ν' ἀξίζει τ' ὄνομα, χωρὶς ν' ἀποκοιμηθῇ ἀπάνω στὰ θεμέλια κάθε πλαστικῆς ὁμορφιάς, κάθε γλωσσικῆς ἀλήθειας». Καὶ φέρνοντας τὸν λόγον στὴ δική του προσφορά, στὴν ποιητικὴ δημιουργία του καὶ στὰ πεζὰ δημοσιεύματά του, ἐξομολογεῖται: «Κάθε λογῆς ὁμιλίες, δημοσιεύματα καὶ βιβλία μου, πότε μὲ τὴ λογικὴ τοῦ πεζογράφου, πότε μὲ τὴ μουσικὴ τοῦ ποιητῆ, μιὰ ὁμολογία εἶναι τῆς Δημοτικῆς, πέρα ὡς πέρα». («Ὁ Δημοτικισμὸς καὶ ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση»).

Σὲ γράμμα του σὲ ὁμοιδεάτη του στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γραμμένο στίς 17-11-1903, παρατηρεῖ: «Ἀργήσαμε πολὺ οἱ Ἕλληνες σὲ ζήτημα πού οἱ ἄλλοι λαοὶ τὸ ἔχουν ἀπὸ αἰῶνες λυμένο. Πρέπει νὰ ρθεῖ μιὰ λύση πού ν' ἀστράφει καὶ νὰ βροντάει». Ἀν ζοῦσε σήμερα ὁ Παλαμᾶς, θὰ εἶχε τὴν ἀγαλλίασιν, ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις 1917, 1929, 1964, 1976 — μιὰ

ώραία συνέχεια μεγάλων προσπαθειῶν, ἀληθινοὶ σταθμοὶ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ παιδεία, ὅπου, ὁ τελευταῖος, τοῦ 1976, ἦταν ὁ ἀποφασιστικότερος, ἀφοῦ μᾶς ἔφερε σὲ μιὰν δλοκλήρωση — ὁδήγησαν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴ λύση του, γιὰ τὴν ὁποία μόχθησαν τόσες πνευματικὲς γενιές.

Γιὰ ὅλα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Δημοτικισμό ζήματα ὁ Παλαμᾶς ἔχει δώσει τὴν υπεύθυνη ἀπόκρισή του. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας λ.χ. ἔχει ἐκφράσει ἐπανειλημμένα τὶς ἀπόψεις του. Ἀποβλέποντας πάντοτε στὴ σωστὴ γραφή, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐκμηδένιση καὶ τὴν ἐξουθένωση κάποιων καθιερωμένων ἀντιλήψεων πού τις θεωρεῖ ἀπαράτητες. Πιστεύει ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ τείνουμε στὴν περιφρόνηση τῆς ὀρθογραφίας, γιατί αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπαράδεκτη ἀκρότητα. "Ἀλλωστε, ἔγιναν καὶ γίνονται τόσες ἀπλοποιήσεις στὴν ὀρθογραφία πού ἀφοροῦν ὅλα τὰ μέρη τοῦ λόγου. "Ὅμως ὅσοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες ἔμειναν, ἐκεῖνοι πρέπει ἀπαραίτητα νὰ φυλάγονται. Ὁ Παλαμᾶς στοὺς «Πεζοὺς Δρόμους», Α', «Σημειώματα στὸ περιθώριο» γράφει: «Θυμᾶμαι κάποτε μέσα σ' ἓνα σύλλογο κάποιος πρόσφερε χρήματα γιὰ νὰ βραβεύονται κάποιου σχολείου οἱ μαθητὲς πού ὀρθόγραφαν. Ἦταν τότε στὴ φούρια τους οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες. Καὶ κάποιος ἄλλος τότε μέσ' ἀπὸ τὸν σύλλογο σηκώθηκε καὶ τὸ βραβεῖο τὸ εἶπε σχολαστικῶς. Βραβεῖο γιὰ τὴν ὀρθογραφία κι' ὄχι γιὰ τὴν γυμναστική! Γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ καλαμαρά κι' ὄχι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως, ὁ κάποιος ἐκεῖνος πού πρόσφερε τὰ χρήματα γιὰ τὸ βραβεῖο τὸ ὀρθογραφικὸ μὴ γυμναστικὴ κοίταξε νὰ βραβεύσει. Τὴ γυμναστικὴ τοῦ νοῦ. Δὲν κάνω ἀνορθογραφίες. Δηλαδή τὸν κρατῶ τὸν λογισμό μου πιδ ζυπνὸ, τὴ μνήμη μου πιδ ζωηρή, τὴν προσοχή μου πιδ μαζεμένη. Ἀκούω πιδ καλά, βλέπω πιδ καθαρά τὴ λέξη. Σὰ νὰ ἔχω τὴν ἀγάπη στὴ λέξη, καὶ τὴ φαντασία σὲ βαθμὸ ἀνώτερο ἀπὸ ἄλλους. Κι' ὅποιος ἔχει σήμερα τοῦ λόγου, μπορεῖ νὰ εἶ ἀῦριο καὶ τοῦ ἔργου τὴ φαντασία καὶ τὴν ἀγάπη περισσότερο ζετυλιμένα. Στούς καινούριους ἀνθρώπους καὶ στοὺς ἀρμονικοὺς λόγια καὶ ἔργα εἶν' ἀδελφία».

Καὶ προσθέτει: «Βραβεύοντας τὸν μαθητὴ πού ὀρθογραφεῖ, βραβεύω τὴν προσοχή του, τὸν νοῦ του. Τὰ χαρίσματά του σὰν τὰ μεταχειρίζεται ἔτσι σήμερα στὰ τετράδια καὶ στὰ θέματά του, αῦριο θὰ τὰ μεταχειριστεῖ ἄλλοῦ σὲ θετικότερα καὶ σὲ πλατύτερα».

Ἡ περίσκεψη τοῦ Παλαμᾶ μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι ὁδηγὸς σὲ πολλὰ προβλήματα γύρω ἀπὸ τὴ γλωσσολογικὴ μεταρρύθμιση. Μποροῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι τὶς ἀκραῖες λύσεις, πού προτάθηκαν στὶς ἡμέρες του καὶ πού κάποτε ἔφταναν σὲ ὑπερβολές, στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τῶν λέξεων, δὲν τις εἶχε ἐπιδοκιμάσει ποτέ. Σχετικὰ αἰφνης μὲ τὸ ζήτημα τοῦ μονοτονικοῦ, πρέπει νὰ μὴ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ παράδοση καὶ μακραίωνες συνήθειες στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τῶν λέξεων. Οἱ λέξεις ἔχουν μιὰ φυσιογνωμία στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τους. Βέβαια, ὁ καθένας ἔχει δικαίωμα νὰ ἔχει τὶς δικές του πεποιθήσεις καὶ στὸ θέμα αὐτό. "Ἀλλωστε, ἂς μὴ λησμονοῦμε πὼς οἱ κανόνες τονισμοῦ σήμερα εἶναι πολὺ περιορισμένοι. Ἡ ὁξεία διατηρεῖ — σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες αὐτοὺς — μιὰ παντοκρατορία στὸν τονισμό τῶν λέξεων. Εἶναι χωρὶς ἀμφισβήτηση τὸ γεγονός ὅτι οἱ κανόνες τονισμοῦ πού ἔχουν ἀπομείνει δὲν εἶναι δύσκολοι οὔτε ἀπρόσιτοι στοὺς μαθητὲς τῶν σχολείων. "Ἀς μὴ μᾶς παρασύρουν κάποια φαινόμενα πλεονεκτήματα τοῦ μονοτονικοῦ στὸν πρακτικὸ τομέα. Κι' ἂς ἔχουμε ὑπ' ὄψην μᾶς ὅτι ὅπως κατορθώθηκαν τόσες ἀπλοστεύσεις στὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, χωρὶς νὰ περιπέσουμε στὴν ἀπαράδεκτη ἱσοπέδωση τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν εὐλόγα καὶ κάποιοι βασικοὶ καὶ ἀπλοὶ κανόνες τονισμοῦ, χωρὶς νὰ ἀφθεοῦμε στὸν ὀδοστρωτήρα τοῦ μονοτονικοῦ.

"Ἀς ἰδοῦμε πὼς ἀντίκρουσε ὁ Παλαμᾶς τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας στὴν ποίησή του. "Ὅλοι οἱ σχετικοὶ στίχοι του δείχνουν τὴν πίστη του στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν πεποιθήσή του γιὰ τὴν ἐπικράτησή της. "Ἐγραψε τοὺς στίχους αὐτοὺς σὲ στιγμές

τόσο δύσκολες γιὰ τὸν γλωσσικὸ ἀγώνα, ὅταν σχεδὸν ὅλα γύρω του, στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ἦσαν ἀπαισιόδοξα καὶ δυσόλινα.

Στὶς «Ἐκατὸ Φωνές», 16, στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», τῇ δημοτικῇ τὴν ὀνομάζει γλώσσα τῆς μητέρας του καὶ τῆς ψυχῆς του. Ἀκόμα, τῇ θέλει ἀπρόσβλητη ἀπὸ τὴ φανατισμένη καὶ ἀδυσώπητη πολεμικὴ ποὺ τῆς ἔγινε στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Γιὰ τὴν ὑπερίσχυσίν της δὲν ἀμφιβάλλει καθόλου. Δὲν παύει νὰ προσδοκᾷ τὸ μήνυμα τῆς τελικῆς νίκης της:

Τοῦ Λόγου ἐσὺ νεράϊδα, τῆς μητέρας μου καὶ τῆς ψυχῆς μου γλώσσα, καταφρόνια μύρια σκάψαν τὴν ὄψιν σου, ἔσκυψαν τὸ μέτωπό σου. Στυλώσου ὁρθή! Σοῦ τραγουδῶ τὰ νικητήρια! Ἀπὸ τοὺς κόσμους τοῦ Αὔριο το μήνυμα τῆς νίκης ἐγὼ σοῦ φέρνω, ὡς ἀστριοῦ, ποὺ ὡς ἐδῶ κάτω ἡ λάμψη του ὕστερ' ἀπὸ χρόνους θάρθει. Ὡ γλώσσα τῆς Ρωμοσύνης, ὦ νικήτρα τοῦ θανάτου!

Τὴν ἀκλόνητη βεβαιότητά του γιὰ τὴ δημοτικὴ τῇ βροντοφωνεῖ καὶ στὸ 22 τῶν «Ἐκατὸ Φωνῶν». Βέβαια, ὁ ὁ Παλαμᾶς μιλάει ἐδῶ γιὰ τὴν ἀνόθευτη «γλώσσα τοῦ χωριάτη». Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀρνήθηκε τὸ θησαυρισμὰ της καὶ ἀπὸ τὴ λογία παράδοση, ποὺ πλουτίζει τὴ γλώσσα:

Ὅσο τὸ χέρι τῆς ζωῆς κρατεῖ με πῶς σφιχτὰ καὶ τῆς ἰδέας πῶς στέρεα καβαλλικεύω τὸ ἄτι, τόσο πῶς ἀχόρταγα ρουφῶ τ' ἀγέρι τοῦ βουνοῦ, τόσο πῶς ἀζέταστα μιλῶ τὴ γλώσσα τοῦ χωριάτη.

Ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε ἐνθουσιαστικούς καὶ φλογεροὺς στίχους γιὰ τὴ γλώσσα, ποὺ ἀκριβῶς θέλουν νὰ μεταδώσουν στοὺς ἀναγνώστες του ἐμπύκωση καὶ δόνηση. Ὁ ἀκράτητος αὐτὸς κραδασμὸς τοῦ ποιητῆ καταφαίνεται, καθὼς ἐκφράζεται στοὺς παλλόμενους αὐτοὺς στίχους στὸ ποίημα «Ἀσκραῖος» τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς». Ὁ ποιητὴς μοιάζει σὰ νὰ θέλει νὰ ἡλεκτρίσει καὶ νὰ γαλβανίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους, τότε ποὺ ἔγραφε τὸ ποίημα αὐτό. Κι' αὐτὸ ἰσχύει γιὰ πάντα. Τονίζει ὁ ποιητὴς ὅλα τὰ χαρίσματα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας, ποὺ ἔχει σχέση με τὴν ἀπροσποίητη φύση καὶ με τὴν ἀγνότητα τῶν πλασμάτων της, κι' ἀκόμα φαίνεται ὅλη ἡ προσπάθειά του γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λόγου, τοῦ ὑποταγμένου σὲ αὐστηροὺς γραμματικούς καὶ συντακτικούς κανόνες:

Γιατί μ' ἀρέσει ἡ γλώσσα σου, γιατί μ' ἀρέσει ἐμένα, σὰν κάποια ἀργὰ ἀνεβάσματα σὲ κάποια ὄρθα βουνά. Μέσα της πέλαγα ἀψαχτα. Στὰ δάση τὰ παρθένα

φωλιάζουν ὅλα τ' ἀπιαστα καὶ τ' ἀγρία τὰ πουλιά. Γιατί μ' ἀρέσει ἡ γλώσσα σου. Τὰ λόγια της εὐφραίνουν τῶν ἀηδονῶν τὰ ὄνειρα καὶ τῶν περιστερῶν, καὶ τοὺς ἀλαφροσκιωτοὺς μαγεύουν, καὶ πηγαίνουν με τοὺς Πηγάσους τῶν ἡρώων καὶ τῶν τραγουδιστῶν.

Τὸ ποίημα «Ἀποκριτικὴ γραφή», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά», ἀποτελεῖται ἀπὸ 12 τετράστιχα. Γράφηκε τὸ 1908. Ὁ Παλαμᾶς ἐκδηλώθηκε σ' αὐτὸ με δικαιολογημένη ἀγανάκτηση καὶ ἔκρηξη ὀργῆς. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ σφοδρὴ ἐξάψη, ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε ὡς προερχόμενη ἀπὸ τὴν ἀσπίλη ποιητικὴ προαίρεσή του καὶ ἀπὸ τὴν ἐπείγουσα ἀπαίτηση τῶν σιγμῶν ἐκείνων ποὺ γράφηκε τὸ ποίημα αὐτό. Πρέπει νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ ἐξήγηση τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος καὶ νηφάλιος ποιητὴς ἀναγκάζεται νὰ φτάσει στὴν κορυφὴ τῆς παραφορᾶς. Ὅσο εἶναι βέβαιη ἡ ἐξάψη τοῦ γιὰ ὅ,τι θεωρεῖ ἄξιο καταφροῦς καὶ κατακραυγῆς, τόσο ἡ προσήλωσή του στὴν ἐθνικὴ γλώσσα εἶναι παραδειγματικὴ, ἀποστολική. Παραθέτω τὸ 3ο τετράστιχο:

Ἀπὸ θαμνοὺς ντερβίσσηδες καὶ στέρφους μαντα-
ρίνους
κι' ἀπὸ τοὺς χαλοπράσινους ἡ Πολιτεία πατιέται.
Χαρὰ στοὺς χασομέρηδες! Χαρὰ στοὺς ἀρλεκίνους!
Σκλάβος ξανάσκυψε ὁ ρωμιὸς καὶ δασκαλοκρατιέ-
ται.

Ἐγκώμιο τῆς δημοτικῆς κάνει ὁ Παλαμᾶς καὶ στὸ ποίημά του «Μὲ τὴ μητέρα γλώσσα μας», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά». Ἀποτελεῖται τὸ ποίημα ἀπὸ 4 ἐξάστιχα. Παραθέτω τὸ 1ο. Θυμᾶται τὴν προέλευση τῆς δημοτικῆς. Τὸ ὕφος λόγου τὸ θεωρεῖ ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ὁ ποιητὴς ἔχει πάντα ὅπ' ὄψη τοῦ τὴ μεγάλη παράδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τὴν ἀφετηρίαν της στὰ πανάρχαια χρόνια, στὶς μακρινὲς ρίζες της. Αὐτὴ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα ἐδῶ τὴ συναντάει στὴ νεοελληνικὴ ἐξέλιξή της, στὴ «νέα ζωὴ» της. Ὅταν λέει «δουλεμένη» τὴ γλώσσα ἐννοεῖ τὴν ἀγρυπνὴ φροντίδα γιὰ τὴ συστηματικὴ καλλιέργειά της ἀπ' ὅλους τοὺς παράγοντες, ποὺ συντελοῦν στὴν εὐστοχὴ διαμόρφωσή της, καὶ πρῶτα ἀπὸ τὸν ποιητικὸ λόγο:

Μὲ τὴ μητέρα γλώσσα μας τὴν καταφρονεμένη ἀπὸ τὸν ἄδαιο ἀνάξιο νοῦ, τὴν ἄξια δουλεμένη στὸ πείσμα τῶν ἀνήξερων, ἀπὸ τὸν ποιητῆ, χτίστε τὰ χτίσματα λογῆς. Ἀνθὲν καὶ σβεῖ στὰ
χείλη

τ' αὐτοῦ λουλούδι. Δέσε το μὲ νέα ζωή, κοντύλι, στὴν πέτρα τῆ θαυματουργῇ τοῦ λόγου, στὸ χαρτί.

Ἀκόμα καὶ στὸ ἐπικὸ πέλαγος τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιά», στὸν Λόγο Γ', βρίσκει τρόπο ὁ ποιητὴς νὰ ἀνατρέξει καὶ πάλι στὴ δημιουργικὴ πνοή τῆς δημοτικῆς, ποὺ τὴν αἰσθάνεται ὡς γλωσσικὴ βάση τοῦ ἔθνους. Ἐπιλέγει κι' ἐδῶ τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας, ἀποβάλλοντας καθεστὶ ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀντιποιητικὸ. Ἐχει πάντα μπροστὰ τοῦ τὴν προφορικὴ καὶ τὴ γραπτὴ δημοτικὴ, ποὺ τὴν ὁρίζει ἡ ἰδία ἡ ζωὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδηση. Ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς συνέχει τὴν ψυχὴ τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ γλωσσικὴ παράδοση εἶναι σ' αὐτὸν πάντοτε παρούσα καὶ χωρὶς τὴν παραμικρότερη ὑπόνοια στενοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ ἀγῶνης μιμήσεως:

Ἐμένα ροδοκόκκινα τὰ λόγια μου σαλεύουν
σὰν τοῦ ματιοῦ τὸ παίξιμο, καὶ σὰν τὴν ὄψη ἀλλά-
ζουν,
γιατὶ στὴ γλώσσα τῶν ἀπλῶν, κάθε ποὺ τὴν ἀφήσουν
ὅλο νὰ δώσει τ' ἄνθος τῆς, τὸ Πνεῦμα τ' ἅγιο πνέει
ποὺ χέρια πάει καὶ λογισμοὺς πρὸς τὰ μεγάλα τὰ
ἔργα.

Στὸ ποίημα «Τὰ σχολεῖα χτίστε», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά», στὴν 6η στροφή, ἐκφράζεται ὁ πόθος νὰ εἶναι πρόσφορα καὶ ἐπωφελεῖ τὰ διδασκτικὰ βιβλία τῶν σχολεῖων, τόσο ποὺ νὰ ἔχουν τὴ χάρη καὶ τὴν αὐθορμησίαν τῶν ἀνυπόκριτων τραγουδιῶν. Εἶναι γνωστὸ τὸ πληκτικὸ περιεχόμενον καὶ τὸ καθυστερημένο γλωσσικὸ ὕφος τῶν παλαιῶν Ἀναγνωστικῶν στὰ δημοτικὰ σχολεῖα πρὶν ἀπὸ τὸ 1917. Ἀπαιτεῖ ὁ Παλαμᾶς νὰ συμβιβάζεται ἡ μάθηση μὲ τὴ φιλοκαλία τῆς ποιήσεως, ὥστε ἀργότερα, ὅσο μεγαλώνουν τὰ παιδιὰ, ἡ Ὁμορφιά καὶ ἡ Ἐπιστήμη νὰ προχωροῦν ἀδελφωμένες. Αὐτὸ τὸ συνταίριασμα ἀποτελεῖ «ἀρχὴ σοφίας» γιὰ τὰ ὄριμα χρόνια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποβλέπει ὁ ποιητὴς στὴ σύζευξη τῆς Λογοτεχνίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης:

Τοῦ τραγουδιοῦ τῆ γλώσσα ἀντιλαμβάνεται,
καὶ τὰ βιβλία σὰν τὰ τραγούδια νὰ εἶναι!
Στὴ γῆ τῆς ὁμορφίης, ἀρματωμένη
τὴν Ἐπιστήμη, ἡ Ὁμορφιά, χαρὰ τῆς!
Ἀρχὴ σοφίας!

Στὰ «Δεκατετράστιχα», 68, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν πολυγωνοσία καὶ τὴν πανσοφία, ποὺ προϋποθέτει ἡ ἀληθινὴ ποίηση, νομίζει πρῶτιστὰ ὡς καθήκον τοῦ ποιητῆ νὰ σμίγουν στὸ ποίημά τοῦ στὸν ἴδιο σκοπὸ

«ἡ γλώσσα, ὁ νοῦς καὶ ὁ στίχος», ποὺ ἀχώριστα καὶ ἰσότημα ἀποτελοῦν «τ' ἅγια τρία», καὶ μάλιστα πρῶτῃ ἡ γλώσσα:

γλώσσα καὶ νοῦ καὶ στίχο, τ' ἅγια τρία
στὸ τραγούδι σου ἀχώριστα ταιριάζει.

Στὶς «Νύχτες τοῦ Φήμιου», 158, ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ σκοπιὰ συνταιριάζονται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βικέντιος Κορνάρος. Ὁ ἀσύγκριτος ποιητὴς τῆς «Ἰλιάδας», μὲ τὸν ὁποῖο ἀρχίζει ὁ πανάρχαιος ἑλληνικὸς λόγος, καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτόκριτου» στὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Ὁ 8ος π.Χ. αἰώνας καὶ ὁ 17ος μ.Χ. Ἡ ἑλληνικὴ συνέχεια στὴν ἔθνικὴ παράδοση καὶ στὴ γλώσσα:

Καὶ σᾶς ρουφοῦσα ἀδιάλεχτα καὶ μ' εἶχατε πλανέψει.
Μὰ ἤρθαν, μὲ τάισαν κι' ἔγιναν ψωμί, κρασί στὴ
σκέψη
καὶ τοῦ Κορνάρου καὶ τοῦ Ὀμήρου οἱ στίχοι πάντα
νέοι.

Τὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα, ποὺ παραθέσαμε, — εἶναι καὶ ἄλλα ἀνάλογα — φανερώνουν τὸ καθολικὸ ὅσο καὶ τὸ ἀνακαινιστικὸ πνεῦμα τοῦ Παλαμᾶ. Δείχνουν πόση ἐπίγνωση εἶχε τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος, θεμελιωμένη σὲ ὀρθὲς βάσεις καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη.

Ὑπάρχουν κι' ἄλλα, διαφωτιστικότερα ἐπίσης, κείμενα τοῦ Παλαμᾶ, καὶ στὰ μελετήματά τοῦ καὶ στὴν ποίησή τοῦ, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ σταθοῦμε, γιὰ ν' ἀποκομίσουμε κι' ἄλλες πρωτότυπες σκέψεις τοῦ γύρω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ. Κείμενα τῆς ἰδίας κατηγορηματικότητος καὶ τῆς ἰδίας παρρησίας, ποὺ προσδιορίζουν μάλιστα κι' ἄλλες πλευρὰς τοῦ ἰδίου ζητήματος. Θ' ἀρκεστοῦμε ὅμως σὲ ὅσα παραθέσαμε, ποὺ ἀποτελοῦν ὑποκειμενικὲς ἐξομολογήσεις τοῦ Παλαμᾶ. Καμμιά ἀντίφαση δὲν διαπιστώσαμε πούθενά. Κι' αὐτὸ προσδίνει ἔκτακτὴ σημασία στὶς ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ.

Μᾶς χρειάστηκε καὶ μᾶς χρειάζεται ἡ πίστη καὶ ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸ γλωσσικὸ. Αὐτὴ ἡ πίστη καὶ ἡ αἰσιοδοξία εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν τὸν ἐγκατέλειψαν ποτὲ τὸν ποιητῆ. Τονίζει ὁ Παλαμᾶς — πρὶν ἀπὸ τόσα χρόνια — τὸ 1903 : «Βλέπω μέσα σ' ἓνα θαμποφέζιμο, ποὺ μᾶς μὴνάνει τὸ ξημέρωμα, βλέπω μέσα στὸν χειμῶνα ὀλανθισμένες τίς μυγαλιὰς τῆς γλωσσικῆς Ἰδέας» («Γράμματα», Α').

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΛΗΣ

ΝΣΤ' — 22



Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ (Η ΔΙΨΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ)

Ἡ δημοσίευση τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ σὲ δεκάξη τόμους, ἀνοίξε ἀναμφισβήτητα καινούργιους δρόμους γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀνίχνευση σὲ βάθος τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου ποιητῆ. Βέβαια, ἡ ἔως τώρα κριτικὴ τοῦ παλαμικοῦ ἔργου ἔχει προσφέρει πολλὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, πρόκειται ὅμως σίγουρα καὶ στὸ μέλλον νὰ προσφέρει ἀκόμη περισσότερα, μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν «Ἀπάντων» του. Ἡ συγκέντρωση ἐνὸς ἀπέραντου ποιητικοῦ ἔργου, ὅπως τοῦ Παλαμᾶ, ἡ συγκέντρωση ἀκόμα τῆς ἀλληλογραφίας του καὶ ἡ δημοσίευση ἐπίσης πολλῶν ἀνέκδοτων ποιημάτων του καὶ ἀθησαύριστων κριτικῶν κειμένων του, καθὼς ἐπίσης καὶ πολλῶν χρονολογημάτων του, φωτίζουν καίρια καὶ ἀποφασιστικὰ ἓνα ὡκεάνειο ποιητικὸ ἔργο, συνθεμένο στὸ μᾶκρος μιᾶς δολόκληρης ζωῆς, μετὰ πολλὰ καὶ ποικίλες φιλοσοφικὰ καὶ γνωσιολογικὰ ἀπηχήσεις, μετὰ ξεχωριστὰς μορφολογικὰς διαφοροποιήσεις καὶ μετὰ ἐναγωνίους κοσμοθεωριακὰς ἀναζητήσεις.

Γιὰ τὸ ἔργο, λοιπόν, αὐτὸ ἡ κριτικὴ δὲν εἶπε ἀκόμη τὴν τελευταία τῆς λέξη καὶ τοῦτο γιατί ἡ συγκέντρωση ὁλόκληρου αὐτοῦ τοῦ ἔργου (ποῦ ἄλλωστε συνεχίζεται) καὶ ἡ κατάταξή του, ἀκόμα καὶ ἡ συσχέτιση πολλῶν ποιημάτων, κριτικῶν μελετημάτων, δοκιμίων, χρονολογημάτων καὶ ἐπιστολῶν του, εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ μᾶς κάνει νὰ δοῦμε μὴ ἓνα καινούργιο μάτι πολὺς ἀξιοσπουδάστες πλευρὲς του καὶ θὰ μᾶς κάνει νὰ ἐκτιμήσουμε σωστότερα καὶ νὰ σημασιολογήσουμε, ὅπως πρέπει, τὶς πνευματικὰς ἀναζητήσεις τοῦ ποιητῆ, τοὺς δραματισμούς του, τὶς ἀγωνίες του, τὰ πολupoίικila ἐνδιαφέροντά του, τὰ καταβρο-

χθιστικὰ διαβάσματά του, αὐτὲς τὶς καθημερινὲς πνευματικὰς περιπλανήσεις του, σὲ μιὰν ἐναγώνια προσπάθεια νὰ συλλάβει τὸ μυστικὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Τὸ θέματα ποῦ θίγει ὁ ποιητῆς, ἰδίως στὰ διάφορα κριτικὰ του δοκίμια καὶ μελετήματα, φανερώουν τὸ εὖρος τῶν ἐνδιαφερόντων του, τὴ διψα του γιὰ πνευματικὴ καὶ κοσμοθεωριακὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἀγρυπνὴ συνείδησή του.

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀνίχνευσης αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν προβλημάτων ποῦ ἀπασχολοῦσαν τὸν ποιητῆ ἐντάσσεται καὶ ἡ σπουδὴ γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὰ καὶ εὐρύτερα φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις του.

* * *

Ἐνας Ἀγγλος ἐξερευνητῆς, ὁ Savage Landor, μετὰ ἀπὸ ἓνα ταξίδι του στὴν ἀνατολικὴ Ἀσία καὶ εἰδικότερα στὰ νησιά τῆς Ἰαπωνίας, ἐξέδωκε τὸ 1894 ἓνα βιβλίο πλούσια εἰκονογραφημένο μετὰ τὸν παράδοξο τίτλο «Alone with the hairy Ainu» («Μόνος μετὰ τὸ μαλλιαρὸ Ἀῖνός»), ποῦ προκάλεσε τότε, ὅπως φαίνεται, τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης. Ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας τοῦ Ἀγγλου περιηγητῆ καὶ ἐρευνητῆ, ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ποῦ συνάντησε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ Ἰαπωνικὰ νησιά, τὸ Γιεζό, ἓνα εἶδος πιθηκανθρώπου, ποῦ παρουσιαζόταν ὅτι ἦταν κατώτερος καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς ἄγριους τῆς Αὐστραλίας, κατὰ ἀνάμεσά σ' ἓνα ἄλογο καὶ ἓνα λογικὸ ὄν, ποῦ ὅμως πλησίαζε πολὺ περισσότερο πρὸς ἓνα ἄλογο καὶ διακρινόταν ἀποφασιστικὰ ἀπὸ ἓνα λογικὸ ὄν. Οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι ποῦ τοὺς ἐπισκέ-

φτηκε, παρέμεινε μαζί τους καὶ τοὺς περιέγραψε κατόπιν σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο του ὁ Λάντορ, ὀνομάζονται Ἀἰνός. Εἶναι πολὺ τριχωτοὶ (ἀπὸ δῶ προέρχεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου), καὶ μυρίζουν ὅλοι τους μιὰ βαριά μυρωδιά, ὅπως τοῦ ψαριοῦ. Ἀκόμα ζοῦν καὶ πεθαίνουν χωρὶς ποτὲ νὰ κουρευτοῦν, νὰ χτενιστοῦν ἢ νὰ πλυθοῦν. Ἔτσι ἡ ζωὴ τους εἶναι πρωτόγονη καὶ ζωώδης. Ζοῦν μὲ τὸ ψάρεμα καὶ τὸ κυνήγι, κατοικοῦν μέσα σὲ καλαμένιες καλύβες, μὲ ἐντελῶς πρωτόγονα ἐπιπλα καὶ σκεύη, ἐνῶ ἐξάλλου εἶναι ἐντελῶς νωθροὶ καὶ μελαγχολικοί, χωρὶς νὰ ἔχουν περιέργειες ἢ ἄλλα στοιχειώδη ἐνδιαφέροντα. Ἀκόμα οἱ Ἀἰνός δὲν ἔχουν καθόλου ἀναμνήσεις, πόθους ἢ ἔστω ἄπλῆς ἐπιθυμίας καὶ δὲ νιώθουν καθόλου ἀγάπη καὶ στοργή γιὰ τὸ διπλανό τους.

Ὁ Ἀγγλος ἐξερευνητὴς ἀναφέρει ἐπίσης χαρακτηριστικὰ ὅτι ὅταν οἱ Γιαπωνέζοι προσπάθησαν νὰ πλύνουν τοὺς Ἀἰνός, νὰ τοὺς ντύσουν καὶ νὰ τοὺς μάθουν γράμματα, δηλαδὴ νὰ τοὺς ἐκπολιτίσουν, παραιτήθηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴν προσπάθειά τους καὶ τοὺς ξανάστειλαν πίσω στὸν τόπο τους, γιατί οἱ Ἀἰνός πέθαιναν ἀπὸ νοσταλγία. Ὁ Λάντορ, γράφει ἐπίσης, ὅτι οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν καθόλου συναίσθηση τοῦ χρόνου, δὲν ἤξεραν τίποτα ἀπὸ τὴν ἡλικία τους, δὲν εἶχαν ἀκόμα ἰδέες, αἰσθήματα, θρύλους ἢ δεισιδαιμονίες.

Ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸ τους βίο, παρατηρεῖ καὶ πάλι ὁ Λάντορ, δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἔχνος οἰκογενειακῆς συγκρότησης. Ἡ πολυγαμία γι' αὐτοὺς ἦταν καθεστώς, νόμους δὲν εἶχαν καθόλου καὶ ὁ καθένας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε. Τοὺς μάστιζαν ἕνα σωρὸ ἀρρώστειες, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θνησιμότητά σ' αὐτοὺς τοὺς, ἄς τοὺς ποῦμε, πιθηκανθρώπους, ἦταν πολὺ μεγάλη.

Οἱ τελευταῖες παρατηρήσεις τοῦ Λάντορ ἀναφέρονταν γύρω ἀπὸ τὸν ψυχικὸ κόσμον τῶν Ἀἰνός. Οἱ ἀρετὲς ποὺ ἀπάντησε συχνότερα, ἦταν τὸ θάρρος, ἡ ὑπομονὴ στίς δοκιμασίες, στοὺς κόπους καὶ στίς στερήσεις, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν τελευταία του παρατήρηση ὅτι οἱ Ἀἰνός δὲν εἶχαν ἀκόμα καμιὰ θρησκεία, δὲν εἶχαν ἔστω καὶ μιὰ ὑποτυπώδη λατρεία, οὔτε ποὺ γνώριζαν

τὴν προσευχὴ κι ἀκόμα οὔτε ποὺ εἶχαν καμιὰ, ἔστω καὶ πρωτόγονη, πίστη γιὰ μεταθανάτια ζωὴ.

* * *

Ὅλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Ἀγγλου ἐξερευνητῆ ποὺ προαναφέραμε καὶ τίς πήραμε συνοψιστικὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιφυλλίδα, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1894 τῆς ἡμερήσιας «Ἐφημερίδος» τοῦ Δημητρίου Κορομηλά ποὺ ἐκδιδόταν στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1873, ἐπὶ τριάντα περίπου χρόνια συνέχεια, μὲ ἀρχισυντάκτη τὸν Ἰω. Καμπούρογλου. Ἀς σημειωθεῖ ἀκόμα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὅτι συνεργάτες τῆς «Ἐφημερίδος», ποὺ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα ἡμερήσια φύλλα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴν Ἀθήνα, χρημάτισαν κατὰ καιροὺς οἱ Μπ. Ἀννινος, Δημ. Κακλαμάνος, Ἀλεξ. Παπαδιαμάντης, Κωστῆς Παλαμᾶς, Θεόδ. Βελλιανίτης, Ἰωάννης Κονδυλάκης, Θεμ. Σοφούλης, Σπ. Παγανέλης, Γ. Φιλάρετος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ἦταν ἀνυπόγραφη, εἶχε γραφεῖ ὅμως ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὅπως ὁμολογεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν ἐπόμενη ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ καὶ περιλαμβάνεται στὰ «Ἀπαντά» του. (τόμος 15ος, σελ. 299).

Ὁ Ἀγγλος ἐξερευνητὴς ποὺ προαναφέραμε, γιὰ νὰ ἐπανεέλθουμε σ' αὐτόν, μὲ τὸ βιβλίο ποὺ παρουσίασε μετὰ τὸ ταξίδι του στὴ νῆσο Γιεζὸ τῆς Ἰαπωνίας, προσπάθησε ν' ἀποδείξει, ὡς μαθητὴς καὶ θαυμαστὴς τοῦ Δαρβίνου, τὰ σημεῖα ὁμοιότητος ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν πίθηκο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, τόσοσιν ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τοῦ σκελετοῦ, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν στάση καὶ τίς ἄλλες κινήσεις τοῦ σώματος. Ἀς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι βρισκόμαστε στὸ 1894, δηλαδὴ λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Δαρβίνου, τοῦ φημισμένου αὐτοῦ Ἀγγλου φυσιοδίφου τοῦ 19ου αἰώνα, ποὺ εἶχε διατυπώσει τὴν τόσο γνωστὴ σὲ ὅλους «θεωρίαν τῆς ἐξέλιξης», ἡ ὁποία, τότε, εἶχε πολὺ μεγάλη πέραση καὶ ἀπήχηση στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους, ἰδιαίτερα ὅμως εἶχε ἐπικροτηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες

ἐκείνους καὶ τοὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Σπένσερ, ὁ Χάξλεϋ, ὁ Μπύχνερ, ὁ Χαϊκελ, ὁ Φόγκτ καὶ ἄλλοι, ποὺ χαρακτηρίζονταν γιὰ τὸν ἐντελῶς ὑλιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς τους σκέψης. Ἀπὸ τότε ὅλοι οἱ φυσιοδίφες καὶ ἐρευνητές, ποὺ ξεκινούσαν ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης καὶ τὴν εἶχαν μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀποδεχτεῖ, προσπαθοῦσαν καὶ νὰ τὴν ἐπαληθεύσουν, ἀνακαλύπτοντας ὅχι ἀπλῶς τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπο, ἀλλὰ τὸν πρωτογενή, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε προκύψει ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὸ ζῶο, ποὺ στάθηκε ὁ ἀπώτερος, κατὰ τὴ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, πρόγονός του.

Ὁ Κωστής Παλαμᾶς, τότε ποὺ δημοσίευσε τὴν ἐπιφυλλίδα του στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, δὲν ἦταν μόνον ὁ ποιητὴς ποὺ εἶχε ἤδη παρουσιάσει τὶς τρεῖς πρῶτες ποιητικὲς του συλλογές («τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου», τὸν «Ἕμνο τῆς Ἀθῆνᾶς» καὶ «τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου») οἱ ὁποῖες τὸν εἶχαν ἐπιβάλει ὡς ἀνάστημα πρῶτου μεγέθους στὸ ποιητικὸ στερέωμα τοῦ τόπου μας, ἀλλὰ ἦταν καὶ ὁ κριτικὸς μὲ τὴν ὀξύτατη κριτικὴν ὁσφρηση καὶ τὴν ἐντονη διαίσθηση, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνήσυχος διανοητής, ποὺ εἶχε πάντα ὑψωμένες τὶς πνευματικὲς του κεραῖες καὶ ἐψάχνε διαρκῶς, προσπαθώντας νὰ συλλάβει καὶ ν' ἀνιχνεύσει καὶ νὰ ραβδοσκοπήσει, αὐτὸς ὁ ἀταξίδευτος καὶ ὁ ἀσάλευτος, μέσ' ἀπ' τοὺς τοίχους τοῦ κελλιῶ τοῦ τὰ πνευματικὰ (φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά, λογοτεχνικά) καὶ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικὰ ρεύματα τῆς Εὐρώπης τοῦ καιροῦ του.

Μὲς στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα τοῦ καιροῦ τοῦ Παλαμᾶ, τοποθετεῖται καὶ τοῦτο τὸ βιβλίο τοῦ Λάντορ ποὺ ὁ ποιητὴς ἔκρινε σκόπιμο (χωρὶς ν' ἀποκλείεται φυσικὰ νὰ τοῦ τὸ ὑπέδειξε καὶ ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας ποὺ συνεργαζόταν), νὰ τὸ παρουσιάσει στὸ ἀναγνωστικὸ του κοινόν. Ἡ εὐρυμάθεια καὶ τὰ πλατιά ἐνδιαφέροντα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀσβήστη πνευματικὴ δίψα του, συνδυαζόμενα δ' αὐτὰ μὲ μιὰν ἀκατασίγαστη πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ ἀγωνία, στὴν προσπάθειά του, νὰ συλλάβει μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις, τὸ αἰώνιο μυστικόν, προσεγγί-

ζοντας ὅσο τοῦτο τοῦ ἦταν δυνατό τὴν ἀλήθεια, τὸν ἔκαναν νὰ βρίσκεται σὲ ἀσταμάτητη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ φιλοσοφικόν καὶ τὸ λογοτεχνικόν βιβλίον, ἀκόμα μὲ ξένες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ, ποὺ τὰ παρακολουθοῦσε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον. Διάβαζε ἅπληστα καὶ ἐνημερωνόταν ἀδιάκοπα, πάνω στὰ πνευματικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, χάρις καὶ στὴ γαλλικὴ γλώσσα ποὺ τὴ γνώριζε ἄριστα.

Ἀλλὰ τὸ βιβλίο τοῦ Λάντορ ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ, δὲν τὸ γνώρισε στὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ πληροφορήθηκε καὶ διάβασε γι' αὐτὸ σὲ μιὰ σχετικὴ ἐπιφυλλίδα στὴν τότε φημισμένη ἐφημερίδα τοῦ Παρισιοῦ «Journal des Débats» τῆς 30/10/1894, ὅπου τὸ βιβλίο αὐτὸ «ἐλευθέρως καὶ συνοπτικῶς μετεφράσθη», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος. Διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ὁ ποιητὴς στὴ γαλλικὴν ἐφημερίδα, τοῦ κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ θέλησε νὰ τὴν παρουσιάσει στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη.

Εἴπαμε ὅτι δὲν ἀποκλείεται τὴν παρουσίαση αὐτὴ νὰ τοῦ τὴν ὑπέδειξε ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας ποὺ συνεργαζόταν, ἀφοῦ ἔχουμε τὸ προηγούμενο καὶ τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη, ποὺ συνεργαζόταν καὶ αὐτὸς στὴν ἴδια καθημερινὴ ἐφημερίδα τῆς Ἀθῆνας καὶ ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλο ποὺ ἦταν βαθύτατα ἀντιδαρβινιστὴς καὶ μεταφυσικὸς ἢ καλύτερα πιστὸς καὶ συνειδητὸς χριστιανὸς καὶ στὴ σκέψη του καὶ στὰ βιώματά του, μολοτοῦτο ἀναγκαζόταν πολλὰς φορές, γιὰ λόγους καθαρὰ βιοποριστικoὺς νὰ μεταφράζει «καθ' ὑπόδειξιν» ἄρθρα καὶ ἐπιφυλλίδες ἀπὸ ξένα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, μὲ καθαρὰ ὑλιστικὸ περιεχόμενο, ἀντίθετο διαμετρικὰ πρὸς τὶς ἐνδόμυχες καὶ ἀπαρασάλευτες πεποιθήσεις του.

Ἔτσι ὁ Κωστής Παλαμᾶς μέσ' ἀπ' τοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ «κελλιῶ» του, ὅπως μᾶς τῶχει ὑμνολογήσει τόσες φορές ὁ ἴδιος («Τρίαντα χρόνια ἐδῶ μέσα στὸ κελλί τὸ στενὸ / ἔμπασα ὅλη τὴν πλάση, πέλαο, γῆς, οὐρανὸ» τραγουδᾷ ὁ ποιητὴς στὰ «Παράκαιρα» μὲ τὸ ποιημὰ του «τὸ Κελλί»), ἐρχόταν σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του. Πίστευε βαθιὰ στὴν ἀξία καὶ στὴν ἀνάγκη τούτης τῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ

καὶ στὴ σημασία τῆς ἐνημέρωσης τῶν ἀναγνωστῶν του. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ ἦταν εὐρύτερα παιδευτικὴ καὶ υπαγορευόταν ἀπὸ τὸ πνευματικὸ του χρέος, ὅπως ἐκείνος τὸ ἀντιλαμβάνονταν, νὰ φέρει σ' ἐπαφὴ τὸν ἀναγνώστη του, τὸν "Ἕλληνα σκεπτόμενον ἄνθρωπο, ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ φιλοσοφικὴ του καλλιέργεια, μὲ τὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ διανόηση.

Στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστημονικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως εἶναι γνωστὸ, κυριαρχοῦσε ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ὕλισμός, ἐκφανση τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ δαρβινικὴ «ἐξελικτικὴ θεωρία». Ἀκόμα τότε δὲν εἶχαν διατυπώσει τίς θεωρίες τους καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ τους συμπεράσματα, κάποιοι ἄλλοι μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, ποὺ μὲ τίς ἐρευνές τους καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ τους σκέψη, ἀνέτρεψαν, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του, τὰ βάρη τοῦ ὕλισμου καὶ τοῦ θετικισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὴν ἐποχὴ τοῦτη ποὺ μιλοῦμε, δὲν εἶχε ἀκόμα ὑπάρξει στὴν ἐπιστημονικὴ Εὐρώπῃ ὡς πνευματικὴ παρουσία, οὔτε ὁ Μάξ Πλάνκ, μὲ τὴ θεωρία τῶν κβάντα, οὔτε ὁ Αἰνστάιν μὲ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητος, οὔτε ὁ Τζέημς Τζήνς μὲ τὸ «Μυστηριώδες Σύμπαν», οὔτε ὁ Μπερζὼν μὲ τὴ θεωρία τῆς ἐνόρασης (intuition) καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐξέλιξης, οὔτε ὁ Ἀλέξης Καρρέλ, εἶχε μιλήσει ἀκόμη γιὰ τὸν «ἄνθρωπο, αὐτὸν τὸν ἄγνωστο» (σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ θεωρητικὴ ἀποψη τοῦ Λαμετρί γιὰ τὸν «ἄνθρωπο-μηχανή»), οὔτε ὁ Ταιγιάρ ντε Σαρντέν — γιὰ ν' ἀναφέρω μονάχα ὀρισμένα χτυπητὰ παραδείγματα ἐπιστημόνων — εἶχε δεῖ ἀκόμα, τότε, μ' ἓνα ἐντελὸς καινούργιο πρίσμα, τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, ἐπεξεργαζόμενος τὰ συμπεράσματα καὶ τὰ δεδομένα τῆς πρὸ σύγχρονης ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Ἀλλὰ ἡ δικαιοσύνη ἐπιβάλλει, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ θυμηθοῦμε καὶ ἓνα δικό μας βιβλίον ἀναίρεσης τῶν θεωριῶν τοῦ ὕλισμου. Εἶναι «Τὸ Μεγάλον Πρόβλημα» τοῦ Ἐλισαίου Γιαννίδη, ποὺ φέτος, μάλιστα, συμπληρώνονται σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του, καὶ ἔπρεπε τουλάχιστο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ τὸν θυμηθοῦμε.

Στὸ ἄρθρο του αὐτὸ στὴν «Ἐφημερίδα»,

δὲν ξέρομε βέβαια, ποιὲς εἶναι οἱ προσωπικὲς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ποιητὴς περιορίζεται νὰ μᾶς παρουσιάσει, ὅσο γίνεται πιστότερα, τίς ἀπόψεις τοῦ "Ἀγγλου ἐξερεινῆ, ὅπως τίς διάβασε στὴ γαλλικὴ ἔφημερίδα, μ' ὅλη δὲ τὴν πνευματικὴ εὐσυνειδησία καὶ ἐντιμότητα ποὺ τὸν χαρακτήριζαν, δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει γιὰ τὸν Λάντορ ὅτι «τρέφει τὴν ἐλπίδα ὅτι συνήργησε μεγάλως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης», γιὰ νὰ τονίσει ὅμως πρὸς κάτω, μὲ μιὰ δόση σκεπτικισμοῦ, ὅτι «εἰς τοὺς σοφοὺς ἀπόκειται νὰ ἐξακριβώσωσι τὴν ἀλήθειαν» τῶν ἰσχυρισμῶν του. ἴσως ἀπὸ μιὰ μόνο φράση τοῦ κειμένου νὰ διαφαίνεται ἡ προσωπικὴ ἀποψη τοῦ Παλαμᾶ (παρ' ὅλο ποὺ καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ περισσότερο συμπέρασμα τῶν διαπιστώσεων τοῦ "Ἀγγλου ἐπιστήμονα καὶ ἐξερεινῆ), ὅταν γράφει ὅτι «οἱ Αἰῶνες δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὰν ἐννοίαν ὀρθοκείας, διαψεύδοντες περιφανῶς τοὺς δογματίζοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ὀρθοκυνετικός», φράση καίρια, ποὺ προκάλεσε μιὰν ἀπάντηση ἀπὸ τίς ἴδιες αὐτὲς στήλες τῆς «Ἐφημερίδος».

* * *

Διαβάζοντας τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ παρουσιάστηκε μὲ τὸν τίτλο «ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος», ἓνας ἄλλος ἐπίσης καλλιεργημένος καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ καταρτισμένος ἄνθρωπος, ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης, αἰστάνθηκε τὴν ἀνάγκη ν' ἀπαντήσει. Ὁ Σκαλτσούνης γεννημένος στὴν Κεφαλλονιά τὸ 1824 ὑπῆρξε διαπρεπὴς νομομαθὴς καὶ λόγιος. Εἶχε κάνει γερὰς νομικὰ καὶ φιλοσοφικὰ σπουδὰς στὴ Φλωρεντία, Βενετία καὶ Τεργέστη, γιὰ ν' ἀνακηρυχθεῖ τελικὰ διδάκτορας τοῦ δικαίου στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας. Μὲ αὐτὲς ἀκριβῶς τίς περγαμνὲς ἀνέλαβε τὸ 1880 στὴν Κρήτη τὸ βαρὺ ἔργο νὰ ἐκπονήσῃ τὴ νομοθεσίαν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, ἐνῶ τὸ 1866 ἔλαβε μέρος στὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικα. Ὁ Σκαλτσούνης ἔγραψε πολλὰ νομικὰ συγγράμματα (ὅπως «Περὶ κτηματικῆς Πίσσεως», «Ἡ Ἐπιστήμη τοῦ Ἐμπορίου», «Ἡ Νήσος Κρήτη - Ὁργάνωσις τῶν Δικα-

στηρίων» κ.λ.), ἔγινε ὅμως εὐρύτερα γνωστός τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὡς ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔργα του ὅπως «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ὕλισμός», «Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη» μὲ τὸ ὅποιο ἀνασκευάζει τὶς ὑλιστικὰς θεωρίες, εἰδικότερα δὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴν αὐτόματη γένεση τῆς ζωῆς, «Ψυχολογικαὶ Μελέται», «Περὶ Γενέσεως τοῦ Ἀνθρώπου», «Ἀρμονίαι Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐπιστήμης», μὲ τὸ ὅποιο ἀνασκευάζει τὴ μονιστικὴ θεωρία τοῦ Χαϊκελ, καὶ ἄλλα, τὸν ἀνέδειξαν ἐπίτιμο διδάκτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Βέβαια καὶ ὁ Σκαλτσούνης σὰν παιδὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ αὐτός, ξεκίνησε καὶ ἐπηρέαστηκε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Φόγκτ, τοῦ Χόλμπαχ καὶ τοῦ Λαμετρί — ποὺ κυριαρχοῦσαν τότε στὸ ἐπιστημονικὸ στερέωμα τῆς Εὐρώπης — ἔργα ποὺ ὅμως ἡ ἀνάγνωσή τους, ὅπως γράφει κάποιος ὁ ἴδιος, «δὲν ἐξήλειψεν ἐν ἑμοὶ τὰ ἔγνη τῆς πρώτης εὐσεβοῦς παιδείας, ἀλλὰ βεβαίως ἀπεχάυνωσε τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν ἐπαγγελιῶν καὶ προήγαγεν ἐν ἑμοὶ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν, εἰς ἣν διετέλεσα ἐπὶ πολλὸν χρόνον».

Ἀλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὴν Πίζα τῆς Ἰταλίας ὁ Σκαλτσούνης ἔνωσε κάτι σὰν πνευματικὴ ἀσφυξία (ὅπως ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος) διαβάζοντας τὴν ἀπαισιόδοξή καὶ ἀλύτρωτη ποίησιν τοῦ Λεοπάρντι. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐμπειρία του τὸν ἔκανε νὰ στραφεῖ σὲ εὐρύτερες καὶ βαθύτερες, ἀλλὰ καὶ τόσο γόνιμες γι' αὐτόν, πνευματικὲς ἀναζητήσεις, ποὺ τὸν ἔφεραν κοντὰ στὸ Χριστό. Τότε θὰ γράψει πάλι ὁ ἴδιος ὅτι «τὴν νύκτα τῆς ἀμφιβολίας, διεδέχθησαν οἱ φαεινοὶ ἀστέρες τῆς πίστεως».

Ἀπὸ τότε ὁ Ἰω. Σκαλτσούνης θέλησε αὐτὸ τὸ δῶρο τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας ποὺ τὸν ἐφλόγιζε, νὰ τὸ ἀξιοποιήσει μέσα του καὶ νὰ τὸ μεταβάλλει σὲ συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη δημιουργία. Καὶ θέλοντας, πιὸ πέραν, νὰ αἰτιολογήσει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πίστη του, προχώρησε στὴν ἔρευνα γύρω ἀπ' τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, κινημένος, σίγουρα, ὅχι ἀπὸ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ

τῇ θεΐᾳ προέλευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔντονη πνευματικὴ ἐπιθυμία του νὰ ἐδραιώσει τὴν πίστη του, ποὺ τόσο δοκιμαζόταν καὶ εἶχε ἀρχίσει ν' ἀμφισβητεῖται, κάτω ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητη τότε, ἔστω καὶ φαινομενικὰ, λαμπρότητα καὶ γοητεία τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν. Ἔτσι ὁ Σκαλτσούνης μὲ τὴ συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη μελέτη καὶ ἐμβάθυνση, καὶ ἀκόμα μὲ τὸ θάρρος, τὴν παρρησία του καὶ τὴν ἀκατάβλητη μαχητικότητά του, ἀναδείχθηκε, νομομαθὴς αὐτός, σ' ἕναν χωρὶς θεολογία — δηλαδὴ χωρὶς εἰδικὰς θεολογικὰς σπουδὰς καὶ πτυχία — ἀπολογητὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, κάτι ποὺ μᾶς κάνει νὰ θυμηθοῦμε τὸν Πασκάλ, ὁ ὁποῖος ξεκίνησε μαθηματικὸς καὶ γεωμέτρης, γιὰ νὰ ἐξελιχτεῖ στὸ φημισμένο συγγραφέα τῶν «Σκέψεων», ποὺ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ ἕνα προσχέδιο ἀπολογητικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ προλάβει νὰ τὴν ὁλοκληρώσει. Τὰ ἀπολογητικὰ ἔργα τοῦ Σκαλτσούνῃ μαρτυροῦν εὐρυμάθεια, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴν ἐνημέρωση καὶ κατάρτιση ὅχι συνηθισμένη, ἀγρυπνὴ πνευματικὴ συνείδηση καὶ συναίσθηση ἡθικοῦ χρέους καὶ εὐθύνης.

Ὁ Σκαλτσούνης διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», πληροφορήθηκε γιὰ τὸν Λάντορ καὶ τὸ βιβλίο του, ποὺ τοποθετοῦνταν καὶ αὐτὸ μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς δάχτυτου τότε καὶ ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένου — κατὰ τὸ περιορισμένο ἀκόμα τότε ὀπτικὸ πεδίο καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — ὕλισμοῦ καὶ τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέρα κάθεται καὶ γράφει μιὰν ἐκτεταμένη ἐπιστολὴ πρὸς τὴ σύνταξη τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἡμερήσιου φύλλου, προσπαθώντας νὰ τοποθετήσῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις του. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σκαλτσούνῃ δημοσιεύτηκε στὴν «Ἐφημερίδα» τῆς 4/11/1894 καὶ ἔχει ἡμερομηνία 1/11/1894, ἡμέρα ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Παλαμᾶ.

Στὴν ἀπάντησιν αὐτὴ καὶ στὶς παρατηρήσεις ἐνὸς νομομαθῆ περιωπῆς, ὅπως ἦταν ὁ Σκαλτσούνης, θαυμάζει κανεὶς ὅχι μόνο τὴν ἐνημέρωσίν του πάνω σὲ εἰδικὰ θέματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὴ μαχητικότητά του, τὴν ἐπιστημονικὰ

ἐδραιωμένην ἐπιχειρηματολογία του καὶ τοὺς τετράγωνους συλλογισμούς του, καθὼς καὶ τὴν εὐστοχὴ τοποθέτηση τοῦ ὅλου θέματος. Ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ παρατηρεῖ εὐστοχᾶ ὅτι ὁ Λάντορ «δὲν μᾶς γνωρίζει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς συνεννόηθη μὲ τοὺς Ἀϊνός, τὸ πρῶτον τώρα ἀνακαλυφθέντας» — ἓνα καίρια βασικὸ ἐρώτημα στὴν ἀπάντησή του — στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, γιὰ ν' ἀντικρούσει τὰ συμπεράσματα τοῦ Λάντορ, ὅτι οἱ Ἀϊνός δὲν ἔχουν καμιὰ ιδέα θρησκείας ἢ ἠθικῆς, ἐπικαλεῖται ὁρισμένα τετράγωνα ἐπιχειρήματα, ποὺ τὰ παραθέτει τὸ ἓνα ὕστερ' ἀπὸ τ' ἄλλο. Κι ἓνας ἄλλος Ἀγγλὸς ἐπίσης ἐξερευνητὴς ὁ Ρόβερστον*, παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνης, βεβαιώνει πρὶν ἀπὸ λίγο ὅτι ἐπισκέφτηκε ἓνα λαὸ τῆς Ἀμερικῆς ποὺ δὲν εἶχε καμιὰ θρησκεία ἢ ἀκόμα δεισιδαιμονίες, κάποιος ἄλλος ὅμως ἐπιστήμονας, ὁ Δ' Ὁβινύ, ἀφοῦ σπούδασε γιὰ πολὺν καιρὸ τὸν ἴδιο αὐτὸ λαὸ καὶ τὴ γλῶσσα του, ἔκανε ἐντελῶς ἀντίθετες παρατηρήσεις καὶ αὐτὸ μόνον τὰ ἐναντία ἐμαρτύρησεν, ἀλλὰ καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεώς των ἐξηκρίβωσεν, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς». Ἀκόμα παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνης στὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ του, πολλοὶ περιηγητὲς μᾶς βεβαιώνουν ὅτι οἱ Μίγκονες, οἱ πιὸ βάρβαροι καὶ οἱ πιὸ ἄγριοι ἀνάμεσα στοὺς γνωστοὺς λαοὺς, δὲν εἶχαν καμιὰ θρησκευτικὴ ιδέα καὶ πεποίθηση, ἀλλὰ ἓνας ἄλλος ἐπιστήμονας, ὁ καθηγητὴς Ροσχόφ, στὸ βιβλίον του γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν προέλευση τῶν θρησκειῶν, στηριζόμενος στὶς βεβαιώσεις καὶ στὰ συμπεράσματα ἄλλων περιηγητῶν κατέδειξε ὅτι «παρ' ἀπάσαις ταῖς ἀγρίαις τῶν Μιγκόνων φυλαῖς ὑπάρχουσιν ἑξωτερικαὶ λατρεῖαι ἐκδηλοῦσαι πεποιθήσεις περὶ ἀοράτων ὑπερχοσμίων ὄντων, εἰς τὰ ὅποια ἀποδίδεται ἡ δημιουργία καὶ διοικήσεις τοῦ κόσμου». Ἐπίσης ἓνας ἄλλος Ἀγγλὸς ἀνθρωπολόγος καὶ ἐθνολόγος, ὁ Τάυλwor, βεβαιώνει, ἀφοῦ ἔζησε πολλὰ χρόνια κοντὰ σὲ ἄγριες καὶ πρωτόγονες φυλές, ὅτι «ἡ πίστις εἰς ὑπερφυσικὰ ὄντα ὑπάρχει παρὰ πάσαις ταῖς ἀγριωτέραις φυλαῖς, μεθ' ὧν ἤλθομεν εἰς ἐπαφὴν τινά».

* Παραθέτω τὰ ξένα ὀνόματα ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Σκαλτσούνης στὴν ἐπιστολὴ του.

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Ἰω. Σκαλτσούνης ἀφοῦ παραθέσει συγκεκριμένα στοιχεῖα, γιὰ ν' ἀνατρέψει τὴ δαρβινεῖα θεωρίαν καὶ τοὺς αὐθαίρετους, πολλὰς φορὲς, ἰσχυρισμούς πολλῶν ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς, ὅτι ἐπιτέλους ἀνακαλύφτηκε τὸ μεσάζον ζῶον ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν πίθηκο — ἐπιχειρήματά του ποὺ, βέβαια, δειχνουν ἐπιστημονικὴν ἐνημερότητα ἀξιοζήλευτη καὶ ἐφεση γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας — καταλήγει ὡς ἐξῆς: «Ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων φρονῶ, ὅτι τὸ ἐξάγειν σπουδαῖα γενικὰ καὶ καθολικὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῇ βεβαιώσει ἀγνώστου εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον δαρβινιστοῦ, πρὸς ἀνατροπὴν τῶν δοξασιῶν τῶν ἐπιφανῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου ἐρμηνευτῶν τῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι οὔτε λογικὸν οὔτε σύμφωνον, πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ πειραματικὴν μέθοδον. Διότι καὶ Χριστιανοὶ φιλοσοφοῦντες καὶ φυσιοδίφαι θεῖσται καὶ ἐρμηνεῖς τῆς ἐπιστήμης περὶ τὰ θεῖα ἐλευθεροφρονούντες, Βυφῶν καὶ Ἰούλιος Σιμών καὶ Κατρεφόζε καὶ Ἀγασεζ καὶ Παστέρ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρνέστος Ρενάν, ἀνομολογοῦσιν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Καὶ ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς θρησκευτικῆς ιδέας, δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ μόνης τῆς καθολικότητος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐντάσεως καὶ ἐκ τοῦ ἀμεταβλήτου αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐξαγομμένων συμπερασμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνακαλυφθέντων προϊστορικῶν σημείων καὶ λειψάνων, μαρτυροῦντων ὅσα οὔτε ὁ Ρόβερστον διὰ τῶν ψευδῶν βεβαιώσεών του, οὔτε ὁ παρ' ἡμῶν ἀναφερόμενος Λάνδωρ, δύνανται ν' ἀναιρέσωσιν».

* * *

Ἡ ἐκτεταμένη αὕτῃ ἀπάντησις ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη σελίδα τῆς «Ἐφημερίδος» τοῦ Κορομηλά, ἀναγκάζει τὸν Κωστή Παλαμᾶ νὰ ἐπανεέλθῃ στὸ θέμα αὐτὸ («Ἀπαντα», τόμος 15ος, σελ. 306), ὅχι βέβαια γιὰ ν' ἀντικρούσει τίς ἀπόψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ διατυπώσῃ μὲ ὅλη τὴν καλὴ πίστη ποὺ τὸν διέκρινε, ὁρισμένες γενικότερες ἀπόψεις τοῦ πάνω στὸ μεγάλο αὐτὸ φιλο-

σοφικὸ θέμα τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, κι ἀκόμα γιὰ νὰ παραδεχτεῖ «ταπεινώτερον ἔτι ἐξομολογούμενος», ὅπως γράφει, ὅτι μιὰ ὀρισμένη φράση τοῦ ἄρθρου του, ποὺ προκάλεσε ἰσως περισσότερο ἀπ' ὅ,τιδήποτε ἄλλο τὴν ἀπάντηση τοῦ Σκαλτσούνη, «διετυπώθη ἐν δημοσιογραφικῇ σπουδῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἰσως ζωηρῶς. Τὸ περιφανεῖ ἐκεῖνο (ἀναφέρεται σὲ μιὰ φράση τοῦ πρώτου ἄρθρου του, ποὺ τὴν παραθέσαμε πρὶν πάνω), ἡμποροῦσεν ἰσως νὰ λείπη, ἀν στοχασθῶμεν ὅτι δὲν πρέπει ἀνεξελέγκτως νὰ ἀποδεχώμεθα πορίσματα ἀνθρώπων πρὶν ἢ ἐπὶ μακρὸν βασανισθῶσι ταῦτα καὶ χρησθῶσι διὰ τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ νέος οὗτος ἐξερευνητὴς (ἐννοεῖ τὸν Λάντορ), ἐκ πεποιθήσεως δαρβινιστῆς, διὰ δαρβινικῶν ὀφθαλμῶν ἐξετάζων τὰ πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ τὰ βλέπη δαρβινικῶς χρωματισμένα... Ἐπίσης τὸ δογματίζοντες ἐκεῖνο, δύναται νὰ κριθῇ ὡς λίαν δογματικόν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμας, ἐν ἐκείναις μάλιστα αἵτινες διατελοῦσιν ἔτι ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ πρώτου ὀργασμοῦ, οὐδὲ συνεπάγησαν εἰς ἐδραῖα οἰκοδομήματα ἢ ὡς ἐν ταῖς θετικαῖς ἐπιστήμας, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς φύσεως των ἀνακινοῦσι μᾶλλον περίπλοκα προβλήματα, πάντοτε σχεδὸν αἱ ἀντίθετοι ἰδέαι διασταυροῦνται καὶ γρονθοκοποῦνται, με ἴσῃ δυνάμει ἐπιχειρημάτων ἐκατέρωθεν».

Ἀνάμεσ' ἀπ' τίς γραμμὲς αὐτῆς, τῆς τόσο ἐνδιαφέρουσας συζήτησης θὰ πρέπει ἀνεπιφύλαχτα νὰ ἐκτιμῇσαι κανεὶς τὰ πλατιά ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἐνδιαφέροντα ἐνὸς ποιητῆ κι ἐνὸς νομομαθῆ γιὰ τὴν ἀνέυρεση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ τὸ σπάνιο ἥθος καὶ τὴν καλὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴ εὐθύνη καὶ τῶν δύο.

Ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἐπειδὴ ἦταν ἀνυπόγραφο, δὲν γνωρίζει ποίος εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ περιορίζεται μόνο στὸ ν' ἀντικρούσει τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀγγλοῦ ἐξερευνητῆ, ποὺ παρουσιάζονταν σ' αὐτό. Ὁ Παλαμᾶς ὁμῶς ποὺ ξέρεي ποίος εἶναι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὴν ὑπογραφή της, δὲ διστά-

ζει καθόλου ν' ἀναγνωρίσει τοὺς τίτλους τοῦ συνομιλητῆ του, ἐνήμερος κι ἐδῶ, πάνω στὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπολογητικὲς συγγραφές τοῦ Σκαλτσούνη, τὸν ὁποῖο μάλιστα χαρακτηρίζει «σοφὸν συγγραφέα»: «Ὁ φιλόχριστος, γράφει, ὅσον καὶ σοφὸς συγγραφεὺς τῆς «Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης» καὶ τῆς «Γενέσεως τοῦ Ἀνθρώπου», ὁ δεινὸς ἀπολογητὴς τῶν αὐστηρῶς χριστιανικῶν ἰδεῶν κ. Ἰω. Σκαλτσούνης» θέλησε ν' ἀπαντήσει σ' ἓνα ἄρθρο μου «δικαίως δυνάμενον νὰ σκανδαλίσῃ ἀνθρώπους ὑπερόχως ἀνεπτυγμένῃ ἔχοντας τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν». Ἡ ἀπάντηση αὐτῆ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι γραμμένη μὲ πολλὴ ταπεινότητα, μὲ εὐπρέπεια καὶ καλὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμασμό, γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σκαλτσούνη, ποὺ τὸ γνώριζε κι αὐτὸ σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση. Πρῶτα-πρῶτα ὑποδηλώνει μιὰν ἀσυνήθιστη πνευματικὴν ἐντιμότητα τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς δὲν προσπαθεῖ νὰ ὑπερασπίσει τοῦτες τίς ἀπόψεις του, ἀλλὰ παραδέχεται ὅτι ἀπὸ «δημοσιογραφικὴ σπουδὴ» μεταχειρίστηκε χτυπητὲς λέξεις ποὺ δὲν ταίριαζαν στὴν περίπτωσι. Ὑστερὰ, δὲ διστάζει τιμωτάτα κι ἐδῶ ν' ἀναγνωρίσει τὴ στερεότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συνομιλητῆ του: «Ἀλλωστε μεθ' ὅλην μου τὴν ταπεινότητα ἀναγνωρίζω ὅτι πολὺ ἀπέχουν αἱ δαρβινικαὶ θεωρίαι τοῦ νὰ εἶναι ἀνεξελέγκτως ἀποδεκταὶ ἐκ μέρους πάντων τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἐπιστημόνων, τουναντίον δὲ καὶ ὑπὸ πλειονοτάτων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης μετὰ σθένους ἀποκροῦνται». Καὶ συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς: «Πρὸ παντὸς δὲ ἀναγνωρίζω ὅτι ὁ κ. Σκαλτσούνης, ἀγωνιζόμενος ὡς ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς πλήρους καὶ ἀπολύτου κατισχύσεως τῆς ἡθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τοῦ δόγματος αὐτοῦ «τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο», ἀξίζει δὲ νὰ ἀκουσθῇ ἢ φωνὴ του πολὺ προσεκτικώτερον τῶν ξενογλώσσων φωνῶν αἱ ὁποῖαι καταπλήσσουν τὰ ὦτα καὶ συγκινοῦσι τὰς καρδίας ἡμῶν, ἐρχόμεναι μακρόθεν ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἀπηχοῦσαι τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα διδάγματα μεγαλωνύμων ποιητῶν ἢ συγγραφέων. Ὁ κ. Σκαλτσούνης ἀρμόζει νὰ καταλάβῃ μιάν τῶν πρωτίστων θέσεων, μεταξὺ τῶν διδασκάλων τῆς ἐλληνικῆς νεότητος».

Ἀλλὰ τοῦτο τὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ δὲν περιορίζεται σὲ γενικότητες, ὅπως τὶς ἐξέθεσε μὲ τὶς τόσο μετριοπαθεῖς καὶ κριτικότερες σκέψεις του, ποὺ παραθέσαμε. Ἀναφέρεται σὲ γνώμες καὶ διαπιστώσεις ξένων (Γάλλων κυρίως), παλαιοντολόγων καὶ ἀνθρωπολόγων, μὲ παράθεση καίριων ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ βιβλία τους, ποὺ δείχνουν τὸ μεγάλο πεδίο τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ποιητῆ, τὴν ἀγρυπνὴ συνείδησή του, τὶς φιλοσοφικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀναζητήσεις του, τὴ διψα του γιὰ μάθηση καὶ γιὰ τὴν κατὰκτηση τῆς ἀλήθειας, τὴν ἀκαταπόνητην ἐργατικότητά του καὶ τὴν εὐσυνειδησία του. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ τελευταία σκέψη του μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεών του. Ποτὲ δὲν ξεχνᾷ ὁ Παλαμᾶς, ἴσως ἐπειδὴ καὶ αὐτὸν προσωπικὰ τὸν βασάνιζε τὸ θέμα τῆς μεταφυσικῆς πίστεως, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ ἓνα σωρὸ ποιήματά του, ἄρθρα του καὶ ἐπιστολές του, ποὺ εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅτι στὰ θέματα αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται στὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δύο μεγάλες αὐτὲς ἀξίες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὸν τελευταῖο λόγο τὸν ἔχει, ὄχι ἡ λογική, ποὺ προσπαθεῖ νὰ συλλάβει, νὰ ἐξηγήσει, νὰ πείσει καὶ νὰ πειστεῖ μὲ λογικά, μὲ τετράγωνα ἐπιχειρήματα, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα συναφῆ ἐρωτηματικά, ποὺ ἀναφέρονται στὸ μυστήριο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξὸς, ἀλλὰ ἡ κατάνυξη, τὸ συναίσθημα, ἡ πίστη, ποὺ δέχεται τὴν ἀλήθεια μὲ τὴ διαίσθηση, μιὰ ἀποψὴ ποὺ εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστή. Ἔτσι καταλήγει ὁ Παλαμᾶς: «Ἀρμόζει· πρὸς τοῦτοις νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι βαρύνει ἴσως πλεονέκτερον τῶν ἐπιστημονικῶν ἀξιομάτων καὶ τῶν ἐρίδων τῶν σοφῶν, τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπλοῦχοῦ ἀνθρώπου, ὅστις πιστεῦει ἄνευ ἐπιχειρημάτων, ἀφαιρέσεων καὶ ἐπαγωγῶν καὶ ὅτι τὸ κάλλιστον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, εἶναι ἡ κατάνυξις τοῦ εὐσεβεῶς ψιθυρίζοντος τὸ Ἰπάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς».

Οἱ γενικότερες αὐτὲς σκέψεις τοῦ Παλαμᾶ

ἔχουν, ὅπως εἶναι φυσικό, τὴν ἀπήχησή τους καὶ στὴν ποίησή του. Θαυμαστής τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐκπληκτικῶν κατακτησέων τῆς (ποῦ νὰ ζοῦσε καὶ στὸν μεταπολεμικὸ κόσμον μας!), γράφει στοὺς «Πεντασύλλαβους καὶ τὰ Παθητικὰ Κρυφομυλήματα» ἓνα ἐξυμνητικὸ τῆς Ἐπιστήμης ποίημα ποὺ ἀρχίζει: «Ἐσὺ Ἐπιστήμη / κι ἐσὺ Σοφία! / Τᾶντρα ἡ θρησκεία / τᾶξιου κι ἡ φήμη» καὶ καταλήγει: «...Ὅ,τι πλάνο / κι ὅ,τι δὲν ξέρει / μακριὰ μου. Δός μου / σ' ἐσένα ἐπάνω / ν' ἀπλώσω χέρι / βιβλίον τοῦ Κόσμου», γιὰ νὰ μᾶς δώσει, ὅμως, στὸν «Κύκλον τῶν Τετραστίχων», τοῦτους τοὺς τόσο χαρακτηριστικoὺς καὶ κατανυχτικoὺς στίχους του:

Μήτ' ὁ οἰστρήλατος τοῦ Αἰσχύλου μὲ δονεῖ
παλμός,
τῶν θεῶν οὔτε καὶ ἡ γαλήνη ποὺ τὴν ἔκλεψε
ὁ Φειδίας,
ὅσο ἐσὺ μὲ συνεπαίρνεις ὁ λειτουργικὸς
ψαλμός:
Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας!

* * *

Θὰ μπορούσε ωραϊότατα ὁ Παλαμᾶς νὰ φτάσει ἕως ἐδῶ καὶ νὰ σταματήσει. Καὶ θὰ μπορούσαμε φυσικά καὶ ἐμεῖς νὰ σταματήσουμε ἐδῶ τὴν ἀνίχνευση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θέματος τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ὅπως τόσο ωραία προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ αὐτὴ συζήτηση τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸ Σκαλτσούνη. Ἀλλὰ τὸ θέμα ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐκείνη ἐπιφυλλίδα στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, γιὰ τὴν ἀνήσυχη καὶ πάντα διψασμένη γιὰ τὴν ἀλήθεια ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, ἐπρόκειτο νὰ ἔχει τὴ συνέχειά του. Μὲ κάποια ἄλλη ἀφορμὴ ὁ Παλαμᾶς θὰ ξαναπλησίαζε τὸ μεγάλο καὶ δυσκολότατο αὐτὸ θέμα, τόσο θεμελιακὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ κοσμοθεωριακὴ του τοποθέτηση. Καὶ θὰ μᾶς μιλήσει ξανά, μὲ τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὴν ἐμβρίθεια ποὺ τὸν χαρακτήριζαν, κατὰ τρόπο πρὸς ἐκτεταμένο ἀλλὰ προσεγμένον τὸ μεγάλο κοινὸ ποὺ τὸν διάβαζε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σκοπιὰ πρὸς οἰκεία σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀφοῦ ἀντικείμενο τῶν δύο νέων ἁρθρῶν του, ποὺ δημοσίεψε καὶ πάλι στὴν

«Ἐφημερίδα», δὲν εἶναι τὰ πορίσματα κανονὸς παλαιοντολόγου ἢ ἀνθρωπολόγου, ἀλλὰ οἱ σκέψεις καὶ τὰ συμπεράσματα ἐνὸς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, πού ὡς διαπρεπὲς κριτικὸς πού ἦταν, διέθετε οὐτάτην ὁσφρησιν, διεισδυτικότητα, ἀλλὰ καὶ σπάνια θεωρητικὴ κατάρτιση.

Πρόκειται γιὰ τὸν τόσο ἀξιόλογο πνευματικὸν ἄνθρωπο καὶ φημισμένο τότε Γάλλο Ἀκαδημαϊκὸ, τὸ διευθυντὴ τῆς παγκόσμιας γνωστῆς γαλλικῆς ἐπιθεώρησης «*Revue des deux Mondes*», τὸν Ferdinand Brunetiere, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ ὄγκωδες καὶ διεισδυτικὸ κριτικὸ ἔργο του, ἀναδείχτηκε σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς δοκιμότερους συγγραφεῖς καὶ κριτικούς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης γενικότερα, τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ Μπρυντιέρ ἄσκησε δριμύτατη κριτικὴ κατὰ τοῦ νατουραλισμοῦ, πού κυριαρχοῦσε τότε στὴ Γαλλία μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Αἰμίλιο Ζολά, γιὰτὶ πίστευε ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἀντλοῦν τὴν ἀξία τους ἀπὸ τίς ιδέες πού οἱ ἥρωές τους ἐκφράζουν καὶ ἀπὸ τὴν ἡθικὴ δύναμη πού περικλείουν. Μὲ τὸ κυριότερο ἔργο του «*Τὸ Μυθιστόρημα τῆς Νατουραλιστικῆς Σχολῆς*» (1885) καὶ τίς «*Κριτικὲς Μελέτες*» του (1880-1907), πού ἐκδόθηκαν σὲ ἐννιά τόμους, ὁ Μπρυντιέρ ἀναδείχτηκε πραγματικὰ «ὁ αὐστηρὸς κήνσωρ τῆς κριτικῆς», κατὰ τὸν τόσο εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὴν πρώτη ἀπὸ τίς νεώτερες αὐτὲς ἐπιφυλλίδες του στὴν «Ἐφημερίδα».

Ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ὁ Παλαμᾶς ν' ἀσχοληθεῖ καὶ πάλι μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα καὶ μάλιστα σὲ μέρες Χριστουγέννων, ἀφοῦ ἡ δημοσίευση τῶν δυὸ αὐτῶν ἐπιφυλλίδων του ἔγινε στίς 26 καὶ 27 Δεκ. 1894 (Κ. Παλαμᾶ «Ἀπαντα», τόμος 15ος σελ. 311), παρακινήμενος ἴσως καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀπασχολῇσιν τὸ ἀναγνωστικὸν του κοινὸ μ' ἓνα θέμα πού νὰ ἔχει εὐρύτερες πνευματικὲς προεκτάσεις, θὰ ὀφείλεται ἀσφαλῶς καὶ στὴ γνωστὴν εὐσυνειδησία του, νὰ παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του σκέψεις καὶ ἀπόψεις πού ἔρχονταν σὲ ἀπόλυτην ἀντίθεση, πρὸς τὸ διάχυτα ὕλιστικὸ καὶ ὀρθολογιστικὸ πνεῦμα πού δέσποζε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστημονικὴ δια-

νόηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλὰ εἶναι καὶ χάτι ἀκόμα. Ὁ Παλαμᾶς μὲ τὴν κριτικὴν ὁσφρησιν πού ἀναμφισβήτητα διέθετε, ἔχει ἤδη ἐπισημάνει τὴ στροφὴ πού ἀρχίζει νὰ σημειώνεται στὰ γαλλικὰ γράμματα. Πράγματι μὲ τὸ κίνημα τοῦ συμβολισμοῦ ἄνοιξε ὁ δρόμος πρὸς μιὰν ἐσωτερικότερη ποίηση, μὲ κύριους τότε ἐκπροσώπους τῆς τὸν Πῶλ Βερλαῖν, τὸν Ἀρθουρὸ Ρεμπώ καὶ στὸν Στεφάν Μαλαρμέ, πού ὁδήγησε σὲ εὐρύτερες μεταφυσικὲς καὶ χριστιανικὲς ἀναζητήσεις τὰ ἁμέσως κατοπινὰ χρόνια, μὲ τοὺς Φρανσί Ζάμ, Πῶλ Κλωντέλ, Ἐρνέστο Ψυχάρη καὶ ἄλλους. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ σημειώνει μὲ πολλὴν ὀξυδέρκεια ὁ Παλαμᾶς σ' ἓνα σημεῖο τῆς καινούργιας ἐπιφυλλίδας του τὰ ἀκόλουθα: «Ὡς γνωστὸν οἱ τῆς νέας γενεᾶς καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, συγγραφεῖς, καὶ ποιηταί, καὶ φιλόσοφοι, διὰ παραδόξου μετατροπῆς τῶν πνευμάτων, ἐμπνέονται μᾶλλον ἐκ τῆς μεταφυσικῆς, ἢ ὅποια ὄχι μόνον δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ νέας τρίβους διανοίγει διὰ τὸ μέλλον καὶ ἐκ τῆς θρησκείας ἢ ἐκ τῆς θετικῆς φρονος φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Οἱ νέοι συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι κατὰ τῆς ἐπιστήμης ἰδίᾳ ἐπιτίθενται, συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς στὸ ἄρθρο του, κατηγοροῦντες αὐτὴν ὡς χρεώκοπον (ἢ ὑπογράμμιση ἀνήκει στὸν ποιητὴ), ὡς μὴ τηρήσαντας τὰς ὑποσχέσεις της, οἰοῦντι περὶ νέας τινὸς ἐπὶ τὰ κρείττω ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὰς ὑποσχέσεις ἃς ἐπὶ τινα καιρὸν πλείστοι ὄσοι ἐβάσισαν ἐπὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς».

Ἄν ἀναλογιστοῦμε ὅτι οἱ σκέψεις αὐτὲς γράφονταν τὸ 1894, τότε δὲ θὰ διστάζαμε ν' ἀναγνωρίσουμε τὴ διεισδυτικὴ κριτικὴ σκέψη τοῦ Παλαμᾶ πού συνέλαβε μέσ' ἀπ' τὸ «κελλί του» τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, ἢ ὅποια τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε κατὰ κανόνα ἓνα αὐστηρὰ μονόπλευρο ὕλιστικὸ προσανατολισμὸ (μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως τοῦ Παστέρ), οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ποιητὲς καὶ οἱ φιλόσοφοι συνέλαβαν διαισθητικὰ καὶ ἐνορατικὰ ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐπαληθεύσει καὶ θὰ διατυπώσῃ πολὺ ἀργότερα.

Οἱ δύο καινούργιες ἐπιφυλλίδες τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εἶχαν τὸν τίτλο «Ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Θρησκεία, ὁ Πάπας καὶ ὁ Μπρυνετιέρ» καὶ ἀποτελοῦν συμπύκνωση ἄρθρου τοῦ Φερντ. Μπρυνετιέρ ποῦ δημοσιεύτηκε στὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα «Φιγκαρό» μὲ τὸν τίτλο «Μετὰ τὴν ἐπίσκεψή στοὺς Βατικανούς», ὅπου ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου ἐκείνου εἶχε γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ποντίφικα. Τὴν παρουσίαση τῶν ἀπόψεων τοῦ Γάλλου διανοουμένου καὶ κριτικοῦ παραθέτει ὁ Παλαμᾶς μὲ ἀληθινὸ αἶσθημα πνευματικῆς εὐθύνης γιὰ νὰ καταστήσει, ὅπως γράφει, «τὰς ἐν αὐτοῖς ἀνακοινουμένας ἰδέας ὡς οἷον τε προσιτὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας, καθ' ὅσον φρονοῦμεν ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναπτυσσόμενα προβλήματα εἶναι γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἄξια νὰ μελετῶνται ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ τῶν πεφωτισμένων παντὸς ἔθνους καὶ παντὸς τόπου», ἀφοῦ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀναφέρονται στοὺς θεμελιακοὺς ζητήματα τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Βέβαια τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, ἀπηχοῦν τὶς ἀπόψεις τοῦ Μπρυνετιέρ. Ἀλλὰ εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεχτο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητής, ἀσφαλῶς γιὰτὶ οἱ σκέψεις τοῦ Γάλλου κριτικοῦ θὰ ἔδωσαν ἀπόκριση σὲ πολλὰ ἐρωτηματικά ποῦ θὰ βασάνιζαν καὶ τὸν ἴδιον, αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ τὶς παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του, παρεμβάλλοντας ἀνάμεσα σ' αὐτὰς καὶ τὶς δικές του ἐπιδοκιμαστικὰς κρίσεις. Καὶ πραγματικὰ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Μπρυνετιέρ, ποῦ παρουσιάζει στοὺς ἑλληνικοὺς κοινὸ ὁ Παλαμᾶς, ἀν στέκει καὶ σήμερον ἐνδιαφέρον καὶ βαρυσήμαντο γιὰ τὶς ἀπόψεις ποῦ ὑποστηρίζει, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐκόλα τὴν ἐντύπωση ποῦ θὰ δημιουργήσῃ στοὺς ἀναγνώστες του τὴν ἐποχὴ ποῦ γράφηκε.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας ἀκόμα οἱ διαπιστώσεις καὶ οἱ κρίσεις τοῦ Γάλλου ἐκείνου διανοουμένου, δὲν ἔχουν χάσει οὔτε τὴ σημασίαν τους, οὔτε ἀκόμα, θὰ λέγαμε, καὶ τὴν ἐπικαιρότητά τους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο θὰ ἦταν χρήσιμη ἡ ἀνάλυσή τους καὶ ἡ παράθεση μερικῶν ἀπόψεών του καὶ γιὰ τὸ σημερινὸν ἀναγνώστη, ὅπως τὶς παρουσίασε στοὺς τότε ἀναγνωστικοὺς τοῦ κοινὸ ὁ

Κωστής Παλαμᾶς.

Ὁ Φ. Μπρυνετιέρ προσπαθεῖ νὰ δώσει ἀπόκριση στὸν ἰσχυρισμὸ ποῦ τότε εἶχε διατυπώσῃ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς, γιὰ τὴν «χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης». Οἱ ἐπιστήμονες, ὑποστηρίζει ὁ Μπρυνετιέρ, καθὼς μᾶς μεταφέρει τὶς ἀπόψεις τοῦ ὁ Παλαμᾶς, «βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ Κονδορσέτου (μεγάλου ἐπιστήμονα καὶ μαθηματικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα), μέχρι τοῦ Ρενάν (συγγραφέα ἐνὸς χαρακτηριστικοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ βιβλίου μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Μέλλον τῆς Ἐπιστήμης» [1890], μὲ τὸ ὅποιο προέβλεπε τὴν ἀντικατάσταση τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ποῦ ἐμελλε τελικὰ νὰ λύσει, ὅπως ὑποστήριξε, ὅλα τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα), δὲν ἐπραγματοποίησαν ὅλας τὰς ὑποσχέσεις των. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, αἰτιολογεῖ ὁ Μπρυνετιέρ, οὐδ' ἐξήγγησαν, οὐδὲ ἐξήλειψαν τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου. Αἱ φιλολογικαὶ ἐπιστήμαι ὅσον καὶ ἂν προσεπάθουν (ὕπαινίσσεται ἐδῶ αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ ἐπιχείρησε νὰ κάνει ὁ Ἑρν. Ρενάν μὲ τὸ πολὺτομο ἔργο του «Ἱστορία τῶν ἀρχαίων τοῦ Χριστιανισμοῦ»), δὲν κατάρθωσαν νὰ καταστήσουν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἀπλοῦν βιβλίον, ὡς ἄλλα. Αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστήμαι, δὲν ἐπέτυχον νὰ καθορίσουν τὸν ὑπ' αὐτῶν καλούμενον ἱστορικὸν νόμον. Ἄν ταῦτα δὲν εἶναι γενικαὶ χρεωκοπίαι, ἀλλ' ὅμως εἶναι μερικαὶ ἀποτυχίαι, ὥστε σαφῶς νὰ ἐξηγῶσι διατὶ ἐκλονίσθη ἡ πρὸς τὴν ἐπιστήμην πίστις. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἄφρον εἶναι νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἐξεύρῃ πάντα ὅσα ἡ θρησκεία παρίσταται ὡς διδάσκουσα, ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν, ὅτι ἐκ ταύτης μόνῃς ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι τὰ πάντα δύνανται νὰ λυθῶσι διὰ τοῦ λόγου». Καὶ συνεχίζει ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μᾶς μεταφέρει ὁ Παλαμᾶς τὶς ἀπόψεις του: «Καὶ ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ἀπὸ αἰῶνος ἤδη ἡ ἐπιστήμη ἡξίωσεν ὅτι θὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκείαν (ἀποψη ποῦ μὲ πολλὴ θέρμη ὑποστηρίχθηκε, ὅπως σημειώσαμε, ἀπὸ τὸν Ρενάν) οὐχ' ἥττον ἀληθεύει ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐπὶ πολὺ ἔτι, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχασε τὸ στοίχημα. Καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει καὶ αἱ διάφοροι ἐπι-

στῆμαι, φυσικαί, φιλοσοφικαί, ἱστορικαί, εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν ἔστω καὶ ἀρχὴν ἀποκρίσεως, εἰς τὰ μόνον ἐνδιαφέροντα τὸν κόσμον προβλήματα, οὐδὲ δύνανται τοῦ λοιποῦ νὰ διεκδικῶσιν, ὡς ἔπραξαν ἐπὶ αἰῶνα ὅλον, τὴν διεύθυνσιν τῆς παρούσης ζωῆς».

Προτρέχοντας ἐξάλλου ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ πειραματικὴ ἐπιστήμην τῶν ἐπόμενων χρόνων καὶ τῶν πορισμάτων τῆς, παρατηρεῖ μὲ πολλὴν κριτικὴν ὀξυδέρχεια ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μεταφέρει τις ἀπόψεις τοῦ ὁ Παλαμᾶς: «Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐν ἧ καταστάσει διάκειται ἡ ἐπιστήμη, καὶ μετὰ τὴν πείραν ἣν ἐλάβομεν ταύτης, τὸ ζήτημα λ.χ. τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑπευθύνου ἢ τοῦ ἀνευθύνου τῶν πράξεων αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἐξαρτηθῶσιν ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς φυσιολογίας». Καὶ πῶς κατὰ τὸ καθαρὰ ἡθικοῦ πεδίου παρατηρεῖ μὲ σαφήνεια καὶ παρρησία ὅσα ἤρθε ἡ ἐποχὴ μας τελικὰ νὰ ἐπαληθεύσει: «Ὁ δαρβινισμὸς εἰς τοὺς ζητοῦντας ἐξ αὐτοῦ μαθήματα ἡθικῆς, βδελυρὰ μαθήματα παρέχει. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ζήσωμεν ζῶν ἀπηλλαγμένην τοῦ καθ' ὁλοκληρίαν κτηνώδους. Ἡ ἐπιστήμη, ὅποιαδήποτε ἐπιστήμη, ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς παράσχη τὰ μέσα, πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ζωῆς ταύτης». Γιὰ νὰ καταλήξει μὲ τοῦτη-τὴ διαπίστωση: «Ἡ Ἐπιστήμη ἀπώλεσε μέρος τι τῆς ἐπιβολῆς αὐτῆς. Ἡ ὁρησκεία ἀφ' ἑτέρου ἀνέκτισε μέρος τι τῆς δυνάμεως αὐτῆς».

Ἀλλὰ ὁ Μπρυνετιέρ προχωρώντας στὴ διατύπωση τῶν ἀπόψεών του προβαίνει καὶ στὶς ἀκόλουθες εὐστοχότατες παρατηρήσεις του πὺν ἀναμφισβήτητα ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ ὑλιστικὴν ἐποχὴ μας: «Ἄν δὲν παραδεχόμεθα ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ κατορθώσῃ ποτὲ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ὁρησκείαν, ὁμοίως δὲν παραδεχόμεθα ὅτι πρέπει νὰ ἀντιτάσσωμεν τὴν ὁρησκείαν εἰς τὴν ἐπιστήμην... Προτίθην δ' ὅτι ἡ ἐξ ὁλοκλήρου ἀδυναμία τῆς ἐπιστήμης πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, αὕτη ἐπέφερε τὸν χωρισμὸν τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς θεοπνεύστου (ἢ υπογράμμιση ὑπάρχει στὸ κείμενο τοῦ Πα-

λαμᾶ) ἀληθείας. Καὶ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ θεωρῶμεν ὡς κτηθείσας ἀληθείας τὸ ὅτι ἡ φυσικὴ διὰ τῶν νόμων τῆς οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ κατὰ τοῦ θαύματος, καθ' ὅσον τὸ θαῦμα εἶναι ἡ παράβασις αὐτῶν τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ὅτι ἡ κριτικὴ καὶ κατ' ἐπιστήμην ἐξήγησις τῶν ἱερῶν Γραφῶν, οὐδὲν δύναται κατὰ τῆς ἀποκαλύψεως».

Τοποθετώντας ἐξάλλου τὴ μεταφυσικὴ πίστη στὴν πῶς σωστὴ βάση τῆς καὶ ἐξετάζοντάς τη μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, καταλήγει ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μᾶς μεταφέρει τὴ σκέψη τοῦ ὁ Παλαμᾶς: «Ἡ ἐλευθερία τῆς διανοήσεως δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτε εἰμὴ ἐν ἧ περιπτώσει ἡ πίστις ἀπορρέει ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ πίστις δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν πείραν καὶ τὸν ὁρθολογισμόν. Ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀποδεικνύεται. Τὴν ἀποδέχεται ἡ τὴν ἀρνῆσαι. Πιστεύεις ἢ δὲν πιστεύεις εἰς αὐτήν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὅπως καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ... Ἔργον τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἡ βεβαίωσις, οὐδ' ἡ ἐνίσχυσις τῆς ὁρησκευτικῆς ἀληθείας, ὡς ἔργον τῆς ὁρησκείας δὲν εἶναι ἡ ἄρνησις ἢ ἡ συζήτησις τῶν νόμων τῆς βαρύτητος καὶ τῶν ἀνακαλύψεων τῶν αἰγυπτιακῶν. Ἐκατέρας τὸ κράτος εἶναι ἰδιαίτερον. Ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται νὰ εἰμεθα ὑπῆκοοι τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἢ καὶ ἀμφοτέρων».

Ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς ἀφοῦ παραθέσει τὸ «περισπούδαστον», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ἄρθρο τοῦ Μπρυνετιέρ («περισπούδαστον» γιὰτὶ σίγουρα θὰ ἔδωσεν ἀπόκρισιν σὲ πολλὰ κοσμοθεωριακῆς μορφῆς ἐρωτηματικά του), δὲν ξεχνᾷ τὴ συζήτηση πὺν εἶχε κάνει πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἀπ' τὶς ἴδιες αὐτὲς στήλες τῆς «Ἐφημερίδος» μὲ τὸν Ἰω. Σκαλτσούνη, πὺν ὑποστήριξε τις ἴδιες ἀκριβῶς ἀπόψεις. Ἀκόμα δὲν ξεχνᾷ καὶ κάποια βιβλία του, τὰ ὁποῖα, μὲ τὴν ἀκρίβησιν διψᾷ πὺν τὸν ἔκαιγε γύρω σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θεμελιακὰ προβλήματα, εἶχε μελετήσει καὶ εἶχε ἐκτιμήσει τὴν ἀξία τους. Γι' αὐτὸ δὲ θὰ παραλείψει ὡς εὐσυνείδητος στοχαστὴς καὶ κριτικὸς πὺν ἦταν, νὰ τελειώσῃ καὶ τὶς τελευταῖες αὐτὲς ἐπιφυλλί-

δες του με τις ακόλουθες γραμμές: «Χάριν τῆς ἀληθείας ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ περὶ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας καὶ τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, τόσον σημαντικὸν ὅσον καὶ περίπλοκον πρόβλημα, ἀνέπτυξε κατὰ καιροὺς παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ, σθεναρῶς καὶ πρωτοτύπως, συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς κοινωνίας, ὁ κ. Ἰ. Σκαλτσούνης».

Γιὰ τὸν Κωστή Παλαμᾶ, τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸν, τὸ γράψιμο, μετὰ τὴν ἔννοια τῆς πνευματικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἔννοια τῆς δημοσιογραφικῆς ἐνασχόλησης, γιὰ λόγους καθαρὰ βιοποριστικούς, ὅπως ἐδῶ στὴν περίπτωσιν τῶν

ἐπιφυλλίδων του στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, ἦταν πάντα πράξις πνευματικῆς εὐθύνης. Καὶ τὸ πιδὲ πρόχειρο δημοσιογραφικὸν του κείμενον ἦταν καρπὸς σοβαρῆς καὶ ἀσταμάτητης μελέτης, πνευματικῆς ἀγρύπνιας καὶ ἐρευνας γύρω ἀπὸ θεμελιακὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, εὐσυνειδησίας, εὐρυμάθειας καὶ ἐμβρίθειας, ἀλλὰ καὶ καλῆς πίστης καὶ ἐντιμότητος. Ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἦταν γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἓνας βαρὺς κλῆρος, ποὺ τὸν σήκωσε μετὰ συνέπειαν, μετὰ ἐργήγορσιν νοῦ καὶ ψυχῆς, μετὰ ἐπίμονη καὶ ἐπίπονη ἀσκήσιν, ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

E. N. ΜΟΣΧΟΣ

Π Ρ Ω Ι Ν Ο

Γυμνὸς σὰν τὸ σκουλήκι. Οὐτε σκέψη, οὐτ' ἐπιθυμίες, οὐτε τύψεις. Ἔτσι πέρασα ὅλη τὴ νύχτα. Ἀντάμωσα τ' Ὅραμα τῶν ἄστρον. Ἐμείνα ἄφωνος στὸ προσκλητήριο τῶν πετεινῶν. Ἀνάμεσ' ἀπ' τὰ καμπαναριὰ καὶ τοὺς τρούλους τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν κυνηγιέται τὸ σκοτάδι μετὰ τὸ φῶς.

Παίρνω παραμάσχαλα τοὺς θόρυβους τῆς πόλης ποὺ ξυπνάει. Γελῶ μετὰ τὴ βροχὴ ποὺ κλαίει, γιὰτὶ ξεμαλλιάστηκε ἀπ' τὴς βελόνες τῶν πεύκων. Γεύομαι τὴ σκέψη τοῦ καινούριου ἡλίου. Χαϊδεύω τὸ σγουρὸ κεφάλι τῆς ἀνύπαρκτης ἀγαπημένης.

Ὡραῖο, χαρούμενόν μου πρωινό!

Μιά ἐγχρωμὴ βουβὴ ταινία γυρίζεται στ' ἀντικρινὸ δωμάτιο. Μιά νέα γυναίκα κ' ἓνας γυμνὸς ἄντρας. Σικηνὴ τρίτη: Γονιμότης.

Ἐνας σπίνος στὸ λοφίον τ' ἀπέναντί μου δέντρου κοροϊδεύει τὴ μέρα, ποὺ συναλλάσσεται μετὰ τοὺς ἀνθρώπους.

ΦΑΙΔΩΝ ΑΛΕΞΙΟΥ





ΠΩΣ ΕΙΔΕ ΤΟΝ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ ΕΝΑΣ ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ ΤΟΥ

Τους τελευταίους καιρούς, ὁ ποσοτικά πολυγραφώτατος καὶ ποιοτικά ἀξιολογώτατος σκαπανέας τῶν γραμμάτων κ. Ἀνδρέας Καραντώνης, μᾶς δίνει ἐκλεκτοὺς καὶ στιβαροὺς τόμους τῆς πολύχρονης καί, γενικά, δικαιομένης ἐργασίας του. Ἀνάμεσά τους, ξεχωριστὴ θέση κατέχει τὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Κωστὴ Παλαμᾶ, ποὺ συγκεντρώνει μελέτες καὶ ἄρθρα του, δημοσιευμένα σ' ἓνα διάστημα πενήντα χρόνων. Θὰ προσπαθήσω, ὅσο μοῦ εἶναι δυνατό, νὰ παρακολουθήσω τὰ κυριότερα χαρακτηριστικά της, τὴν πορεία τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς του, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ τελευταῖο μελέτημα τοῦ βιβλίου, ποὺ εἶναι, χρονολογικά, ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ κριτικοῦ.

Ὁ πνευματικὸς μόχθος τοῦ κ. Καραντώνη, ὅλη ἡ τεράστια ἀφομοιωτικὴ ἱκανότητά του καὶ ἡ συγγραφικὴ του βούληση, ξεκίνησαν μ' ἓνα πρωτόλειο, ποὺ σκοπὸ του ἔταξε ν' ἀντιταχθεῖ βίαια στοὺς τότε ἀντιπαλαμικοὺς — Σολωμιστές, Καβαφιστές, κομμουνιστές —, ὅλους ἀρνητὲς τῆς ἀξίας του, καί, ταυτόχρονα, νὰ φανερώσει τὴ μυστικιστικὴ, τὴν ἀνιδιοτελεῖ καὶ ἀνυποχώρητὴ ἀγάπη του στὴν Παλαμικὴ ποίηση.

Τὸ κείμενο αὐτό, ποὺ δόθηκε ὡς πρώτη ὁμιλία τοῦ τότε φοιτητικοῦ «Συλλόγου Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν», καὶ δημοσιεύθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἄλλο ἱεραπόστολο τῆς Παλαμικῆς Ἰδέας, τὸ Γ. Κατσίμπαλη, ὅσο κι' ἂν, ἐδῶ κι' ἐκεῖ, — φυσικὸ, ἄλλωστε —, δὲν παρουσιάζει ἀκόμα τὴν κατοπινὴ σφαιρικὴ ἐποπτεία τῆς κριτικῆς ματιᾶς του, καὶ δείχνει νεανικοὺς θυμοὺς καὶ χαριτωμένες ἀφέλειες, σύγχρονα, πάντως, μαρτυρεῖ πολλὰ ἀπὸ τὰ μόνιμα κριτικὰ στοιχεῖα τῆς θαυμαστῆς ἐξέλιξης τοῦ ἑφηβου τότε κ. Καραντώνη, καθὼς καὶ ἀπαρχές τῆς συνολικῆς

στάσης του μέσα στὸν πνευματικὸ στίβο. Τόσο γιὰ τοὺς φίλους του, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του.

Διαβάζοντας προσεκτικὰ τὴν ὁμιλία αὐτῇ, ἀντικρύζεις τὴν πρώιμη κριτικὴ ὀξυδερκεία τοῦ κ. Καραντώνη, χαίρεσαι τίς πολλὲς στιγμὲς τῆς ἐπιτυχίας της καὶ τῆς εὐγλωττῆς πειστικότητάς της, συναντᾷς, ὅμως, καὶ χρυσολογίες, ποὺ ὀφείλονται, μᾶλλον, στὴν ὑπερβολικὴ λατρεία, στὸν ὑπερεκχειλίζοντα θαυμασμὸ τοῦ ὁμιλητῆ πρὸς τὴ ζωὴ καί, κυρίως, τὴν ποίηση τοῦ ἰνδάλματός του.

Αὐτὴν τὴ λογικὰ ἀτεκμηρίωτη, γι' αὐτό, ἀσφαλῶς, καὶ περισσότερο βαθεῖα καὶ εἰλικρινῇ ἀγάπη του, ὁ κριτικὸς, ἔντιμα καὶ θαρραλέα, τὴ διασαλπίζει σ' ὅλα τὰ δημοσιεύματα τοῦ ὀγκώδους τόμου του γιὰ τὸν Παλαμᾶ, θεωρώντας τὴ γνωριμία μαζί του, μὲ τὸ ἔργο καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὡς εὐνοια τῆς μοίρας του, σὰν ἓνα σημαντικώτατο γεγονός, ποὺ σφράγισε τὴ ζωὴ του, χαρίζοντάς του ἀπύθμενες πνευματικὲς χαρές, αἰσθητικὲς ἀνατάσεις, ἐθνικὲς ἱκανοποιήσεις, ψυχολογικὲς διερευνήσεις, ὑπερηφάνεια φυλετικὴ, δυνατοὺς ἐρωτικούς κραδασμοὺς.

Μὲ ὁδηγὸ τὴν ἀγάπη, βέβαια, ὀφείλει νὰ χαράζει ὁ μελετητὴς τοὺς δρόμους, ποὺ θὰ τὸν φέρουν στὴν καρδιά τοῦ ἔργου τῶν δημιουργῶν, στὸ συνεκτικὸ πυρῆμα τους. Κι' αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα τῆς ἀγάπης, τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς πίστεως, τοῦ ὑποστασιακοῦ συγκλονισμοῦ, μᾶς τὸ προσφέρει ὁ κ. Καραντώνης μὲ συγκίνηση καὶ γυμνὰ ἐξομολογητικὴ διάθεση, καὶ ἐδῶ, σὲ πολλὰ ἄλλα ἄρθρα του, κυρίως, ὅμως, στὸν «Πρόλογο» τοῦ βιβλίου, ποὺ θὰ μὲ ἀπασχολήσει στὴ συνέχεια, γιὰτὶ ἐμπεριέχει ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις, σωστὰ συμπεράσματα καὶ ὑποδείξεις του γιὰ τὸ μέγα πάντοτε θέμα τῆς ἐλληνικῆς παι-

δείας, καὶ γιὰ τὴν ἐξέχουσα θέση, πὺν πρέπει νάχει μέσα σ' αὐτὴν ἓνα πολυεδρικό ἔργο καθὼς τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅ,τι θάθελα νὰ τονίσω, μένοντας στὸ πρωτόλειό του, ὅπως τὸ λέει, εἶναι οἱ, κάποτε, δειλές, καί, ἄλλοτε, γεμάτες αὐτοπεποίθηση γνώμες του, πὺν ἀνατρέπουν τὴν κακοπιστία, τὸ φθόνο, τὴν ἄγνοια, τὴν ψυχρὴ συγκαταβατικότητά ἢ τὴν ὁλοσχερῇ ἄρνηση πολλῶν καὶ διαφόρων, σημαντικῶν, μέτρων ἢ ἀσημαντῶν πνευματικῶν ἐργατῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Παρ' ὅλο τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας, βλέπει καθαρὰ μερικὲς βασικὲς ἀρχές τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, τονίζοντας — ὀρθά, κατὰ τὴ γνώμη μου — τὴν ὑποκειμενικότητά της, μὲ τὴν προϋπόθεση, φυσικά, νὰ κατέχει ὁ κριτικὸς τὸ ὕλικό του, νάναι καλοπροαίρετος, νὰ μπορεῖ νὰ διακινεῖται ἄνετα μέσα στὶς διαφορὲς καὶ διαφορετικὲς θεωρίες τῆς τέχνης, διαχωρίζοντας τὰ ἐπικαιρικὰ στοιχεῖα τῆς «περιρρεούσης ἀτμοσφαίρας» ἀπὸ ἐκεῖνα, πὺν, σπερματικά, τουλάχιστον, ἐκφράζουν, λίγο ἢ πολὺ, διαχρονικὲς ὁμορφίες καὶ ἀλήθειες. Ἡ ὑποκειμενικότητά τῆς κριτικῆς τοῦ κ. Καραντώνη, πηγάζει ἀπὸ ἓναν ζεστό, ἐγκάρδιο, δονούμενο λυρικό, διονυσιακὸ, χοϊκὸ καὶ μὲ μεταφυσικὲς ἀνησυχίες ἄνθρωπο, πὺν χρησιμοποιεῖ, γιὰ τὴν ἀνάδειξή της, καὶ μιὰν ἀπὸ τίς ὁρμητικότερες, πολυχρωμότερες καὶ πλουσιότερες ἐκφραστικὲς ἐπενδύσεις.

Κρισιολογία ἀτομικῶν ἐντυπώσεων, ἀποφαινόμεναι, ὅσοι ἀδυνατοῦν νὰ χαροῦν τὴν ἑξαρσὴ της, ἄρρηκτα δεμένη, τίς περισσότερες φορές, μὲ καίρια εὐθυβολία. Λάθος. Ὅπως, βέβαια, καθόλου δὲν εἶναι καὶ κριτικὴ ἐπιστημονικὰ μεθοδολογική, γιὰτὶ ὁ ἐκρηκτικὰ συναισθηματικὸς, ὁ ψυχολογικὰ ρευστός, ὁ ὑποστασιακὰ μετέωρος, ὁ αἰσθησιακὰ ρωμαλέος καὶ ἀνειρῆνευτος ἄνθρωπος καὶ κριτικὸς, θ' ἀσφυκτιοῦσε μέσα στὸν ἀναγκαστικὸ περιορισμὸ τῶν τυπικῶν καὶ ψυχρῶν λογικῶν σχημάτων μιᾶς ἢ καὶ πολλῶν a priori ἀρχῶν.

Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο, σχετικὲς ἐργασίες, προδιαγεγραμμένες, γιὰ «μιὰ κι' ἕξω» κριτικὴ καὶ συμπερασματολογία, πὺν ἀνάγονται στὸ σύνολο τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, ἀδυνατεῖ νὰ τίς ἀποδεχθεῖ ὁ ἀνι-

κανοποίητος κριτικὸς.

Μὲ τὸν ἀειθαλῆ ἑρωτὰ του πρὸς τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο, ἐρευνᾷ καὶ βρίσκει, κάθε τόσο, καὶ μιὰ καινούργια πλευρὰ νὰ ξεχωρίσει, μιὰ καινούργιαν ἀπόχρωση νὰ ὑμνήσει, μιὰν ἄλλη ἐρμηνεῖα ἐνὸς ἢ πολλῶν ποιημάτων του νὰ αἰτιολογήσει. Ἡ στάση τοῦ κριτικοῦ κ. Καραντώνη μοῦ θύμισε μιὰ περικοπὴ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μας Ἰωάννου Συκουτρῆ, ἀπ' τὴ «Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς», πὺν ἀναφέρεται στὸν ἡρωϊκὸ ἄνθρωπο ἀπὸ ὀρισμένες πλευρὲς δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡρωϊκὴ ἢ πολὺχρονη διακονία τοῦ κριτικοῦ, πὺν ἐνίωθε τὴν πίστη στὸ εἶδωλό του νὰ τὸν παρασύρει συνεχῶς ν' ἀνακρινῶναι τὰ νέα ἀποθησαυρίσματά του; Πραγματικά, ἔχεις τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ κριτικὸς Καραντώνης, περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸ νὰ πείσει τοὺς ἄλλους, ἐπιθυμεῖ: νὰ τραγουδήσῃ μᾶλλον, τὴν χαρὰν του καὶ τοὺς θησαυροὺς του — νὰ ἔτσι, ὅπως ὁ ἐρωτευμένος πὺν θὰ ἤθελεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον νὰ φωνάξῃ τὴν ἀγάπην του, καὶ διαβεβαιώνει κάθε φοράν τὸ ἀγαπημένον του πρόσωπον πόσον τ' ἀγαπᾷ, ὅχι διὰ νὰ τὸ πείσῃ, οὔτε διότι φαντάζεται πὺς ἀμφιβάλλει, ἀλλὰ μόνον διότι εὐχαριστεῖται ὁ ἴδιος κάθε φοράν νὰ τ' ἀκούῃ...

Ὅμιλεῖ ἐνώπιον τῶν ἄλλων, διὰ ν' ἀκούσῃ ὁ ἴδιος τὴν φωνήν του δυνατώτερα, διαυγέστερα, συνειδητότερα. (Ἰωάννου Συκουτρῆ: Μελέται καὶ Ἄρθρα (σελ. 630).

Στὸ πρωτόλειο τοῦ κ. Καραντώνη ὑπάρχει καὶ ἡ σωστὴ γνώμη του, σχετικὰ μὲ τὴν ὑποχρέωση τῆς κριτικῆς, γιὰ νάναι δίκαιη, νὰ συνεξετάζει τίς διαγραφόμενες, κάθε τόσο, καθολικὲς συνθῆκες, μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ δημιουργοῦ. Τὰ ἕξω χώρου καὶ χρόνου σχηματικὰ κατασκευάσματα, τίς ἰδεοκρατικὲς καὶ μεταφυσικὲς φραστικὲς ἀπεραντολογίες καὶ δεοντολογίες, τίς ἐπικρίνει ὁ συγγραφέας, κυρίως στὸ πρόσωπο τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνύστακτου καὶ ἀδίστακτου ἐχθροῦ τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου.

Διάσπαρτες παρουσιάζονται στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ ἀρκετὲς ἐπὶ μέρους γνώμες, ἀπόψεις, παρατηρήσεις, πὺν ἀνάγονται στὴν τότε ἐποχὴ, καὶ φανερώνουν τὴν ἄγρυπνη πνευματικὴ συνείδηση ἐνὸς χαρισματικοῦ

κριτικοῦ πνεύματος. Ἐνὸς κριτικοῦ, ποῦ δὲν ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ του μόνο τὴν ἐπίμονη ἐνασχόληση μὲ τὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη, τοῦ κ. Ἐλύτη καὶ μερικῶν ἄλλων — κάποτε, ὡς τὴν ὑπερβολή, κι' ὡς τὴν ὑπερχάλυψη τοῦ θέματος —, ὄχι μόνο τὴν ἀξεδίψαστη μελέτη καὶ προβολή τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου καὶ ἄλλων κορυφαίων τῆς νεοελληνικῆς ποίησης, τοῦ Σικελιανοῦ, περισσότερο, ἀλλὰ καὶ σειρὰ ὁλόκληρη ἐμπεριστατωμένων τόμων, ποῦ καλύπτουν τὴν κριτικὴ τῆς ποίησης, τῆς πεζογραφίας, τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας, τῆς μελέτης, τοῦ δοκιμίου, ἄλλων εἰδῶν τοῦ λόγου, κατὰ τὶς τελευταῖες πέντε δεκαετίες.

Γιὰ ν' ἀναλύσει τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, ὁ νεαρὸς ἀλλὰ εὐσυνειδήτος μελετητής του, σχολιάζει τοὺς προηγούμενους Ἕλληνες καὶ ξένους, ποῦ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Παλαμᾶ, ἐπιμένοντας στὴν ἀνάγκη νὰ ὑψώσει ἡ συνθετικὴ κριτικὴ ἓνα βιβλίο, ἀνάλογο μὲ τὸ εὖρος, τὸ βάθος καὶ τὴν πολυεδρικότητα τοῦ ἔργου του.

Ἀργότερα, βέβαια, δημοσιεύθηκαν τὰ βιβλία τοῦ κ. Τσάτσου, τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου, τοῦ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλου, τοῦ κ. Ἀγγελου Δόξα, καθὼς καὶ μικρότερες ἢ εὐρύτερες μελέτες πολλῶν ἐρευνητῶν καὶ κριτικῶν. Τὸν κ. Καραντώνη, πάντως, ποῦ κρίνει σὲ ἀρκετὲς σελίδες τοῦ τόμου τὰ βιβλία τοῦ κ. Τσάτσου καὶ τοῦ Χουρμούζιου — παρεμπιπτόντως μόνον ἀναφέρεται στὸν κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλο, καί, παραδόξως, καθόλου στὸν κ. Ἀγγελο Δόξα — μᾶλλον ἀνικανοποίητο τὸν ἀφήνουν, τελικά, παρὰ τὶς ἀφθονες ἀρετὲς τους, οἱ στιβαρὲς αὐτὲς ἀπόπειρες, νὰ δοθεῖ μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ. Ἐπειδὴ, ὅπως ἔγραψα προηγουμένως, τρέφει ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἀσύλληπτο ποιητὴ, ποῦ διολισθαίνει πάντοτε, παθολογικὴ ἀγάπη, ποῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ παραδεχθεῖ, ὅτι κλείστηκε, περιορίστηκε, ὅτι πάγια κρυσταλλώθηκε, κριτικά, ψυχογραφικά καί, κυρίως, αἰσθητικά, ὁ Πρωτέας τῆς ποίησης.

Ἀντικρουόντας ὁ κ. Καραντώνης, στὴ συνέχεια, τοὺς ἀρνητὲς καὶ τοὺς ἐπικριτὲς του, ἀναφέρει καὶ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τὴν τέχνη, τὴν τόσο μονοσήμαντη, μονολιθικὴ, στραγγαλιστικὴ τῶν

ἀποχρώσεων, ἀπορροφητικὴ τῶν ἀναρίθμητων ἀναβρυτηρίων τῆς ἀσπαίρουσας ζωῆς. Ἐπεξηγεῖ ἐπίσης τὴ διακίνηση τοῦ Παλαμᾶ, μέσα στὶς ιδέες καὶ στὰ ποικίλα αἰσθητικά καὶ ἄλλα ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ἐπιμένοντας ἰδιαιτέρα στὸ λυρικὸ στοιχεῖο τῆς ποίησής του, στὸ «ἀράπικο πάθος» του γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴ γυναῖκα, τὴν ὁμορφιά, τὸν πολυπρόσωπο ἔρωτα, τοὺς οἰστρους τῆς πάντα εὐαίσθητης καὶ πάντοτε εὐσυγκίνητης καὶ ἔτοιμης γι' ἀποδημία καρδιάς του.

Ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐτὸ κείμενό του θὰ διακηρύξει, ὅτι ἀργότερα διαλόγησε, σὲ κάθε εὐκαιρία. Κάτι σωστό, νομίζω. Πῶς, ἄνωτερος εἶναι ὁ λυρικὸς Παλαμᾶς καὶ ὑποβλητικότερος, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν λυρικῶν ἐπιτευξέων του, ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, καλὰ ἢ μέτρια, ἀποτελέσματα τῆς τέχνης του — πατριδολατρικά, ἐπικά, ἀλληγορικά, σατιρικά, περιστασιακά —, γιατί, βέβαια, ἓνα τέτοιο εὐρύτερο ἔργο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ χαρακτηρίσει ἄψογη τελειότητα, πάντοτε.

Στὸ κείμενο αὐτό, ἐμφανίζει, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δ.λ.δ. τῆς πληθωρικότητας κριτικῆς σταδιοδρομίας του, ποῦ τόσο πολὺ ὠφέλησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, γενικότερα, καὶ ὀρισμένους φίλους καὶ ὁμοϊδεάτες, εἰδικότερα, τὰ ὅπλα καὶ τὰ μέσα τῆς λογοτεχνικῆς καὶ θεωρητικῆς του κατάρτισης, μὲ τὰ ὅποια πλήττει τοὺς ἀντιπάλους του, ὑπερασπίζοντας τὶς θέσεις του. Ἐπίσης, τὸ εὐερέθιστο, τὸ ἐριστικὸ, τὸ εὐθὺ καὶ ὠμό, γιὰ τοὺς ἀντιφρονούντες, καθὼς καὶ τὴν γενναϊὸδωρη ἐπιμονή, τὴν εὐστροφία καὶ τὴ γλωσσικὴ εὐφορία του, γιὰ ὅσους ἀγαπάει καὶ θαυμάζει.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ μιὰ παρατήρηση. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει, ὅτι μιὰ σωστὴ κρίση γιὰ ἓνα ἔργο, πρέπει νὰ πηγάζει ἀπ' τὴ συνολικὴ μελέτη του. Γράφοντας, ὅμως, ἀρκετὲς φορές, γιὰ βιβλία τοῦ κ. Ρίτσου π. χ. — δὲν ἀνήκει στὶς μεγάλες συμπάθειές του — δὲν τήρησε ἀπαρσάλευτα τὴ γνώμη του.

Δικαιολογώντας τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀντιθέσεις τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, μὲ τὴν ἐξάρση τοῦ λυρικοῦ στοιχείου του, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει καὶ πνευματικὰ τὴν ποίησή του, ὡς ἔκφραση τῆς ὑψηλῆς ἀλλὰ καὶ ταλανιζόμενης ἀπὸ πάθη, μικρότητες καὶ συμ-

φορές, φυλῆς μας, στὸν πατριδολατρικό, τὸν ἐθνικό, τὸν κοινωνικό τομέα της.

Καί, γιὰ νὰ συλλάβουμε τὴν ἔνταση αὐτῆς τῆς πνευματικότητας, πρέπει νὰχομε μελετήσῃ ὅλη τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία, κυρίως τὶς συνθήκες, μέσα στὶς ὁποῖες κινήθηκε ὁ δημιουργός, γιὰ νὰ τὶς ὑπερπηδήσῃ, καὶ νὰ γίνῃ διδάχος τῶν νέων δρόμων, τῆς ριζικῆς ἀνανέωσης — γλωσσικῆς, πολιτικῆς, πνευματικῆς, κοινωνικῆς — καὶ τῆς προόδου.

Θέλω νὰ σημειώσω ἐπίσης, ὅτι ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦ αὐτοῦ φανέρωμα, δείχνει τὴν ἀμετακίνητη πίστη τοῦ ὁ κριτικὸς στὴ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, τῆς ὁποίας θιασώτης, ἀφομοιωτῆς καὶ ὑμνωδὸς ὑπῆρξε, περισσότερο ἀπὸ κάθε Ἑλληνα ποιητῇ, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς.

Μὲ τὴν πολύτροπη υπεράσπιση τῆς τέχνης τοῦ Παλαμᾶ, προβάλλει ὁ κ. Καραντώνης καὶ τὴν ἐπιθετικότητά του ἐναντίον τοῦ αἰσθητισμοῦ, τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν τους, ποὺ «μόνον σ' αὐτῶν τὰ νερά περιορίζονται νὰ παίρνουν τὸ λουτρό τους», ὅπως τονίζει.

Ἐδῶ, σωστὸ εἶναι, νομίζω, νὰ ξεχωρίζουμε τὴν ἀναμφισβήτητη ποιητικὴ οὐσία καὶ τῶν αἰσθητικῶν καὶ τῶν ρομαντικῶν καὶ τῶν συμβολιστῶν, καὶ ὅλων τῶν συγγενικῶν τους ρευμάτων, στὴν τέχνη, ἀπὸ τὴ μυωπικὴ στάση διαφόρων Ἑλλήνων κριτογράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ ἀντιμετώπισαν τὸ δύσκολο νὰ χωρέσει, σὲ ὁποιοσδήποτε μῆτρες, ἔργο του, ἀπ' τὴν ὀπτική γωνία τοῦ αἰσθητικοῦ ἐκλεκτισμοῦ, τῆς ἀκύμαντης λύπης, τῆς ἡδυπάθειας καὶ τῆς ὁμορφιάς, τῆς λεπταίσθητης ὕψης, ποὺ ἔχει ἡ ξένη ποίηση, κυρίως τοῦ κλειστοῦ χώρου.

Ἡ διάλεξη αὐτή, ποῦ, καὶ σήμερα ἀκόμη, προσφέρει ἐπαρκῆ βοήθεια στὸν ἀμύητο ἢ τὸν ἐπιπόλαια πληροφορημένο, γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, στοχεύει στὴν υπεράσπισή του ἀπὸ τοὺς ἄκριτους, τοὺς μοχθηροὺς, τοὺς «ἐξευρωπαϊσμένους», στὴν ἀναλυτικὴ ἢ συνοπτικὴ παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία του — αἰσθητικῆς, γλωσσικῆς, εὐρύτερα ποιητικῆς —, τοποθετημένη στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς της. Ὁρμητικά, βίαια, ἀλλὰ καὶ, ἀρκετὲς φορές, τεκμηριωμένα, ἀντικρούει τοὺς ἀρνητές του, κυρίως στὰ θέματα τῆς «ἐπιστημολογίας» τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ ρητορισμοῦ του. Προσ-

παθεῖ, μὲ ὅλα τὰ μέσα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του ὁ κριτικὸς ν' ἀποδείξει, πῶς ὁ ποιητῆς «τραγούδησε τὴν ἰδέα τῆς ἐπιστήμης», καὶ ὅ,τι θεωρητικό, ἀφοῦ πρῶτα τὸ ὑπόταξε στοὺς αἰσθητικοὺς κανόνες τῆς πλαστικῆς καὶ μουσικῆς εἰκονοπλαστικῆς καὶ φανταστικῆς παραστατικῆς ζωγραφικῆς του. Στὶς θέσεις του αὐτές, ἄλλοτε, πείθει, κι' ἄλλες φορές, σ' ἀφήνει μὲ τὴν ἐντύπωση, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει πειστεῖ, ἐντελῶς. Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις αὐτές, οἱ πλούσιες ἀπόψεις τοῦ κριτικοῦ ἀναφέρονται, σχετικὰ, σὲ σημαντικὰ προβλήματα: στὴν πορεία τῆς ποιητικῆς λειτουργίας, γενικότερα, στὴν πολυμέρεια τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων, ποῦ τὶς πολεμᾶ καὶ τὶς ὑπερβαίνει ἢ ταυτίζεται μαζί τους καὶ τὶς προωθεῖ, μὲ τὴν τέχνη του, ὁ ποιητῆς, στὴν ἀπλῆ, τὴ συμβατικὴ, τὴν καθημερινή, τὴ βιολογικὴ ἢ στοχαζόμενη ζωή, καὶ τὴ μεταστοιχείωσή τους σὲ γεγονότα αἰσθητικὰ. Ἐπίσης στὰ ποιητικὰ ἢ πεζὰ στοιχεῖα, ὅπου μόνον ἡ ἔνταση καὶ ἡ γνησιότητα τῆς ἐμπνευσης καὶ ἡ ἱκανότητα τῆς φραστικῆς ἐπένδυσης τοῦ τεχνίτη ἔχουν τὸν πρῶτο λόγο καὶ τὸν τελευταῖο, στὸ διονυσιακὸ καὶ τὸ ἀπολλώνιο στοιχεῖο, στὸ πολυσυζητημένο θέμα τῆς λυρικῆς πλατυρρημοσύνης καὶ τῆς λογικῆς διαρθρωμένης ρητορείας. Μολοντὶ διατηρῶ τὴ γνώμη, ὅτι ἡ πλατυστομία ἀμβλύνει τὸ λυρικὸ στοιχεῖο, τὸ ἀφρυδατώνει, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἡ παράλληλη παράθεση στίχων τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παλαμᾶ, ἀποδεικνύουν, ὅτι καθόλου τέλειος δὲν εἶναι ὁ πρῶτος σ' ὅλους τοὺς στίχους του, γιὰτὶ δὲν τοῦ λείπει ἡ ἀμετουσίωτη ρητορικὴ διάθεση. Συμφωνῶ μὲ τὴν στάση τοῦ κριτικοῦ, ποὺ δίκαια ἀποκηρύττει τὶς θέσεις τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ τὸν Σολωμό. Πραγματικά, ἡ διθυραμβικὴ καὶ μεταφυσικὴ Σολωμολατρεία τοῦ Ἀποστολάκη, λακτίζουν τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Καὶ μόνο μὲ γνώμονα αὐτό, θὰ μπορούσαν νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ τοποθετηθοῦν δυὸ ἀνόμοια πνευματικά, ἰδιοσυγκρασιακὰ καὶ αἰσθητικὰ μεγέθη. Κάτι, ποῦ μ' ἐπιτυχία πραγματοποιεῖ ὁ κριτικὸς, σὲ εἰδικὴ ὁμιλία του, ἀργότερα, — τὴν περιλαμβάνει στὸ βιβλίο του.

Ἀπ' τὴν εἰδικὴ κριτικὴ τοῦ κ. Καραντώνη, προκύπτουν καὶ ἀλήθειες, ποὺ ἔχουν γε-

νικότητα καὶ κύρος. Ἔτσι, δίκαιη θεωρῶ τὴν καταφορά του ἐναντίον ὅλων τῶν κριτικῶν, πού τοὺς ὀνομάζει κριτικούς τοῦ «δέν», γιατί, βέβαια, ὀφείλουμε νὰ μελετοῦμε, ἐντιμα καὶ, ὅσο τὸ δυνατόν, ἀντικειμενικά, τὰ ἔργα, ὅπως τὰ γράφον οἱ δημιουργοί τους· καθόλου, ὅπως θὰ τὰ ἐπιθυμοῦσαν οἱ κρισολόγοι.

Ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπαλαμιστές, ἐπικρίνει καὶ τὸ Φῶτο Πολίτη, μὲ κάποια νεανικὴ ἀπολυτότητα. Γιατί, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν προτίμησιν τοῦ τελευταίου στὸ ἥθος περισσότερο καὶ ὄχι στὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἔργων, μερικὲς ἀστοχίες του ἢ ἐκτιμήσεις κακὲς — ἄνθρωπος ἦτανε —, κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ καθολικὴ πνευματικὴ παρουσία του καὶ ἡ ἀνεκτίμητη προσφορά του στὸ θέατρο, ἰδίως, καὶ παρ' ὅλη τὴν «ἀστυνομικὴ κριτικὴ» του, ὅπως τὴν ἀποκάλεσαν, εἶναι ἀναμφισβήτητα θετικότερα. Εἶναι ἀδύνατον ν' ἀρνηθοῦμε τὴν ἰδιότητα τοῦ Φώτου Πολίτη, τὸν ἀγωνιστικὸ παλμό του, τὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ὑψηλοῦ θεάτρου. Μόνο στὰ «μηδενικά» δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀνήκει τὸ ἐξαίρετο ἐκεῖνο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ παλληκάρι.

Ἀντιρρήσεις δὲν θὰ πρόβαλε κανένας, σχετικὰ μὲ τὴ ζηλόφονη στάσιν τοῦ Ψυχάρη ἀπέναντι τοῦ Παλαμᾶ, ὅστερα ἀπὸ μιὰ περίοδο μελιστάλακτης ἀγάπης καὶ ἀμοιβαίας ἐκτίμησης, καθὼς καὶ μὲ ὀρισμένους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ἄλκη Θρύλου, πού δὲν παραδεχόταν μῆτε τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμᾶ. Ἀδιανόγη μυωπία. Γιατί ἕνας ἀπὸ τοὺς, βαθύτατα καὶ πλατύτατα, ἐρωτικούς καὶ αἰσθησιακοὺς, ποιητές, εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, πού ἀδικαιολόγητα τοῦ ἀρνιοῦνταν καὶ ὁ Ψυχάρης καὶ ὁ Πολίτης τὸ χαμόγελο καὶ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, «σαρκικὴ γλύκα, μυστικὴ, μόνο μ' ἐσὲ ἀναπνέω». Κι' ἐπράξε ἄριστα, ὁ νεαρός, τότε, μελετητὴς πού παραθέτει χαρακτηριστικὰ δείγματα «ἰλαρότητας» ἀπὸ τὶς «Ἐκατὸ Φωνές» τῆς Ἀσάλευτης Ζωῆς.

Ἦταν ἀπαράιτητο, νομίζω, προσπαθώντας νὰ σχολιάσω τὸ ὀγκῶδες βιβλίον τοῦ κ. Καραντώνη, ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὸ «ἐπίμετρό» του, πού ὁ ἴδιος τοῦ δίνει τὸν μετριόφρονα τίτλο «εἰσαγωγὴ στὴν ἀντιπαλαμικὴ κριτικὴ». Ἕνα κείμενο ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν

κριτικὴ πορεία τοῦ κ. Καραντώνη καὶ ἐνδεικτικὸ τῶν θαυμαστῶν ἱκανοτήτων του, πού τις ἐμπλούτισε, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, γιὰ νὰ σκύψει μὲ δέος καὶ εὐλάβεια, μὲ ἀγάπη καὶ θαυμασμό, «μὲ λογισμὸ καὶ μ' ὄνειρον», καὶ νὰ μελετήσῃ, νὰ ἐξιχνιάσῃ, ν' ἀποκαλύψῃ, νὰ ἐρμηνεύσῃ, μεταδίδοντας τοὺς καλλιτεχνικοὺς καὶ πολupoικίλους θησαυροὺς τῆς Παλαμικῆς ποιήσης.

Πενήντα, καὶ περισσότερα χρόνια, μόχθησε πολὺ, γιὰ νὰ διαλύσῃ πλάνες καὶ νὰ συνδράμῃ στὴν προσπάθειαν τοῦ δῆθεν σκοτεινοῦ καὶ ἀκατάληπτου Παλαμᾶ, ἢ ν' ἀποδείξῃ τὸ ἔωλο τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, πού, ἀπὸ κακότητα, ἀδιαφορία καὶ φόβον, δὲν μελετοῦσαν σωστὰ τὴν πολυσχιδὴ δημιουργία του.

Στὴν «εἰσαγωγὴν» αὕτῃ ἐμφανίζονται καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς ψυχικὲς καὶ θυμικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις καὶ ἰδιορρυθμίες τῆς ὅλης σύνθεσής του, πού, κατὰ καιροὺς, ἔθεσε σὲ λειτουργίαν, γιὰ νὰ κεραυνώσῃ, ὅσους θεωροῦσε ἀντιπάλους τῶν δικῶν του προτιμήσεων, τῶν προσωπικῶν συμπαθειῶν του, τῶν ἐκτιμήσεων καὶ τῆς ἀγάπης του.

Θυμοῦμαι δυὸ περιπτώσεις, στίς ὁποῖες, νομίζω, τὸ δίκαιο ὅλων τῶν πλευρῶν τῆς πολεμικῆς του δὲν ἦταν μὲ τὸ μέρος του. Ὁ τίτλος ἑνὸς ἄρθρου του γιὰ τὸ Γ. Θεοτοκά ἦταν: ἡ κατὰπτωσις ἑνὸς λογίου. Τώρα, θὰ συμφωνεῖ καὶ ὁ ἴδιος, ἀναμφιβόλως, ὅτι δὲν «καταπίπτει» ἕνας συγγραφέας καὶ στοχαστὴς περιωπῆς στὴ «λογιότητα», γιατί εἶχε διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη. Οὔτε μπορούμε ποτὲ νὰ παραδεχτοῦμε — καὶ ὁ ἴδιος, ἀργότερα, μὲ τὴν στάσιν του, τὸ ἀπέδειξε —, ὅτι ὁ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος εἶναι ἕνας «λογοποιοῦς». Δαψιλῆς στὸ λόγον καὶ πληθωρικὸς εἶναι, καὶ ἐκεῖ ἀκόμα, ὅπου τὸ εἶδος τῆς τέχνης ἀπαιτεῖ ἐγκρατέστερη ἐκφραση καὶ χαλιναγωγήσιν τῶν ἐπελάσεων καὶ τῶν καλπασμῶν τῶν ἐσωτερικῶν ἀποθησαυρισμάτων του. «Λογοποιοῦς», ὅμως, ὄχι. «Ἀς ἐπιστρέψουμε», πάντως, «στὰ πρόβατά μας».

Ὁ μεγάλος σὲ ποσότητα καὶ πολὺ ἀξιόλογος σὲ ποιότητα, ἀποχρώσεις, κατευθυντήριες γραμμές, οὐσιαστικὸς αὐτὸς τόμος, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν «Πρόλογόν»

του, γράφτηκε μὲ τοὺς συναισθηματικούς, ἐκρηκτικούς καὶ χειμαρρώδεις τρόπους ἑνὸς ἀντιδογματικοῦ, ἀντισυμβατικοῦ, ἐλευθέρου ἀπὸ ἀρχῆς καὶ δεσμούς, ἀνασκαπτικοῦ καὶ ἰδιοφύους κριτικοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα αὐτό, εἶναι ἀδύνατο — τὸ τόνισα καὶ προηγούμενως — νὰ τραπεῖ πρὸς τὴ φιλολογικὰ μεθοδευμένη καὶ λογοκρατούμενη κριτικὴ ἀνίχνευση, μὲ τὴν ὁποία ὁ μελετητής, ἀφοῦ καθορίσει τοὺς τρόπους, ποὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ μιὰ καθορισμένη ὕλη, προσφέρει, ὅ,τι νομίζει, πῶς θὰ συντελέσῃ στὴ νοηματικὴ κατάρτησίν της, μὲ τὴν ἀναδρομὴ στὶς πηγὰς καὶ στὰ βοηθήματα, στὴν ὑπόδειξη τῶν ποιητικῶν προτερημάτων ἢ τρωτῶν, καὶ στὴν τελικὴ, λίγο ἢ πολὺ, αἰσθητικὴ καὶ καθολικὴ ἀξιολόγησίν της, ἀν φτάσῃ ὡς ἐκεῖ. Ἡ διαφορετικὴ σύλληψη, διαπραγματεύση τοῦ θέματος, γραφὴ καὶ συμπερασματολογία, δὲν σημαίνει, βέβαια, ὅτι δὲν ἐκτιμᾷ ὁ κριτικὸς βαθύτατα τέτοιου εἶδους ἐργασίες καὶ δὲν τις θεωρεῖ ἀπαραίτητες, ἕως ἑνὰ σημείου, γιὰ νὰ βαδίσει στοὺς δίκους της δρόμους ἢ λογοτεχνικὴ κριτικὴ. Ἐπανειλημμένως ἔχει σχολιάσει βιβλία πανεπιστημιακῶν διδασκάλων καὶ ἐρευνητῶν, μὲ καθαρὰ φιλολογικὴ δομὴ. Ἐνδεικτικὰ, θὰ θυμίσω τὰ βιβλία τοῦ κ. Μαστροδημήτρη, καθὼς καὶ μιὰν ἀπ' τις τελευταῖες κριτικὰς του γιὰ τὴν ἐργασία τοῦ κ. Κασίνη, τὴ σχετικὴ μὲ τὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ».

Ἡ δική του τοποθέτηση, ὅπως σημείωσα, ἀντίκρου στὸ ἐπιβλητικὸ μέγεθος, ποὺ λέγεται Παλαμᾶς, — ποιητής, κριτικὸς, πεζογράφος, δημοτικιστὴς, θεατρικὸς συγγραφέας, μεταφυτευτὴς ἰδεῶν, συνολικὰ διερευνητικὸ καὶ ἀνυπότακτο πνεῦμα —, εἶναι καθαρὰ ἐρωτικὴ. Σ' αὐτὴ τὴ στάση ἔπαιξαν σημαντικὸτατο ρόλο, ἀσφαλῶς, ἡ στενὴ γνωριμία του μὲ τὸν ἄνθρωπο Παλαμᾶ, καθὼς καὶ οἱ συγγενικές, ἀπὸ ὀρισμένες πλευρές, ἰδιοσυγκρασίες καὶ ψυχосυνθέσεις του. Πάντως, ἡ ἐρωτικὴ αὐτὴ ἀγκίστρωση, πρέπει, νομίζω, νὰ νοηθεῖ καὶ μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι, ὅταν, κάποτε, ἀκράτητα οἰστρηλατεῖται ὁ κριτικὸς ἀπὸ τοὺς κόσμους, τίς ἰδέες καὶ τὰ παθήματα τοῦ ποιητῆ, ἀμβλύνει ἢ σμικρύνει ἐλαττώματα τοῦ ἐμφυχωτῆ καὶ ἀποδέκτη τῆς ἀδιάλειπτα διογκούμενης ἀγάπης του. Χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει, ὅτι, ὅπως θὰ

δοῦμε καὶ παρακάτω, τὸ ὀξύ κριτικὸ αἰσθητήριό του δὲν διακρίνει ἀρκετὰς ἀδυναμίες, κάθε εἶδους, σὲ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ. Κάτι φυσικὸ, ἄλλωστε, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μιὰ θάλασσα στίχων.

Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐντέλεια εἶναι, μᾶλλον, ἓνα δέον, μιὰ ἱερὴ ἐπιθυμία. Ἡ ἀνισότης, ἡ ἀνισομέρεια, οἱ πτώσεις καὶ οἱ ἀνακαμψεις, ἐμφανίζονται καὶ σὲ ποιητές, ποὺ θεωροῦνται κορυφαῖοι, χωρὶς νὰ παρουσιάζουν, ὅμως, καὶ τὴν ἀκένωτη παραγωγικότητα τοῦ Παλαμᾶ. Γι' αὐτό, καὶ εὐθύβολα, τόσο στὸ «ἐπίμετρο» — μὲ ὀξύτερο τόνο —, ὅσο καὶ σὲ ἄλλο κείμενο — μαλακότερα, γιατί, στὸ μεταξὺ, ὥριμασε ὁ κριτικὸς καὶ εἶχε καλλιέργησει εὖρος καὶ βάθος γιὰ πολλοὺς καὶ ἀνόμοιους — ἀπεκδύει τὸ μῦθο τῆς δῆθεν ἄψογης ποιητικῆς τοῦ εἰδώλου τῶν Ἑπτανησίων, καὶ ἄλλων, κατ' ἐπάγγελμα, Σολωμιστῶν.

Αὐτὴ ἡ ἀκατασίγαστη ἔλξη πρὸς τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο Παλαμᾶ, μᾶς ὑψώνει ζωηρά, παραστατικά, πολὺχρωμα τὸ πρόσωπο, τὸν κριτικὸ, τὸν ποιητὴ, τὸν αἰσθητικὸ, τὸν ψυχοπνευματικὸ, τὸν ἰδεολατρικὰ καὶ σαρκολατρικὰ ἰδιοσυγκρασιακὸ Καραντώνη, νὰ συμπορεύεται, νὰ συνοραματίζεται, νὰ συνυψώνεται, νὰ συγκατακρημνίζεται, νὰ συμπάσχει μὲ τὸν δημιουργὸ Παλαμᾶ. Νὰ πονεῖ μαζί του ἀπ' τὸ ἀτένισμα ἢ τὴν ἀφή τῆς ὁμορφιάς, ν' ἀνθοφορεῖ σὰν τὴν ἔρημο, ὅταν τὴν ἀγγίσει πνεῦμα Θεοῦ, νὰ θεορίζεται σὰν τὸ χόρτο, νὰ τήκεται στὸ λάγνο κόρφο τῆς Μελένιας καὶ τῆς Θεοφανοῦς, ν' ἀσκητεύει στὸν Ἄθω ἢ νὰ αἰσθάνεται ψυχικὴ ἀνάταση κι' εὐεστώ, πλάι στὴν παρθένα Ἠγήσῳ, «στὴν ὁμορφὴ Ποθοῦλα, τὴν παιδοῦλα». Νὰ συμβιώνει, μὲ ὅλη τὴν ὑπαρξή του, τίς ἀμέτρητες κυοφορίες, τίς ὠδίνες καὶ τὴν ἐκλεκτή, τίς περισσότερες φορές, καρποφορίαν τῶν ποιητικῶν του πηρῶν, τῶν ἐσωτερικῶν ρηγμάτων, τῶν θρησκευτικῶν ἀμβολιῶν καὶ τῶν αἰσθησιακῶν καλεσμάτων του, στοὺς τόσο πολλαπλοὺς τομεῖς τῆς δημιουργίας του. Νὰ ταυτίζεται μὲ τοὺς ἐθνικοὺς δραματισμοὺς του, μὲ τὴν ἐπικὴ οἰστρηλασίαν του, τοὺς σατιρικοὺς ραβδισμοὺς του, τοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμοὺς, τὰ βογχητὰ καὶ τὰ κατρακυλίσματα, μὲ τὸ ξαφνικὸ κενὸ καὶ τὴ συμπῶνια του πρὸς τοὺς κατα-

τρεγμένους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὰ οἰκιακὰ ζῶα, μὲ τοὺς οἰκογενειακοὺς, καθημερινοὺς περισπασμούς του — λίγες χαρές, ἀνεπούλωτες πίκρες —, μὲ τὸν καλογερικὸ καὶ τὸν ἡδονόχαρο, μὲ τὸν κληρονομικὰ συμπλεγματικὸ καὶ φιλόδοξο, μὲ τὸν «Κασσανδρικήν» ταλαιπωρημένο, τὸν διαμελισμένο καὶ ἐραστὴ καὶ ἀναζητητὴ τῆς Ἐνότητος, μὲ τὸν σφαιρικὰ ἀνθρώπινο καὶ πνευματικὰ λυρικὸ ποιητὴ.

Ἄν οἱ ἄλλοι σοβαροὶ ἐρευνητὲς καὶ μελετητὲς του, ἄλλος, λιγότερο, καί, ἄλλος, περισσότερο, ἀντιμετώπισαν τὸ Παλαμικὸ ἔργο ὡς ἀντικείμενο, ὁ κ. Καραντώνης τὸ συνέζησε ὡς αἰμάσσουσα, προσωπικὴ πληγὴ του, ὡς πυρετικὴ, ζέουσα πραγματικότης καὶ οὐσία. Καὶ γι' αὐτὴ τὴν προνομιακὴ ἐπικοινωνία του μὲ τὸν ποιητὴ, καθὼς καὶ γιὰ τὴ διάχυση τοῦ ποιητικοῦ καὶ ψυχικοῦ κόσμου του στὴ σκέψη, στὴν καρδιά καὶ στὶς αἰσθήσεις του, προβαίνει σὲ πολλὰς ἐξομολογήσεις ὁ κ. Καραντώνης.

Ἐπισημαίνει ἐπίσης στὸν «Πρόλογο» καὶ μερικὰς ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὰς ὠφέλειες, ποὺ θ' ἀποκόμιζε ὁ μελετητὴς τοῦ ἔργου του, — ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἀποφαίνεται, πολὺ σωστά, ὁ κριτικὸς του. Ὁ τυχὸν ἀναγνώστης θὰ ἐντρυφήσῃ στὰ προϊόντα τῆς μεγάλης ἀφομοιωτικῆς ἱκανότητος τοῦ ποιητῆ, ποὺ ἀναγωνεὺς δόξληρη τὴν πολιτιστικὴν μαρτύρησιν καὶ τὴν προσφέρει γενναῖα δῶρα, μὲ διάθεσιν ἀνανεωτικὴν καὶ μὲ προοπτικὴν τὸ ἀνώτερο μέλλον, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πεποίθησίν του, στὸ φανέρωμα σημαντικῶν ἐπιγόνων του. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, γιὰ τὸν κ. Ρίτσο πρόφτασε νὰ πεῖ: νὰ παραμερίσουμε, γιὰ νὰ περάσουμε. Γιὰ τὸν Καβάφη, ὅμως, τὸν μεγάλο ἀντίπαλο, ποὺ τοῦ ἀρπαξε τὴ φήμην καὶ τὴ δόξα, μήτε ὑπόνοια καλοῦ λόγου... Ὁ δεῦτερος, ἀργότερα, ἀπασχόλησε, πολλὰς φορές, τὸν κ. Καραντώνη ὅταν ὥριμασε καὶ μποροῦσε νὰ χωρέσει μέσα του πολλοὺς θεοὺς, καθὼς καὶ ὁ κ. Ρίτσος, ποὺ δὲν κατορθώνει νὰ κατακτήσῃ τὴν πλήρη εὐαρέσκεια τοῦ κριτικοῦ, κι' ἐκεῖ ἀκόμα, ποὺ δὲν εἶναι φορτικὰ δέσμιος τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ κόμματός του.

Πάντως, ὁ κ. Καραντώνης ὁμολογεῖ καθαρά, ὅτι ἕνας εἶναι ὁ ποιητικὸς Θεὸς του, καὶ ἐπιστρέφει πάντοτε σ' αὐτόν, μὲ νεανικὴ

θερμὴ καὶ ἀμείωτο θαυμασμό. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ὅτι εἶχε πάντοτε νὰ πεῖ τὸν πρῶτο λόγο γιὰ τὰ ποικίλα ποιητικὰ ρεύματα, ποὺ διαυλάκωναν τὴν παγκόσμια καὶ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση. Γι' αὐτό, καὶ ἡ προσήλωσή του στὸν Παλαμᾶ παίρνει μυστηριακὰς διαστάσεις, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ λεγόμενη μοντέρνα ἢ νεοτερικὴ ἐκφραστικὴ προωθήθηκε ἀπὸ τὸν κ. Καραντώνη, ὅσο ἀπὸ κανένα ἄλλον, σὲ σημεῖο μάλιστα, δύο ἀπὸ τοὺς «πρώτους διδάξαντες», στὴν Ἑλλάδα, νὰ φτάσουν, καὶ μὲ τὴ δική του συστηματικὴ, ἐπίμονη προβολή, ὡς τὸ Νόμπελ, καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι νὰ ἐντοπιστοῦν ἀπὸ τὶς εὐπαθέστατες κριτικὰς κεραίες του, νὰ μελετηθοῦν καὶ ν' ἀξιολογηθοῦν, ὅχι πάντοτε ἀπολύτως δίκαια καὶ ἀμερόληπτα. Καὶ τοῦτο, γιατί, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στὸ «ἐπίμετρό» του, καὶ ἡ ὑπερτίμησις εἶναι ἀδικία.

Ὅρισμένα σημεία τοῦ «Προλόγου» του εἶναι καὶ μιὰ ἀποδοκιμασία τῶν νέων γενεῶν, ποὺ τὶς κατηγορεῖ γιὰ τὴν ἀνυπαρξία συνείδησης τῆς γλωσσικῆς συνέχειας, προτρέποντάς τις, σύγχρονα, νὰ ἐγκύψουν στὴ μελέτη τοῦ Παλαμᾶ, κι' ἂς ἔχουν διαφορετικὰς ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνην καὶ γιὰ τοὺς τρόπους τῆς πραγμάτωσής τους.

Πραγματικὰ, κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, εἴμαστε μάρτυρες τῆς λεκτικῆς πενίας διαφόρων, ποὺ πιστεύουν, ὅτι ἡ πνευματικὴ δημιουργία ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στίλβουσα μηδαμινότητά τους, τῆς διαστρέβλωσης τῆς γλώσσας, τῆς βωμολοχίας, τῆς κοπρολογίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ «στρουκτουραλισμούς», τὶς «σημειωματολογίες» καὶ τὶς «στατιστικὰς λέξεις», ποὺ ἐξυπνα τὶς εἰρωνεύεται ὁ δηκτικὸς κριτικὸς. Γιατὶ δὲν ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς ἐξυμνητὰς τοὺς τὸ τελευταῖο, γιὰ τὴν ὥρα, στάδιο μιᾶς ἀδιάλειπτης συνέχειας, ἀλλὰ τὸ δῆθεν μεστὸ περιεχόμενο τοῦ κενὰ πρακτοποριακοῦ μένους τους, ποὺ ἀποσκορακίζει τὸ πνευματικὸ σύμπαν.

Στηρίζοντας τὶς θέσεις του ὁ κριτικὸς γιὰ τὴν ὑπεροχὴ καὶ τὸ ἀνεπανάληπτο τῆς γλώσσας τοῦ Παλαμᾶ, καταφεύγει στὶς θετικὰς γνώμης διὰ διαμετρικὰ ἀντίθετων ἀνθρώπων, τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Σεφέρη. Ὁ θάλα νὰ προσθέσῃ καὶ τὴ γνώμην τοῦ Ἀγγελου

Σικελιανού, ἐκφρασμένη στὸ ποιήμα του «Παλαμᾶς»: Μὰ Ἐσὺ, Λαέ, ποῦ τῇ δικῇ σου τῇ μιλιᾷ, / Ἦρωας, τὴν πῆρε καὶ τὴν ὕψωσε ὥς τ' ἀστέρια...

Ἀπ' τὸν «Πρόλογο» διαπιστώνει κανεὶς τίς ἐπιτυχημένες, τίς περισσότερες φορές, προσπάθειές του νὰ τεκμηριώνει ἢ, τουλάχιστον, νὰ ὑποβαστάζει τίς κρίσεις του, ἐκτὸς ἀπὸ τίς περιπτώσεις τῆς προσωπικῆς, λυρικῆς του ἀναταραχῆς, ὅταν, κάποτε, πλησιάζει, ἐκθαμβος, τίς ποιητικὲς ἐπιτεύξεις τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ τότε, ὅμως, δὲν συμβαίνει νὰ ἡχεῖ ὁ λόγος του ἐντονότερα, ὑπερβαίνοντας τὴν ὁποιαδήποτε ποιητικὴ οὐσία, ὅπως σὲ μερικές ἀναλύσεις ποιημάτων τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ κ. Ἐλύτη, στὰ βιβλία ποὺ τοὺς ἀφιέρωσε. Ἐχεις, τότε, τὴν ἐντύπωση, ὅτι, γιὰ νὰ μιλήσω Σεφερικά, τὰ ποιήματά τους δὲν εἶναι ἐκεῖ, ἔφυγαν, «φαγώθηκαν», ἐνῶ παραμένει καὶ ἠλεκτρίζει τὸν ἀναγνώστη ὁ γεμάτος μὲ λυρικές ἐκστάσεις λόγος τοῦ κριτικοῦ.

Ὁ «Πρόλογος» περιλαμβάνει καὶ πικρὰ σημεῖα. Ὁ Παλαμᾶς πολεμήθηκε ἄγρια, γιὰ νὰ μὴ τιμηθεῖ καὶ τιμήσει τὸ Νόμπελ — Ἕλληνες, δυστυχῶς, οἱ ἐχθροὶ του, καθὼς καὶ τοῦ Σικελιανού, ποὺ «μῆτε κὰν Ἀκαδημαϊκὸς δὲν ἔγινε» —, συστηματικά, ὅμως, ἀγνοήθηκε τίς δυο-τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες. Δὲν θὰ ὑπάρξει, πιστεύω, πνευματικὸς ἄνθρωπος μῆτε ἀρμόδιος, ποὺ νὰ διαφωνήσει μὲ τὴν πρόταση τοῦ κ. Καραντώνη νὰ ἰδρυθεῖ ἔδρα Παλαμᾶ στὰ Πανεπιστήμιά μας, ἀφοῦ, οὐσιαστικά, παιδευτικὸ εἶναι τὸ ἔργο του, ὅταν μάλιστα ὑπάρχει ἔδρα Σεφέρη σὲ ξένο Πανεπιστήμιο. Γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο στοὺς πεθαμένους, θὰ πρόσθετα, ὅτι ἀπαράτητῃ ὀφειλὴ τοῦ ἔθνους εἶναι νὰ ἰδρυθοῦν ἔδρες καὶ γιὰ τὸ Σολωμό, τὸν Κάλβο, τὸν Καβάφη, τὸ Σικελιανό, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς πεζογράφους μας, τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Ξενοπούλου.

Βέβαια, ὁ κριτικὸς ἔχει συνειδητοποιήσει, ὅτι βαδίζει «ἐναντίον τοῦ ρεύματος», ὡστόσο εἶναι ἀκατανίκητῃ ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμησή του νὰ διασαλπίσει τὴ γνώμη του, γιὰ τὴ συστηματικὴ μελέτῃ τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου. Αὐτὸ, ἀποτελεῖ, κοντὰ σὲ πολλὰ ἄλλα, καὶ τὴν πρὸ ὀλοκληρωμένη ἀποκρυστάλλωση τῆς ἐνότητος τῆς διαχρονικῆς ἐλ-

ληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, παρ' ὅλα τὰ χάσματα, τίς καθιζήσεις καὶ τίς ἀνωμαλίες τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Κυρίως τώρα, ποὺ εἶναι πιά μέσα στὸν κυκλώνα τῆς Εὐρώπης, καὶ πρέπει, γιὰ νὰ ἐπιβιώσει ἡ φυλὴ, νὰ γνωρίσει τίς ρίζες τῆς, καὶ νὰ κρατήσῃ, ὅσο μπορεῖ, ἀνέπαφο τὸ αὐθεντικὸ τῆς πρόσωπο, χωρὶς γελοῖα ἐθνικιστικὰ ξεσπάσματα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ὑποταγὴ στὴν ἀφελληνική, στὸ βάθος, ξενομανία τῆς.

Βέβαια, οἱ ζωντανοί, μαζὶ μὲ τὸ προνόμιο τῆς ὑπαρξῆς, διαθέτουν τίς οἰκείες καὶ τίς διεθνεῖς γνωριμίες, τοὺς ἰσχυροὺς φίλους, τὴν ὑποστήριξη πληθώρας νεοελληνιστῶν, ποὺ προσκολλῶνται κι' αὐτοὶ στοὺς προβαλλόμενους τῆς τελευταίας ὥρας, τὴν ὑποδομὴ καὶ τὴ συστηματικὴ ὀργάνωση τῆς προβολῆς τους ἀπὸ λογῆς κυκλώματα, πολιτικούς καὶ κομματικούς σχηματισμούς. Πῶς νὰ ζητήσουν τὸ ἀναμφίλεκτο καὶ ἀναμφισβήτητο δίκιο τους οἱ κορυφαῖοι πεθαμένοι;

Εὐτυχῶς, ποὺ ἄνθρωποι μὲ ζῆλο, γνώσεις καὶ βούληση, ὅπως: ὁ Γ. Κατσίμπαλης, ὁ κ. Καραντώνης καὶ ὁ κ. Παπανοῦτσος, μὲ τὴν κάθε εἶδους συμπαραστάση ἄλλων καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἡθικὴ προστασία τοῦ κράτους, ὑλοποίησαν τὸ «ἔδρυμα» Κωστῆ Παλαμᾶ, ποὺ κατόρθωσε νὰ τυπώσει ὅλο τὸ ἔργο του σὲ 16 τόμους. Ὁ κ. Καραντώνης, συνεχίζοντας τὴν βαρεῖα ἀποστολὴ του, πρόσφατα μᾶς χάρισε τὸν τόμο αὐτὸ τῶν 34 μελετημάτων, κριτικῶν καὶ ἄρθρων. Μετρίοφρονα, τονίζει, πῶς ἀπαρτίζεται ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἔστω καὶ λευπῶν μαθημάτων γιὰ τὸ ἔργο καὶ γιὰ πολλὰς πλευρὰς τῆς ζωῆς τοῦ Παλαμᾶ, πρόκειται, ὅμως, γιὰ συνθετικὲς ἢ ἐξονυχιστικὰ ἀναλυτικὲς μελέτες, ἀντλημένες ἀπ' τὴ γνωριμία μὲ τὸ ἔργο του, ἀπ' τίς ἐπαφές του μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ τίς συγκινημένες ἀναμνήσεις τοῦ κριτικοῦ, κι' ἔχουνε στόχο τὴ σφαιρικὴ ἔξαρση τῆς δημιουργίας του. Γιὰ ψυχοσυνθέσεις καὶ ἰδιοσυγκρασίες, ὅπως τοῦ κ. Καραντώνη, γρηγορότερα μπορεῖ νὰ παραμεριστεῖ καὶ νὰ ξεχαστεῖ, στὸ τέλος, ὁ προσωπικὸς του ἀντίπαλος — ὅχι ὁ ἀντιπαλαμιστής —, παρὰ ν' ἀφεθεῖ ἀχρησιμοποίητο καὶ ἀδικαίωτο καὶ τὸ πρὸ μικρὸ λιθάρι, ἔστω, ποὺ θὰ προσθέσει τὴν ἀπόχρωσή του στὸ πάντοτε ὑψού-

μενο καὶ μηδέποτε περατούμενο φαντασμαγορικό οἰκοδόμημα τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου.

Καὶ τοῦτο, γιατί, καθὼς σημείωσα, ὁ κριτικός τὸν ἀντίκρουσε ὡς ἓνα τρικυμισμένο ἄτομο καὶ δὲν ἔμεινε μόνο στὴ λυρική ἢ αἰσθητική μονάδα τῆς ποίησης τοῦ Παλαμᾶ. Μὲ κάθε νέα μελέτη του, νομίζεις πῶς ἀνακατατάσσει μέσα του τὸν τόσο δυσχερῆ καὶ πολυμέτωπο ἀγῶνα αὐτοῦ τοῦ θαυμάσιου πνευματικοῦ ἐργάτη καὶ "Ἐλληνα, πῶς διατρέχει, μαζί μὲ τὸν ποιητῆ, ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅλη τὴν κοπιαστική πορεία του, ἀδιὰ τραχείας τῆς ἀναβάσεως καὶ ἀνάντους», ἄν, μάλιστα, ληφθεῖ ὑπ' ὄψη καὶ ὁ ἐπιβλητικός καὶ καθοριστικός ρόλος τοῦ ποιητῆ στὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, στὴν πνευματικὴ ἀποτύπωση τῶν διαρκῶν μετασχηματισμῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, πενήντα ὁλόκληρα χρόνια. "Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἦταν ὁ ταχός, ὁ ὁδηγῆτής, ὁ εὐαγγελιστής, ὁ προφήτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκφραστής τους, καὶ ὄχι μόνο στὴν ποιητικὴ καρποφορία.

«Ἀκοῦστε με, εἶμαι τοῦ καιροῦ μου καὶ ὅλων τῶν καιρῶν».

Τὸ πρῶτο, ἀπόλυτα καὶ ἀταλάντευτα τὸ πιστεύει ὁ κ. Καραντώνης, καὶ ἀγωνίζεται νὰ μᾶς κάνει κοινωνοὺς τοῦ θησαυροῦ του, ἐπιστρατεύοντας, μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα κριτικὰ χαρίσματά του, καὶ τὴν ἐπαρκέστατη ἐποπτεία τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ξένης λογοτεχνικῆς, καλλιτεχνικῆς, κοινωνιολογικῆς, πολιτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κίνησης. Μέσα στὴν εὐρυχωρία τοῦ ἐσωτερικοῦ του χώρου, καταγράφει μὲ ἀκρίβεια κάθε τι ποὺ θὰ συντελοῦσε στὸ ζωντάνεμα τῆς Παλαμικῆς, ποιητικῆς καὶ πνευματικῆς, ἡγεσίας, μὲ πλατυρρημοσύνη, κάποτε, ἀνακοινώνοντας τοὺς πλούσιους στοχασμούς του, τοὺς προσωπικοὺς κραδασμούς, τὰ πολὺ ἀξιόλογα ἀποτελέσματα τῶν κάθε εἰδους βυθοσκοπήσεών του, στὸν ἀχανῆ Παλαμικὸ κόσμο.

Γιὰ τὸ δεύτερο σκέλος τοῦ στίχου: καὶ ὅλων τῶν καιρῶν, ἀποφασιστικά, μὲ πνευματικὴ ἔνταση, διονυχίζει ὁλόκληρο τὸ Παλαμικὸ ἔργο, μένοντας, μ' εὐθυβολία κι' ἐντιμότητα, στὰ πολλὰ προσωπικὰ στοιχεῖα τῆς δομῆς τοῦ ποιητῆ, τὰ ἐρωτικά, τοῦ ἐσωτερικοῦ σπαραγμοῦ του, τὰ λυρικά, λιγότερο σὲ ἀρκετὰ κομμάτια τῶν «Μεγάλων Ὁραμάτων» καὶ στὰ ἐπικά — γιατί, βέβαια,

ἡ ἀπλὴ π. χ. γεωγραφικὴ ὀνοματοθεσία στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιά» δὲν ἀποδίδει ποιητικότητα, καὶ σὲ σπάνια ἐπιτεύγματα τῶν στενὰ ἐπικαιρικῶν ποιημάτων του, τῶν συμβατικὰ ἐξυμνητικῶν, τῶν περιστάσι-κῶν.

Ἐγὼ παρατηρήσει, ὅτι ὁ κριτικός, στὴ μεγάλη αὐτὴ χρονικὴ περίοδο τῆς ἀγάπης ἀλλὰ καὶ τῆς κριτικῆς ὁσφρησης, πέρα ἀπὸ τίς ὁποιοσδήποτε ἰδέες, τίς ἐννοίες, τίς φιλοσοφικὲς σκέψεις, τίς ἐπιστημολογίες, τίς ἀλληγορίες, τὰ σύμβολα τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, ἀναζητεῖ τὴν ποιότητα τοῦ λόγου του καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀρτιότητα τοῦ λυρικοῦ ποιητῆ. Ὁ Παλαμᾶς ἐξέφρασε, βέβαια, τὸ ἐγὼ του μέσα ἀπὸ τίς δεκαετίες τῆς ἡγεσίας του — κυρίως στὴν εἰκοσαετία 1895-1915, καὶ τὴν ἐποχὴ του μέσα ἀπὸ τὸ Ἐγὼ του, ἀποτύπωσε, μὲ τρόπο καθαρὰ σχεδὸν ἀναπλαστικὰ προσωπικό, τίς ἀπότομες μεταλλαγές δόξας καὶ καταισχύνης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτιστικῆς πορείας. Σ' ὅ,τι ὅμως πεισματικά ἐπιμένει ὁ κριτικός, εἶναι ἡ μοναδική, ἀμετάθετη πίστη τοῦ Παλαμᾶ, στὴ Μοῦσα - Ἰδέα, στὸ Λόγο, στὸ τραγούδι.

Ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω, πάντως, ὅτι τὸ τραγούδι, δ.λ.δ. ἡ πρωτόρμητη ἐσωτερικὴ δόνηση, ὁ λυρισμός τοῦ Παλαμᾶ, περισσότερο ἀναφαίνεται κι' αἰχμαλωτίζει τὸ σύγχρονο ἀναγνώστη στὰ ποικίλα ἐρωτικά ποιήματά του καὶ σ' αὐτά, ποὺ ἐκφράζουν «τὴν μεγάλῃ ἀνημπόρια» του, τὴν ἀποξένωσή του ἀπ' τὸ βροντερόρρηχο κύλισμα τῆς ἀνέμελης ζωῆς, τὴν αὐτεπίγνωση, ἴσως, καὶ ἐξογκωμένη, τῆς μειονεκτικότητάς του: «ὁ μέγας παράλυτος τῆς ζωῆς», «παντρεύεται ἢ παρθένα καὶ παίρνει ἓνα στοιχείο», καθὼς καὶ ὅσα περιλαμβάνουν τὴν τρυφεράδα καὶ τὴν ὁδύνή του, ποὺ παίρνει χαρακτήρα δραματικό, γιατί μένουν ἀπροσδιόριστα τὰ αἷτια τῆς ἀδικίας καὶ τῆς δυστυχίας τῆς ζωῆς.

Φυσικά, καὶ σὲ πολλὰ ἀποσπάσματα τῶν «Μεγάλων Ὁραμάτων», καὶ τῶν ἐπικῶν, καὶ τῆς ἀντικειμενικοποιημένης, μεγαλόστομης δημιουργίας του, δυνατός καὶ διάχυτος εἶναι ὁ ρωμαλέος, συνήθως, λυρικός τόνος, ποὺ διασώζει ἀκέραια τὴν ποιητικὴν του λειτουργία. Ὅμως, νομίζω, πῶς ὅ,τι ἐπέτυχε ὁ Παλαμᾶς «ὡς ἀναπλήρωση τοῦ ἐλλείποντος» στὴ ζωὴ του, μὲ τὴν ἀγωνιστι-

κότητά του γιὰ τὸ δημοτικισμό, καὶ μὲ τοὺς παντοειδεῖς ἀγῶνες του, ποὺ φανέρωναν ὕψος καὶ ἀνανεωτικὴ, ριζοσπαστικὴ διάθεση, δὲν τὸ πραγματώσας δλοκληρωτικὰ στὴν «ἀρσενική», ὅθλεγα, πλευρὰ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας του. Στὴν περίπτωσιν αὐτή, τὸ ἐλλείπον ἐκφράστηκε σφαιρικότερα καὶ πειστικότερα μᾶλλον στὰ καθαρὰ λυρικά ποιητικὰ ἐπιτεύγματα του, παρὰ στὶς μεγάλες συνθέσεις του, γιὰ ὀρισμένες πλευρὲς τῶν ὁποίων διατηρεῖ καὶ ὁ κ. Καραντώνης μερικὲς ἐπιφυλάξεις. Πρὸς τιμὴν του.

Οἱ ὁποιοσδήποτε, ὅμως, ἀντιρρήσεις, ποὺ θὰ εἶχε κανεῖς, γιὰ τὰ καθολικὰ συμπεράσματα αὐτοῦ τοῦ ἔργου ζωῆς τοῦ κ. Καραντώνη, δὲν κλονίζουν καθόλου τὴ βαρύτητα τῆς κατάθεσής του καὶ τῶν προσωπικῶν τρόπων τῆς ἀντιμετώπισής του.

Ἀπὸ τίς πιὸ ἀποκαλυπτικὲς σελίδες, ποὺ διάβασα γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴ ζωὴ του, συναπαρτίζονται τὰ μελετήματα καὶ τ' ἀναπολητικά ἄρθρα τοῦ κ. Καραντώνη, τὰ πάντοτε ἐνδιαφέροντα καὶ στὰ πιὸ μαχητικά του σημεῖα καὶ στὶς πιὸ εὐγλωττες καὶ εὐχυμες, κάθε πλευρᾶς τῆς ποιητικῆς τέχνης, συμπερασματολογίες τους.

Ἀναφέρονται στὸν ποιητὴ, στὸ δημοτικιστὴ, στὴν ἡγετικὴ προσωπικότητά του, στὸ στοχαστὴ, στὸν κριτικὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸ φίλο, στὸν οἰκογενειακὸ βίον του, στὶς ἀντιδράσεις του ἀντίκρυ στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γεγονότα, στὶς ἐργασίες ἄλλων γιὰ τὸ ἔργο του, στὸ κελλὶ του, στὸν ἀνειρῆνευτο ἐρωτισμὸ του καὶ στὶς ἐξομολογήσεις τρίτων γι' αὐτόν, ὅπως π. χ. τῆς Μυρτιώτισσας, στὴ συνολικὴ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του.

Στὴ μελέτῃ τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἐφαρμόζει μιὰν ὀρισμένην μέθοδο. Ἄλλοτε, εἶναι ἀναλυτικὸς — τίς περισσότερες φορές — κάποτε, συνοπτικὸς, καίριος — καὶ τότε προϋποθέτει, ἀσφαλῶς, κάποια γνώση τῆς συνολικῆς Παλαμικῆς δημιουργίας. Μερικὲς φορές, ἀπὸ τὴν προσπέλασιν κάθε εἵδους τεχνικῆς, νοηματικῆς, συμβολικῆς ἢ αἰσθητικῆς λεπτομέρειας, μᾶς χειραγωγεῖ πρὸς τὸν κεντρικὸ πυρῆνα μιᾶς συγκεκριμένης ποιητικῆς συλλογῆς ἢ μιᾶς σειρᾶς ὁμοειδῶν, συγγενικῶν ποιημάτων. Δὲν εἶναι καὶ λίγες οἱ περιπτώσεις, ποὺ φωτίζει ξαφνικὰ τὴν, κατὰ τὴ γνώ-

μη του, οὐσιαστικὴ καὶ ποιητικὴ σημασία, ποὺ τὴν ἀναλύει κατόπιν διεξοδικά. Πάντως, ὅλα τὰ κείμενα του καὶ διδάσκουν καὶ συγκινοῦν βαθύτατα, ὡς ἀναβρύσματα ψυχῆς καὶ νοῦ, ὡς ἀποκρυσταλλώσεις κριτικῆς πολυμέρειας καὶ ἀνυποχώρητης ἐπιμονῆς, ὡς ἐγκάρδιες προσωπικὲς ἀναμνήσεις, ὡς λογοτεχνικὰ ἐπιτεύγματα.

Μετὰ τὸ «Ἐπίμετρο» καὶ τὸν «Πρόλογο» τοῦ βιβλίου, στὸ ἔκτενές μελετήμα του «Ἐγκώμιο καὶ Κριτικὴ», ἐπιχειρεῖται, μὲ ὀριμότερα κριτήρια, ἢ ἀνάπτυξη καὶ παρουσίαση τῶν πιὸ θεμελιακῶν καὶ, στὴν πρώτη ματιά, ἀντιφατικῶν στοιχείων τῆς Παλαμικῆς ποίησης. Τὸ ἄρθρο, σὲ σύντομὴ μορφή, εἶχε σταλεῖ στὴ «Semaine Egyptienne» τοῦ Καῖρου, ποὺ περιέλαβε πολλὰ κείμενα, πρὸς τιμὴν τοῦ ποιητῆ.

Θ' ἀρχίσω τὴν ἐπισκόπησίν του μὲ μιὰν ἀντίρρηση. Ἐχει παρατηρηθεῖ, πόσο οἱ ἐφηβικὲς, κυρίως, καὶ νεανικὲς πνευματικὲς ἀγάπες μας συνυπάρχουν, κάποτε, μὲ κάποια μονομέρεια, ποὺ συνεπάγεται τὴν ἀδικίαν, ὅταν μιλοῦμε γι' ἄλλους. «Ὁ Καρυωτάκης καὶ ὁ Καβάφης (αὐτὸν λογάριαζε ὁ κριτικὸς, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν), γράφει ὁ κ. Καραντώνης, καταχώνιασαν ὅλες τίς γενικότητες τῆς ζωῆς σὲ μιὰ ἐξάρτησαν τὸ σύνολο τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀποσυνθετικὴ ἀπαισιοδοξίαν. Ὡς δώσουμε πλατὺ νόημα στὴ λέξη, γιὰ νὰ μὴν ἐρευνῶμε τίς πιθανές της ἐξηγήσεις». Ὅποιαν ἐξηγήσῃ καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε, ὅμως, κυρίως ὁ Καβάφης δὲν ἐξαντλεῖται, βέβαια, μὲ τὴν ἀποσυνθετικὴ ἀπαισιοδοξίαν. Ἀργότερα, ὅταν ὥριμασε ὁ κ. Καραντώνης — ὥριμασμα ἐννοῶ τὴν ἄπλα τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅλες, καὶ τίς πιὸ διαφορετικὰς ἐκδηλώσεις τῆς τέχνης, καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἀξιολογικῶν καὶ αἰσθητικῶν κανόνων, ἀνάλογα μὲ τίς περιπτώσεις — εἶδε, γεύτηκε, χάρηκε καὶ ἀξιολόγησε τὴν προσφορὰ τοῦ ιδιόρρυθμου Ἀλεξανδρινοῦ, ἔστω καὶ ὅχι μὲ τὴν ἀρράγιστὴ ἀγάπην καὶ τὴν ἐγκωμιαστικὴν διάθεσιν, ποὺ διέθεσε, σχεδὸν πάντοτε γιὰ τὸν Παλαμᾶ.

Καὶ γράφω, σχεδὸν πάντοτε, γιὰτὶ στὸ κείμενό του αὐτό, γιὰ πρώτη φορά, τόσο ξάστερα, σημειώνει ὁ κριτικὸς καὶ μερικὲς

τρωτὲς πλευρὲς τῆς Παλαμικῆς ποιητικῆς.

Οἱ ἀδυναμίες καὶ οἱ πτώσεις αὐτὲς τοῦ ποιητῆ, ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν ἐμβριθῆ μελετητὴ τοῦ «στὸ πλάτος τῆς συνειδήσεώς του», στὴ δυσκολία του, πάντοτε, «νὰ συνθέσει τὰ γενικότερα καὶ φιλοσοφικότερα στοιχεῖα, ποὺ δὲν συγχωνεύονται καὶ δὲν ἀφομοιώνονται μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, μουσικὰ καὶ πλαστικὰ, σ' ὅλη τὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», καὶ στὴν καθολικὴ διάθεσή του «νὰ ἐκφράζει καλλιτεχνικὰ τὴ συνολικὴ παράσταση τῆς ζωῆς, ἀφήνοντας, κάποτε, χάσματα ἀσυμπλήρωτα». Ἐχομε, ἐδῶ, ἀξιόλογα δείγματα τῆς κριτικῆς ἐντιμότητος τοῦ κ. Καραντώνη, ποῦ, καὶ μέσα στὸν ὁμολογούμενο θαυμασμό του πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ κατορθώνει νὰ διατηρεῖ ἀκέραια τὴν αἰσθητικὴν του συνείδηση καὶ ὑψηλὰ τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀγάπη τοῦ διευρύνει τὴν εἰσδυτικότητά του καὶ ὀξύνει τὴν καλλιτεχνικὴν του ὁσφρηση.

Οἱ ιδιότητές του αὐτὲς θὰ τὸν ὀδηγήσουν νὰ διαπιστώσει τὸ ρητορισμό, ποῦ δυναστεύει πολλὰ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδας μου, ἐπισημαίνοντας, ὅτι μιὰ ἐντονη μεταφυσικὴ πίστη μπορεῖ «νὰ περιόριζε κατὰ πολὺ τὴ θεματογραφικὴ ἔκτασή του καὶ νὰ τοῦ στένιζε τοὺς πνευματικοὺς ὁρίζοντες», ὅμως, «θὰ προσπόριζε, ἴσως, στὴν ποίησή του ἕνα ψυχικὸ βάθος μεγαλύτερο». Παρατηρήσεις οὐσιαστικώτατες, ποὺ ἐπεκτείνονται σ' ὅλη τὴν περισσολογία ἀμέτρητων ποιημάτων του. Ἔτσι, ὅμως, οἱ ἐπικρίσεις αὐτὲς, καὶ ἄλλες, ποὺ ἀνάγονται σὲ ὁρισμένους τομεῖς τῆς Παλαμικῆς ποιητικῆς, καὶ θὰ τίς σημειώσω, ἀργότερα, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ κ. Καραντώνης δὲν εἶναι ἕνας Ἀποστολάκης τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ἐμπνευσμένος λόγος του δὲν καταργεῖ — αὐτό, ἴσως, σπανιότατα νὰ συμβαίνει — τὴν πεποθησὴν του γιὰ τὸ δέον τῆς υπερατομικῆς ἀσκήσεως τῆς κριτικῆς λειτουργίας, ποὺ τελικὸς τῆς στόχο ἔχει τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπιτεύγματος. Ἀλλωστε, τὸ κείμενο ἐπιγράφεται «Ἐγκώμιον καὶ Κριτικὴν», ποῦ σημαίνει, νομίζω, ὅτι καὶ τὸ ὑμνολόγημα ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ἐποπτεύοντα κριτικὸ νοῦ. Ἐρμηνεύοντας π. χ. ὁ κριτικὸς τὴ διαλεκτικὴν τοῦ Παλαμᾶ ἀνάμεσα στὸ λόγο καὶ τὸν ἀντίλογο, τονίζει, ὅτι, οὔτε πάντοτε παρουσιάζεται

ἀναγκαίᾳ, οὔτε πάντοτε περικόπτει τὰ περιττά, ὁ ποιητής. Πρώτῃ διαπίστωσις τοῦ κ. Καραντώνη, εἶναι ἡ ἐλεύθερη πρωτεϊκότης τοῦ Παλαμᾶ, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας, ὑπερπιδώντας κάποια ὄρια, μὲ τίς ρευστὲς καὶ ἀνανεύμενες μορφὰς τῆς ποιητικῆς ἐπένδυσής του, ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθητικὰ καὶ θεωρητικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, χωρὶς νὰ χάσει τὴν ἀνεπανάληπτη Παλαμικὴ σφραγίδα τῆς. Δεύτερη διαπίστωσις του — δὲν θὰ εἶχε κανένας ἐπιφυλάξεις —, εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος, ὁ προσωπικὸς τόνος τοῦ λυρισμοῦ του, κυρίως, βέβαια, ὅταν πηγάζει ἀπ' τὸν κερματισμένο ἑαυτό του. Τρίτῃ, ὅτι προϋποτίθεται ἡ γνώσις τῆς ἐποχῆς, ποῦ ἀνάθρεψε τὸν ποιητὴ, γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ καὶ ἡ καλλολογικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία του. Κυρίως, ὅτι στὴ γενικὴ ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου του, ἀνάγκη νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπλησθη, ἡ ἀκόρεστη, ἡ πνευματικὴ καὶ ἰδεοκρατικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ συνείδησις τοῦ ὁραματιστῆ καὶ τοῦ πραγματιστῆ, κάτι, ποῦ, ὄχι ἄδικα, νομίζω, γιὰ μερικές, τουλάχιστον, ποιητικὰς μετουσιώσεις ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων, θεωρήθηκε ἐλάττωμα καὶ ἀδυναμία. Γιατί, βέβαια, ἀδύνατο ἦταν πάντοτε νὰ ὑπάρχει ἕνας ἐπιτυχημένος συγκερασμὸς ποιητικῆς, τοῦ συναισθήματος, τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀλληλοσυγκρουομένης σκέψεως καὶ γνώσεως. Τέταρτῃ, ἡ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὰ μεγάλα πνεύματα, ποὺ τὸν βοήθησαν ν' ἀκονίσει τὴν δικήν του λυρικὴ εὐπάθεια καὶ νὰ ὑψώσει τὴν προσωπικὴν του φιλοσοφίαν τῆς τέχνης. Πέμπτῃ, ἡ συνύπαρξις στὸν Παλαμᾶ τοῦ ὑγιούς, τοῦ ρωμαλέου, τοῦ ἐπικού, τοῦ ἀγωνιστικοῦ στοιχείου, τοῦ ἥρωϊκοῦ, μὲ τὸ ἀρρωστημένο, τὸ κουρασμένο, τὸ τρυφερὰ παθητικόν, τὸ ἀποξενωμένο καὶ αὐτοτιμωρούμενον. Ἄν θελήσουμε, καὶ μὲ τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια τῆς δικῆς μας ἐποχῆς, ν' ἀξιολογήσουμε ποιητικὰ τίς δύο, grosso modo, αὐτὲς πλευρὲς τῆς δημιουργίας του, ἡ ὁλοκληρωτικὴ κατάφασίς μας, ἀσφαλῶς, θὰ στραφεῖ πρὸς τοὺς τόσο συγκινητικούς, μουσικούς καὶ ζεστοὺς τόνους τῆς ἐσωτερικῆς τρικυμίας του, περισσότερο.

Ἐκτῇ, ὁ εὐθύβολος διαχωρισμὸς τῆς ἐλληνολατρείας τοῦ Παλαμᾶ, στὴν ὀργισμένη καὶ ἐπικολυρικὰ ἀναπλαστικὴ ὁλῆς τῆς πα-

ρουσίας τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, καὶ σ' αὐτήν, ποὺ συμφιλώνεται μὲ τὴν ιδέα τῆς οὐμανιστικῆς εἰρηνοφιλίας. Στὴν πρώτη, κυρίως, περίπτωση, πιστεύει καὶ διακηρύττει ὁ κριτικός, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ιδέα τῆς πατρίδας, τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἀλήθειας, παίρνουν στὴ γενικὴ ψυχοπνευματικὴ δομὴ τοῦ Παλαμᾶ, τὸν τόνο τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Πολλὴ ἀξιόλογος σ' αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι οἱ διάσπαρτες καθαρὰ αἰσθητικὲς παρατηρήσεις τοῦ κριτικοῦ, ποὺ διευρύνονται, σὲ πολλὰ, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μελετήματά του.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀνάγονται στὸ στίχο, στὸ ρυθμὸ, στὶς στροφές, στὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο, στὴ στάση καὶ στὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση τοῦ ποιητῆ, σὲ κάθε συλλογὴ του ἢ καὶ σὲ κάθε μέρος συλλογῶν του, στὴ δυνατὴ ἐμπνοή του, στὶς ἐξαιρετικὲς γλωσσολογικὲς ἱκανότητές του, στὴν ἀπτικὴ καὶ πνευματικὴ τῶν στίχων του. Ἀκόμα, στὴν ἀσυγκράτητὴ ὀρμὴ του πρὸς τίς μητέρες-ιδέες καὶ στὸ λαχανιασμένο ἀγκομαχητὸ τοῦ μεσολογγίτικου πάθους του, πρὸς τὴν κάποια χλιαρότητα μερικῶν θεωρητικῶν δραματισμῶν του καὶ στὴν πυρακτωμένη ὕλη τοῦ ὑλοποιημένου ἢ ἀπραγματοποιήτου ἐρωτισμοῦ του. Δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω, γιατί δὲν πρόσεξε καὶ δὲν ἀσχολήθηκε ἰδιαιτέρως ὁ κριτικὸς καὶ μὲ τὰ βιβλία τοῦ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλου, τοῦ κ. Ἀγγελου Δόξα, τοῦ κ. Κ. Δημαρά, καθὼς καὶ μὲ τὸ σοφὸ μελέτημα τοῦ κ. Ε. Παπανούτσου. Τὸ δεύτερο, ἐπειδὴ στηρίζεται στὰ πορίσματα ψυχολογικῶν θεωριῶν, μπορεῖ νὰ περιέχει, ἴσως, κάποιες ὑπερβολές. Ποὺ ἀπαλείφονται, ὅμως, ὅταν διαβάσουμε, ὅσα, σχετικὰ, γράφει ὁ κ. Τάσος Βουρνᾶς, γιὰ τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὰ προχωρημένα χρόνια του. «Ἐκεῖ (στὴν ὁδὸ Περιάνδρου 5) μὲ σβησμένη πλῆτὴ φλόγα τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς γερωνικῆς ἀνάου, καθόταν ὁλημερίς μέσα ἀπὸ τὸ παρὰθυρο ἀσάλευτος καὶ ζωντάνευε μόνο ἂν κάποια ὁμορφὴ γυναίκα περνοῦσε ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο. Ποῦ νὰ φανταστοῦν οἱ καημένες ὅτι ἐκεῖνος ὁ γέρος ποὺ τοὺς ἔγνεφε πονηρὰ — κάποτε καὶ χυδαῖα — πίσω ἀπὸ τὸ τζάμι τὴν ὥρα ποὺ ὁ βάρβαρος κατακτητὴς πατοῦσε τὸ στῆθος τοῦ ἔθνους μὲ τὴ μπότα του, ἦταν

ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῆς Ρωμιουσίνης γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ὁ ἀμείλικτος χρόνος τὸν εἶχε μετατρέψει σὲ φυτὸ ἐξ αἰτίας τῆς ἐγκεφαλικῆς γερωνικῆς μαλάκυνσης» (Τάσος Βουρνᾶς: Ἱστορικὰ καὶ Φιλολογικὰ πορτραῖτα, σελ. 92).

Ἐδῶ, νομίζω, πῶς ἔχει τὴ θέση τῆς ἡ μαρτυρία τοῦ Κλέωνα Παράσχου: Μιὰ φράση τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸ «ἐρωτολατρικόν» του ὄνειρο... φανερώνει πόσο κι' ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, ἦταν ἓνας ἐρωτικὸς obsédé. Μιὰ μέρα ποὺ πῆγα νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ (καμιά δεκαπενταριά χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ θάνατό του) καὶ κουβεντιάσαμε, μοῦ εἶπε, δὲν ξέρω πάνω σὲ τί κουβέντα: «Ἐνα πράμα ὑπάρχει στὸν κόσμῳ τό...». Καὶ ἔκανε, λέγοντας αὐτό, μὲ τοὺς δυὸ ἀντίχειρες καὶ τοὺς δυὸ δειχτές του, τὴ γνωστὴ παράσταση τοῦ γυναικείου ὄργανου («Χρονικό», κύκλος πρῶτος, σελ. 61 καὶ 62).

Γιὰ «τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» εἶχε μιλήσει ὁ κριτικὸς, μὲ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις, ποὺ τίς διατηρεῖ καὶ τίς ἐπεκτείνει καὶ δυὸ ἄλλες φορές, ὅταν τὸν ἀπασχολοῦν αὐτὰ τὰ «Τραγούδια». Ἐνδεικτικὰ, ἀναφέρει καὶ λίγα λόγια τοῦ προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσής τους, τοῦ Παλαμᾶ. «Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ θὰ ξυπνοῦν, ὑπάρχει, βέβαια, στὴν ἱστορία των. Μᾶς λένε, πῶς γεννιέται κάτι, ποὺ ἂν πάει μπροστά, ἴσως εἶναι, σχετικὰ, καὶ πολὺ». Τὴν ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ, λοιπόν, κυρίως, σημασία τους, δικαιώνει ὁ κριτικὸς, σὲ μιὰν ἐποχὴ «νεκροῦ ποιητικοῦ ρομαντισμοῦ», διατυπώνοντας καὶ μὲ γραμματολογικὴ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ Παλαμᾶ, ἀνάμεσα στὴν ὁμάδα τῶν νέων τότε, Δροσίνη, Καμπᾶ, Πολέμη, τὴν ἀποκόλλησή του ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τὸ προχώρημά του πρὸς ἓνα ζωντανότερο, μεστότερο, πνευματικότερο μέλλον, τῆ στιγμῇ ποὺ οἱ ἄλλοι — ὁ Καμπᾶς «λιποτάκτησε» νωρίς, βέβαια —, περιορίστηκαν σ' ἓναν κόσμο, ὅχι καὶ πολὺ βαθύ, μὲ πνοὴς εἰδυλιακῆς δροσερότητας.

Ἡ ἐπίδραση καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ «μιὰ Σολωμικὴ ὑποψία», καθὼς γράφει ὁ κριτικὸς, καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, θὰ ὑπερπηδηθοῦν μὲ «τὸν ὕμνον τῆς Ἀθηνᾶς» καὶ μὲ τοὺς «Ἀρχαίους Θεοὺς» — τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς συλλογῆς «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς

μου» πού μπορεί να θεωρηθεῖ συμπλήρωσή της. Στὸ σημεῖο τῆς ἐπίδρασης τοῦ Παλαμά ἀπὸ τοὺς Γάλλους παρνασσικούς, πού δὲν ἀμφισβητεῖται, προσθέτει ὁ καθολικὸς νοῦς τοῦ κριτικοῦ καὶ τὴν ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ Παλαμά νὰ δεχθεῖ τὴν ἑλξή τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Τὸ σμίξιμο, ἀργότερα, τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, στὸν Παλαμά, σωστά τὸ τοποθετεῖ ὁ κριτικὸς στὴν πρώτη του ἐκείνη «περιδιάβαση» — παιδική, ἐφηβική, νεανική — ἀνάμεσα στ' ἀπομεινάρια τῆς ἀρχαίας αἰγλῆς, καὶ μέσα στὸ ἱλαρὸ φῶς τῆς Ἀττικῆς. Ἀπ' τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διαπιστώνει ὁ κριτικὸς τὴν ἀσίγαστη λαχτάρια τοῦ Παλαμά νὰ ἀναπλάσει τὴ νέα ζωὴ, ἔχοντας πρότυπο τὸ ἀρχαῖο κάλλος, στὴν πολὺπλευρὴ ἀκτινοβολία του. Νὰ ὑψώσει νέους ἰδεατοὺς τύπους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Νὰ χαράξει τίς νέες βουνοκορφές της.

Ἀναφέρει τίς ἀπόψεις του, πού φανερῶνουν τὴν ἐκτίμησή του στὸ μακρόπνοο ποίημα «οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης», ἐκτενέστερα, ὅταν ἀναλύει τὸ σχετικὸ βιβλίο τῆς γνωστῆς ποιήτριας κ. Λιλῆς Ἰακωβίδου. Κρίνοντας θετικὰ τὸν κόπο τῆς ποιήτριας, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ξεχωρίσει τὴν ἐντελῶς ἰδιαίτερη θέση τοῦ ποιήματος, θέση πρωτοποριακή, καὶ γιὰ τὰ Εὐρωπαϊκὰ δεδομένα καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἀπόπειρα πραγμάτωσης συνθετικῆς ποίησης. Ἰδιαίτερα πειστικὴ καὶ κατατοπιστικὴ παρουσιάζεται ἡ γνώμη τοῦ κριτικοῦ, ὅτι στὸ ποίημα ὑποκρύπτεται ἡ βαθύτερη διάθεση τοῦ Παλαμά, νὰ ἐξάρει, μὲ πολὺτροπα στροφικὰ συμπλέγματα, τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς γενικῆς κάθαρσης, μὲ τὸ φῶς. Σημειώνει ἐπίσης τὴν προδρομικὴ τάση τοῦ Παλαμά, νὰ ἐνώνει τὴν ἰδέα μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ θετικισμό.

Πολὺ βοηθοῦν τὸν ἀναγνώστη — ἀμύητο καὶ μυημένο — οἱ σαφέστατοι διαχωρισμοὶ τῶν θέσεων τοῦ Παλαμά ἀντίκρου στὴν Ἐπιστήμη, ὅπως μᾶς τοὺς χαράζει ὁ κριτικὸς, καθὼς καὶ οἱ φωτεινὲς ἀναλύσεις τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν βασικῶν στοιχείων ὅλων τῶν τομέων τῆς ζωῆς, πού ἀπάρτιζαν τίς συνιστώσες τῆς ἐποχῆς τοῦ Παλαμά, ὅταν ἔγραφε καὶ αὐτὸ τὸ ποίημα. Πολλές, ἐπίσης, καὶ ὀρθότατες οἱ παρατηρή-

σεις γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ μορφή τῶν δοσμένων σὲ ἰδιαίτερο στιχουργικὸ σύστημα μερῶν τοῦ ποιήματος, γιὰ τὴν ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὴν παράδοση μουσικὴ του συγκρότηση.

Τὸ κριτικὸ δαιμόνιο τοῦ κ. Καραντώνη πάντοτε ἀρδεύεται ἀπὸ πλουσιότατη παρακαταθήκη γνώσεων καὶ ἀπὸ μνήμη πελώρια. Ἐτσι, διέκρινε στὸ ζῶηρά καὶ ἄτακτα, κάπως, εἰκονογραφημένο δράμα τοῦ ποιήματος καὶ στίς ὑποσυνείδητες κραυγές του, κάτι ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμό, πού τόσο ρόλο ἔπαιξε, ἀργότερα, στὴν παγκόσμια καὶ στὴν ἑλληνικὴ καλλιτεχνικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ζωὴ.

«Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου» εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ζεστὰ κείμενα τοῦ βιβλίου καὶ τὰ πιὸ ἀποκαλυπτικὰ τοῦ λυρικοῦ Παλαμά. Προτοῦ νὰ μᾶς δώσει τὴ δική του ἐρμηνεία, μιὰν ἀπὸ τίς οὐσιαστικότερες καὶ περισσότερο σύμφωνες μὲ τίς τραγικὲς συγκρούσεις τοῦ ἐξομολογητικοῦ ποιητῆ — ἔμμεσα ἢ ἐντελῶς ἀκάλυπτα — ἀναφέρεται στίς κυριότερες, ὡς τότε, ἀπόπειρες ἐρμηνείας τοῦ συμβόλου «Γύφτος», ἐπιμένοντας περισσότερο στὴ θέση τοῦ πρόωρα χαμένου Κουζόπουλου, πού πίστευε, ὅτι ἐκφράζει, γενικὰ, τὴν «ἐλεύθερη σκέψη». Καταρριπτικὲς τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς εἶναι οἱ τεκμηριωμένους ἀντιρροήσεις τοῦ κριτικοῦ, πού, περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐπικό, τὸν ἐπαναστατημένο, τὸν προφητικὸ καὶ δραματιστὴ τοῦ μέλλοντος, Γύφτο, ἀγαπάει τὸν ἐναγώνιο, μὲ τίς σπαρακτικὲς κραυγές καὶ τίς ἠθικὲς ἀναστατώσεις του, ποιητῆ.

Ὁ κ. Καραντώνης, ἐμπεριστατωμένα προχωρώντας, καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι, τελικά, ὁ Γύφτος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Παλαμάς, διαχυμένος, ἐδῶ κι' ἐκεῖ, μέσα στὸ ποίημα. Ἀξίες νὰ παρατηρηθοῦν, εἶναι καὶ διὰ ἀντιρροήσεις του. Ἡ μιὰ ἀναφέρεται στὸν περιορισμὸ μέσα στὰ ὅρια τῆς δικῆς του ἐποχῆς (τοῦ Παλαμά) τοῦ συγκεκριμένου τρόπου καθιέρωσης τῆς νέας ζωῆς. Ἡ δευτέρα, στὴν «εὐκολὴ λύση» τῆς ἠθικῆς κρίσης, μὲ τὴν παραδοχὴ τοῦ «τρίτου Ὀλύμπου», δ.λ.δ. τῆς Ἐπιστήμης, μετὰ τὸν παραινόμενο σκεπτικισμό καὶ τὸν βασιανιστικὸ «Θωμισμὸ» τοῦ ποιητῆ. Παρατήρησα, ὅτι ἡ «ἐπιστημολογία» τῆς Παλαμικῆς ποίησης, βρίσκει τὴν κριτικὴ σκέψη τοῦ κ. Καραντώνη,

μᾶλλον διχασμένη. Δίκαια, νομίζω. Γιατί, πραγματικά, ὅπως ἀπόδειξαν οἱ τελευταῖες δεκαετίες, ἡ ἐπιστήμη ἀλλάξε πολλά, δὲν εἶναι, ὅμως, καθολικά, γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ σωτήρια λύση. Ἀντίθετα, περιπλέκει τὰ προβλήματά του, γιατί τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τοὺς σωστοὺς ὁρους ζωῆς καὶ συμβίωσης. Ἡ τοποθέτηση ὅλων τῶν ἄλλων στοιχείων, πού συγκροτοῦν τὸ Γύφτο, σὲ δευτερότερη μοῖρα, καὶ ἡ ἔξαρση ἀπὸ τὸν κ. Καραντώνη τῶν διαχρονικῶν λυρικῶν, δικαιώνει, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, τὴ διορατικότητα τοῦ κριτικοῦ.

Στὸν τρίτο τόμο τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Παλαμᾶ, μιλώντας καὶ πάλι γιὰ «τὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου», μὲ ἔμφαση τονίζει, ὅτι πέρα ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ τους, πού ἔδωσαν διάφοροι μελετητές, τὸ πρῶτον κινοῦν τῆς σύνθεσης αὐτῆς, τῆς ἀντιπροσωπευτικότερης, ἴσως, τῆς Παλαμικῆς ποίησης, καὶ τῆς νεοελληνικῆς, γενικότερα, εἶναι ἡ ἐμπνοή τοῦ ποιητῆ, πού σαρκώνει μὲ ὅλα τὰ ἐτερόκλητα στοιχεῖα της — ἀτομικά, κοινωνικά, ἐθνικά-παγκόσμια —, τὴν εὐλύγιστη, καί, κυρίως, λυρικὰ ἐκδιπλούμενη καὶ ρέουσα ποίηση. Μιὰ ποίηση, ὁμολογουμένως, «πρωτογενέστερη καὶ πάντα μοντέρνα». Ἐπειδὴ καὶ σ' αὐτὲς τίς σελίδες γιὰ τὸ «Δωδεκάλογο», δὲν εἶδα ν' ἀναφέρεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἰωάννου Συκουτρῆ, θάθελα νὰ τὴν θυμηθοῦμε, γιατί καὶ φιλοσοφικά συγκροτημένη εἶναι καὶ φιλολογικά μεθοδευμένη καὶ ὑψιπετής, καθὼς, ἀναλύοντας τοὺς «λόγους» του, ὁ Συκουτρῆς ἐκφράζει καὶ τὸ δικό του Νιτσεϊσμό, τίς δικές του ἀριστοκρατικές ἀντιλήψεις καὶ τὴν ἀπόστασή του ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη μάζα. Ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, ζωντανεῖ τὸν καημὸ τοῦ Γύφτου, καὶ κάθε ἐκλεκτοῦ, πού «σχορπάει τὰ πλοῦτη του», εἶναι καταδικασμένος, ὅμως, νὰ ζήσει καὶ νὰ πορεύεται μόνος του.

Σὲ μιὰ ποίηση, πού καλλιεργεῖται μὲ ὅλα τὰ ὄργανα τῆς πολυφωνικῆς ὀρχήστρας τοῦ λόγου, ὁ Ἀσκραῖος, καθὼς καὶ οἱ Ἀλυσίδες — τὰ μεγάλα ὅραματα —, μαζί μὲ τοὺς Χαιρετισμοὺς τῆς Ἡλιογέννητης, τὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ κατέχουν μιὰ ἰδιάζουσα θέση. Ἡ εἰσαγωγή του στὸν «Ἀσκραῖο» μολονότι σ' ὅλα τὰ κείμενά του διευκολύνει καὶ τὸν ἀπαιτη-

τικὸ ἀναγνώστη νὰ χαρεῖ, ὅτι βαθύ καὶ ὠραῖο συλλαμβάνουν οἱ κριτικές καὶ διαισθητικές ἱκανότητές του — ἀποτελεῖ τὴν πιὸ γοητευτικὴ καὶ διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ κ. Καραντώνη. Μελέτες τόσο κατατοπιστικές, πού ἀνασκάπτουν ὅλο τὸ ὕλικό τους, τὸ ἀναχωνεύουν καὶ τὸ ἀναπλάθουν, παλεύοντας μαζί μὲ τὸ δημιουργό, δὲν εἶναι πολλές.

Ὁ κριτικός, χωρὶς νὰ παραμερίζει προηγούμενους ἐξέχοντες μελετητές, ἐπωμίζεται τὴν εὐθύνη νὰ προσφέρει μιὰ σφαιρικότερη ἐρμηνεία γιὰ τὸ ποίημα αὐτό, ἢ, μᾶλλον, «γιὰ τὰ πολλὰ μαζί, ὅπως γράφει, πού ἀπαρτίζουν τὸ ἔργο». Ἔτσι, «συμπορευόμεστε» μὲ τὸν κ. Καραντώνη, μέσ' ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς συναισθηματικῆς συγκινημένης ψυχῆς, πού φτάνει ὡς τὸν πνευματικὸν δραματισμὸ τοῦ δημιουργοῦ, ἀποκαλύπτοντας τὸν πυρήνα τοῦ ἔργου καὶ κατακτώντας τὴν οὐσία καὶ τὴν ποιητικὴ ὁμορφιά του. Καὶ μολονότι, πραγματικά, δύσκολο εἶναι νὰ υπάρξουν ὀριστικές καὶ πάγιες ἀξιολογικές τοποθετήσεις γιὰ ἕνα καθαρὰ μουσικὸ ποίημα, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ συγγραφέας, ἐπιθυμῶ ἰδιαίτερα νὰ ἐξάρω τίς ψυχικὰ ζεστές καὶ λογικὰ στερεωμένες ἀπόψεις του γιὰ τὸν «Ἀσκραῖο», πού συγκροτοῦνται ἀπ' τὴν πυρετικὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, τὸν εὐστροφο λυρικὸ στοχασμὸ, καὶ τὴν κοχλάζουσα πνευματικότητά του. Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐνωμένα, εἶδε, χάριξε κι' ἐρμήνευσε μιὰν ἀπὸ τίς σπάνιες καὶ ἐκλεκτές ἐπιτευξεις τῆς συμφιλίωσης τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, «τῆς τέλει καὶ ὀργανικῆς ἐναρμόνισης» τοῦ πλατύτατου Ἐγώ του, μὲ τὴν καθολικὴ προβληματικότητα καὶ πολυπλοκότητα τῆς ζωῆς.

Θὰ εἶχα μόνο μιὰν ἀντίρρηση γιὰ τὴ γνώμη του, τὴ σχετικὴ μὲ τὸν «Ἐρωτικὸ Λόγο» τοῦ Σεφέρη, «ὅτι ἦταν τὸ πρῶτο δύσκολο λυρικὸ ποίημα πού φάνηκε στὴ γλώσσα μας, μετὰ τὸν «Ἀσκραῖο».

Πρέπει, ἴσως, νὰ μνημονεύσουμε πρῶτα τὸν «Ἀλαφροῖσχιωτο» τοῦ Σικελιανοῦ. Ἀποτελεῖται, βέβαια, ἀπὸ πολλὰ αὐτοτελῆ κομμάτια, πού ἀπαρτίζουν, ὅμως, μιὰν ἐνότητα.

Ὁ κριτικός καὶ σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ἐξαίρει

τὴν «ἀτομικὴ μου μεολογία» τοῦ Παλαμά, ποὺ ἦταν «ένας πρόδρομος τῆς μοντέρνας ποίησης στὴν Ἑλλάδα». Ἐδῶ, θεωρῶ σκόπιμο ν' ἀκούσουμε καὶ τὴ φωνὴ τοῦ ἐγκυρότερου μελετητῆ τοῦ Σικελιανοῦ, κ. Θεόδωρου Εὐδή: Αὐτὰ π.χ. ποὺ προβάλλουν οἱ αἱρέσεις τῆς νέας ποιήσεως, δηλαδὴ εἰκόνες καὶ σύμβολα ἀπὸ τὸ ὑποσυνειδητό, χωρισμὸς σὲ στοιχεῖα ἄλογα καὶ ἔλλογα, τόλμη στὴν κίνησιν τῆς φαντασίας, ἐνάργεια τοῦ ὄνειρου, ποικίλοι φραστικοὶ τρόποι, ὅλα αὐτὰ ζοῦν ὅπωςδήποτε στὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ (τὸν Ἀλαφροῖσκιωτο), καὶ πιὸ κάτω: Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς παραμένει, ἐκτός τῶν ἄλλων, καὶ πρόδρομος. Αἰφνης τὴ μουσικὴ τῶν λέξεων, ποὺ ὑποστηρίζεται ὅτι τὴν ἀνακάλυψε ἡ νέα ποίηση καὶ τὴν ἔφερε σὲ ἀντικατάσταση τῆς μουσικῆς τοῦ στίχου, ὁ Σικελιανὸς τὴν ἔδωσε πανηγυρικὰ στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο», ἄλλου ἐλευθερωνόμενος ἀπὸ τὸν τονικὸ τύπο τοῦ στίχου καὶ ἄλλου μένοντος σ' αὐτόν, ἀλλ' ὅμως πάντα μὲ πηγαία ἀνανεωτικὴ διάθεση. (Θεόδωρου Εὐδή: "Ἀγγελος Σικελιανός (σελ. 48 καὶ 49). Κι' ἄλλου, στὸ ἴδιο βιβλίον (σελ. 110): Ὁ στίχος τοῦ Σικελιανοῦ, στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή» τείνει πρὸς τὸ ἐλεύθερο. Εἶναι ὁ πρῶτος ποιητὴς στὴν Ἑλλάδα, ὁ Σικελιανός, ποὺ ἐφάρμοσε στὴν ποίησίν του, μὲ τὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή», τὴν ἀχαλίνωτὴ αὐτὴ ἀπελευθέρωση τοῦ στίχου, καὶ ἐκεῖνο ποὺ καλλιέργησαν συστηματικὰ πολὺ ἀργότερα στὸν τόπο μας οἱ ὑπερρεαλιστές, ὁ Σικελιανός τὸ ἔθεσε σ' ἐφαρμογὴ πρῶτος.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα ἐπίσης νὰ προσθέσω στὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Καραντώνη, ὅτι μὲ Ἑρωτικὸς Λόγος τοῦ Σεφέρη εἶναι μουσικὰ βγαλμένοι ἀπὸ τὸν ἦχο τοῦ Ἀσκραίου, πὼς καὶ ὁ πρῶτος κ. Ἐλύτης, ὁ εὐρωστὸς εἰκονοπλάστης, χρωστᾷ ἀρκετὰ στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο» τοῦ Σικελιανοῦ.

Εἶναι γεμάτο αὐτὸ τὸ κείμενο ἀπὸ εὐθύβολες κρίσεις, ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου, στίς ἀλληλεμπλοκὰς τοῦ φωτὸς μὲ τὸ σκοτάδι, ποὺ διαδέχονται τὴν ποιητικὴ ροὴ τοῦ Ἀσκραίου, στὴ διαφώτισιν τῆς θέσης τοῦ Παλαμά ἀντίκρου στὴν ἀρχαιότητα, στὴν ἀναπλαστικὴ δύναμιν τοῦ ποιητῆ, ποὺ ὅ,τι δανείστηκε ἀπὸ τὸ «Ἔργα καὶ

Ἡμέραι», τὸ ἀνύψωσε σὲ καθαρὰ ποιητικὴ πράξιν, ἐξυμνητικὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ τρικυμισμένου πάθους της. Ἡ μελέτη κυρίως τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ «Ἀσκραίου» ἀνεβάζει τὸ λόγο τοῦ ἰδιοσυγκρασιακὰ συγγενικοῦ Καραντώνη, μὲ τὸν ἑρωτικὸ Παλαμά, στὴν ἰδανικὴ ἐξισορρόπησιν τοῦ ἀποφλοιωτικὰ κριτικοῦ καὶ τῆς λυρικῆς δόνησης. Κι' αὐτὴ τὴ λυρικὴ κίνησιν «τὴν ἀέναη ἐπιστροφὴν» ἀπὸ τὸ παλιὸ στὸ καινούργιο, γιὰ κάτι ἄλλο, σπαρταριστὰ ζωντανό, μέσα στὴ δική του ἐποχὴ, κι' ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἀνειργένετους ἐσωτερικοὺς κλυδωνισμοὺς του, τὴν ἀποκαλύπτει μ' ἐπιχειρηματολογία πειστικὴ, ἀρρηκτὰ δεμένη, ἐδῶ, μὲ τὴ γνώσιν χειμαρρῶδη εὐγλωττίας του.

Θαυμαστὲς οἱ αἰσθητικὲς παρατηρήσεις του, κυρίως γιὰ ὀρισμένα κεφάλαια, καὶ ρωμαλέες οἱ ἐπισημάνσεις τῆς ἑξαρσης, ποὺ ὠθοῦν τὸν ποιητὴ καὶ κάθε ἄνθρωπο, νὰ γευτεῖ τὴ ζωὴ στὴν ἀνερμάτιστη κινητικότητα της, στὴ διαρκὴ ἀντησὴ της, στὴν ἀνεκτίμητὴ δωρεὰ τοῦ ὑπάρχειν.

Τὸ ἐντελῶς ξεχωριστὸ αὐτὸ μελέτημα τὸ τελειώνει ὁ κ. Καραντώνης μὲ τὸν τονισμό τοῦ γλωσσοπλαστικοῦ δαιμονίου τοῦ Παλαμά, κάτι ποὺ ἐπανειλημμένα ἐξαίρει, ἀποδίδοντας σ' αὐτὴ τὴν πίστη τοῦ Παλαμά στὴ γλώσσα, «ποὺ τὴ βλέπει, τὴν αἰσθάνεται, τὴ στοχάζεται καὶ τὴν ἀντιμετωπίζει σὰ φυσικὸ φαινόμενο», ὅλη τὴν ποιητικὴ μεταστοιχείωσιν τῆς ἑλληνικῆς διάρκειας, μαζὶ, βέβαια, μὲ τὴ ρωμαλέα φαντασία του καὶ τὸ νυχτοήμερο μόχθο τοῦ τεχνίτη.

Ἡ ἀνάλυσιν τῶν «Ἀλυσίδων» προϋποθέτει τὴν μὴ ἱκανοποίησιν τοῦ κριτικοῦ ἀπὸ τίς ἀπόψεις ἄλλων μελετητῶν. Ἐχοντας συναναστραφεῖ πιά καὶ μὲ τὰ ποικίλα στοιχεῖα τῆς νεοτερικῆς ποιήσεως, καὶ ἐκφράζοντας τὴν ἀντίθεσίν του στίς ἀλληγορίες, διατυπώνει τὴ γνώμην, ὅτι οἱ «Ἀλυσίδες» εἶναι οἱ ἐκτινάξεις τοῦ ποιητῆ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, «εἶναι τὸ ποίημα τῆς ἐλευθερίας» τοῦ προφητισμοῦ του. Ἐρμηνεύοντας τὸν προφητισμὸ του, μᾶς καθορίζει καίρια τὴν πολυπραγμοσύνη τῆς ποιητικῆς ἀποστολῆς, ὅπως τὴν ἐνίωθε καὶ τὴν πραγμάτωνε ὁ Παλαμάς.

(Ἡ πολυπραγμοσύνη, πάντως, τοῦ ποιητῆ, περικλείει, νομίζω, καὶ ἀρκετὲς ἀπὸ

τις χαλαρωμένες ἢ κακὲς στιγμὲς τῆς δημιουργίας του, ποὺ δὲν οἰστροηλατοῦνται πάντοτε — θᾶταν ἀδύνατο — ἀπὸ τὸν ἀναβρυστικό, ἐξ ἐγκάτων λυρισμὸ του, ἀλλὰ, τελικά, παρουσιάζονται ὡς διανοητικὲς μόνο καὶ ψυχρὲς κατασκευές).

Συνεχίζοντας ὁ κριτικὸς τὴν ἀνάλυση τοῦ ὅρου «προφητικὴ ποίηση», μᾶς δίνει τὶς δυνατότητες νὰ παρακολουθήσουμε τὸν ποιητὴ, ν' ἀρδεύει τὶς τεράστιες γνώσεις του ἀπὸ πολλὰς πηγὰς τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας καὶ συμπεριφορᾶς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἀεικίνητο ἐσωτερικὸ κόσμον του, καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη ὅλων μας, πολὺ περισσότερο, βέβαια, τοῦ ποιητῆ, νὰ ἐνώσουμε τὶς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου, φτάνοντας στὰ κράσπεδα τῆς αἰωνιότητος.

Ἡ διονυχιστικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ποιήματος, ποὺ τὸ θεωρεῖ, τελικά, ὡς τὸ αἷμα τῆς ἀλληγορίας καὶ τοῦ συμβολισμοῦ, δένεται, ὅπως πάντοτε, σχεδόν, μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας του, μὲ τὴν ἡλικία τοῦ ποιητῆ, μὲ τὴν ἀνάγκη τοῦ Παλαμᾶ γιὰ πραγματικὴ ἢ ἰδεατὴ ἐλευθερία.

Παραστατικὰ μᾶς περιγράφει τὴ «σκληραβιά» τοῦ ποιητῆ, στὸν ἴδιον του ρημαγμένο ψυχικὸ κόσμον, στὴ γύρω του ρηχὴ καὶ τελματωμένη ζωὴ, ἀλλὰ καὶ τὴ συνειδητοποίηση τῆς σκληραβίας του, μαζὶ μὲ τὴ δύναμη νὰ δραματιστεῖ τὸ σπάσιμο τῶν «Ἀλυσίδων» γιὰ μιὰν ἐλεύθερη, χαρούμενη ζωὴ. Κι' δραματίζεται αὐτὴ τὴν ἥρωικὴ ἀνταρσία, αὐτὴ τὴν ἀπαγκίστρωση ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς μοίρας καὶ τὴν ἀπόλυτὴ ἐλευθερία, τὴ στιγμή, ποὺ τὸν κατέχει ἡ πλήρης συνειδητοποίηση, ὅτι εἶναι ἀποκομμένος, ἐντελῶς, ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον. Αὐτὴ τὴ λυρικὴ δραματικότητα τῶν «Ἀλυσίδων» τὴν ἐπεξηγεῖ μὲ πάθος καὶ εὐστροφία ὁ κ. Καραντώνης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γνώση τῶν ψυχικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιδράσεων τοῦ ἀνθρώπου Παλαμᾶ, ποὺ ἡ μόνη δικαίωσή του παραμένει ὁ στίχος, τὸ τραγούδι, ἡ ποίηση. Μὲ τὴν εὐσυνειδητὴ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση ὅλων τῶν στίχων τῶν «Ἀλυσίδων», γεύομαστε τὴν ψυχολογικὴ καὶ αἰσθητικὴ διαδικασία τῆς πορείας τοῦ «προνομιούχου δραματιστῆ», ποὺ κατέχεται, ὅμως, ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ὠμῆς ἀνάγκης τῆς ζωῆς, τῆς πολὺσημης σκληραβίας καὶ τοῦ θανάτου.

Τοῦ θανάτου, ποὺ μεταβάλλεται σὲ ὠθησὴ γιὰ λύτρωση, μὲ τὸ μέσο τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ, τῆς τέχνης.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ ἐπικολυρικὸ ποίημα, ἢ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ» δὲν προσέχτηκε — κυρίως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κριτικὴ —, τόσο, ὅσο π.χ. ὁ «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», ἢ ὅσο ἀξίζει, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ κ. Καραντώνης. Σὲ μιὰ τελευταία κριτικὴ του, ἀναλύοντας τὸ βιβλίο τοῦ νέου πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου κ. Κ. Γ. Κασίνη, πάντως, μού φαίνεται πὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητά τῆς ὥφης καὶ τῆς ποιητικῆς ἐκφραστικῆς τοῦ ποιήματος. Γράφει: «χοντροῦ πλατάνου ρίζωμα καὶ ἀνεμοφύσητο πυκνὸ φύλλωμα πανύψηλης λεύκας εἶναι «Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ». Καὶ μαζὶ εἶναι ἕνα ἱστορικὸ, λαογραφικὸ καὶ γλωσσολογικὸ πανεπιστήμιο τῆς παραδοσιακῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, ἔτοιμο πιά νὰ προσφέρει τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀποταμιευμένης ἐλληνογλωσσίας, μεταπλασμένης σὲ παλμώδη καὶ σφριγηλὴ ἐπικολυρικὴ ποίηση, τονωτικὴ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, στὸ ἔπακρον». («Νέα Ἑστία» τεύχος 1298, σελ. 1037).

Πὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητά τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς, γιὰ τὴν μελέτη του, ποὺ δημοσιεύεται στὸν τόμον, γράφει, κάπως δογματικά, νομίζω, ὅτι ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ «παραμένει καθαρὸ τραγούδι» καὶ μόνο σὰν τραγούδι μπορεῖ ν' ἀκουστῇ καὶ νὰ κατανοηθεῖ κυκλικά».

Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὶς ὅποιεςδήποτε ἐπιφυλάξεις, μὲ δικαιολογημένο θαυμασμὸ παρακολουθεῖς τὴν καλλιτεχνικὴ ὁσφρηση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ποιήσεώς της, ποὺ ἔχει ὁ κριτικὸς, διατρέχοντας τὶς 4.500 στίχους τοῦ ἐπικολυρικοῦ αὐτοῦ ποιήματος. Προσωπικά, περισσότερο μὲ συγκινεῖ ἡ ἀπαρασάλευτὴ πίστη τοῦ Παλαμᾶ στὴν ἑλληνικὴ φυλὴ, μὲ ὅλες τὶς πτώσεις καὶ τὶς ἀνατάσεις της, στὸ προσκήνιο ἢ στὰ παρασκήνια τῆς ἱστορίας, καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει πάντοτε ὁ ὑπέρτατος στόχος μιᾶς Κόκκινης Μηλιᾶς, ἀνάλογης μὲ τὶς κάθε φορὰ προσφορότερες γενικὲς συνθήκες, παρὰ ἀπ' τὸ καθαρὸ τραγούδι, ποὺ, κάποτε, μού φαίνεται βαρὺ καὶ δυσκίνητο. Μὲ τὴν ἐξαίρεση, φυσικὰ τῶν γνήσια λυρικῶν ἢ ἐρωτικῶν μερῶν.

Ὁ ἐπικός, ἥρωολατρικός, πατριδολατρικός καὶ ὁραματιστικός κόσμος τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, παρουσιάζει δυσκολίες, καὶ γιὰ τὸν κριτικό, ποὺ ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξει τὴν ἀξία τους, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὴν καλογικὴν ἀξία τους, χωρὶς νὰ παρασιωπᾷ καὶ τὰ ἐλαττώματα, ποὺ βλέπει σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ. Πάντως, πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ, ὅτι, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν αὐτῶν κειμένων, ὁ κριτικός ξεκαθαρίζει, ἀπὸ κάθε, σχεδὸν πλευρὰ, τὸ ἔδαφος, ὥστε καὶ οἱ μεμπτοιμοῦντες ν' ἀναθεωρῇσιν τὶς ἀπόψεις τους, καὶ ὁ ἀναγνώστης νὰ μπορέσει, ἀνετότερα καὶ βαθύτερα, νὰ χαρεῖ τὴν ἐπικολυρικὴ δημιουργία καὶ τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης τῶν «μεγάλων ὁραμάτων» τοῦ Παλαμᾶ.

Ἄν, ὅμως, ἡ ποίηση αὐτὴ, ποὺ ἐμπλέκει τὸ ἐγὼ στὸ ἐμεῖς, καὶ αὐτὰ τὰ δύο, ἀρκετὲς φορές, στὸ ὅλον, δὲν πείθει πάντοτε γιὰ τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ «τραγουδιοῦ», στὴ διακίνησή της καὶ σ' ὅλο τὸ πλάτος της, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὰ πολλὰ καὶ διαφορετικῶν ἀποχρώσεων ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, τὰ διάσπαρτα στίς τόσες συλλογές του, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ πολυδύναμο καὶ πολυδιάστατο, καθαρὰ λυρικό χύτταρο τῶν ἐγκάτων τῆς ψυχῆς του. Στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ὁ κριτικός βοηθεῖται νὰ ἐξάρει τὸ λυρικό στοιχεῖο τοῦ ποιητῆ, συνδυάζοντάς το μὲ τὴ γνώση τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς του, γιὰτὶ ὁ λυρισμὸς τοῦ Παλαμᾶ εἶναι μιὰ ἐξομολογητικὴ αὐτοβιογραφία, ποὺ μᾶς μεταγγίζει τὶς συγκινήσεις του, ὅπως τὶς βίωσε — μετουσιωμένες, φυσικά, σχεδὸν πάντοτε —, ἢ ὅπως θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὶς ζήσει.

Τὸ λυρισμὸ αὐτό, ἔχει ὁ κριτικός πάντοτε τὴν ἱκανότητα νὰ τὸν ἀναπλάθει, καὶ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἀναγνώστη, μὲ τὴν πιὸ ἀρμόδια ἔκφραση. Οἱ γενεσιουργὲς αἰτίες, δεμένες μὲ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, ἡ ἐποχὴ, οἱ πηγές τῶν ἐρεθισμάτων καὶ τῶν δονήσεών του, οἱ συλλήψεις κι' οἱ καρποφορίες, ἀναλύονται ἐμπεριστατωμένα καὶ ἐξονυχιστικὰ ἀπὸ τὸν κριτικό, ποὺ ἐργάζεται μὲ τεταμένες τὶς κερατὶς τοῦ εὐαίσθητου φίλου, τοῦ τεχνικοῦ γνώστη τῶν μυστικῶν τῆς γλώσσας, τοῦ στίχου, τῶν

ρυθμῶν, τοῦ ἀνατόμου τῆς ψυχῆς καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητῆ, τῆς εὐελιξίας καὶ τῆς ἀνεσῆς ν' ἀνεβοκατεβαίνει τὴ μεγάλη κλίμακα τῶν μεταλλασσόμενων ἐσωτερικῶν διαθέσεων, αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων τοῦ Παλαμᾶ. Ἔτσι, μαζί μ' αὐτόν, καὶ ὁ ἀναγνώστης μετέχει στὴ χαρὰ, στὴν πίκρα, στὴν ἔξαρση, στὴ βαράθρωση, στὴ μελαγχολία, στὴ μοναξιά, στὴν ἐρωτικὴ παρόξυνση τοῦ ὀνείρου καὶ στὴ μαστιγωτικὴ ἐκδίκηση τῆς πραγματικότητος, ἐτοιμάζεται, γιὰ νὰ νιώσει τὴν εὐφροσύνη μὲς' ἀπ' τὸν πόνο, καί, πάλι, μὲς' ἀπὸ τὴν παροδικὴ ἀπολύτρωση, τὴν ὁδύνη.

Γιὰτὶ ὁ πραγματικὸς ἥρωας αὐτὸς τοῦ Λόγου, μέσα στὸ «κελλί» του, ἔζησε καὶ παράφορα καὶ δυνατὰ ὅλες τὶς περιπέτειες τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, μὲ τὴ γόνιμη φιλοδοξία νὰ πλάθεται, κάθε φορά, καὶ κάποια νέα σύνθεση, ἔζησε μὲ τὴν ἴδια ἔνταση καὶ τὸ ἴδιο πάθος, κι' ὅλες τὶς ἀτομικές, οἰκογενειακές, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς περιπτώσεις, λίγες φορές χαρούμενος, αἰσιόδοξος, σὲ ἀπόλυτη ἀρμονία μὲ τὴν καθημερινότητα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς, περισσότερο, σὲ διάσταση μὲ ὅλα καί, τὸ χειρότερο, καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὸν ξένο στίς μεθυστικὲς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, στὸ πανηγύρι της, ποὺ σ' ὅλη τὴ ζωὴ του «τὸν ἔβλεπε» τὸν «καλοῦσε» καὶ πάντοτε τὸν «πρόσμενε».

Πολλαπλᾶ, λοιπόν, τὰ ἐρεθίσματα καὶ ἀμέτρητες οἱ πηγές, ποὺ διαυλακώνουν τὸ σύνθετο λυρικό τοπίο τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ ὅλα τὰ χρώματα τοῦ ἀναπεπταμένου αὐτοῦ τοπίου, παρουσιάζονται θαλερὰ, πείθοντας καὶ γιὰ τὸ αἶσθημα καὶ γιὰ τὴν ἐν κινήσει τέχνην τοῦ ποιητῆ, μὲ τὴν ἐξείρεση, νομίζω, τῶν περιπτώσεων, στίς ὁποῖες ἡ καθαρὰ καὶ ἰδεοληπτικὰ πληθωρικὴ φαντασία τοῦ Παλαμᾶ, δὲν ἔχει τὸ ἀπαιτούμενο ἀντέρεισμα ἢ τὴν καταλυτικὴ φλόγα τῆς μέθης, ὥστε νὰ παρουσιάζει, κάποτε, προϊόντα ποιητικὰ χαλαρὰ, ἀναιμικά, ποὺ ἔχουν τὴ σφραγίδα τῆς λογοκρατούμενης κατασκευῆς. Στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι καὶ τὰ παραγγελλόμενα καὶ προδιαγεγραμμένα ποιήματα τῶν διαφόρων ἐπετελειῶν, δὲν ἐκφράζουν τὴν ἔννοια τοῦ

λυρικοῦ «τραγουδιοῦ», δὲν πραγματοποιοῦν τὴν εὐαρέσκεια τοῦ ἔργου τέχνης, σὲ ἀρκετοὺς στίχους.

Αὐτὰ ὅλα, πάντως, καὶ ὅ,τι ἄλλο θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει κανεὶς γιὰ τὴν ἐνδιάθετη παρόρμηση τοῦ ποιητῆ νὰ μιλήσει γιὰ ὅλα, καὶ τὰ πῶς ἀντιθετικά καὶ ἀντιφατικά, κάτι, ποὺ προσδίδει μιὰν ἐσκεμμένη ἐννοιοκρατία στὰ ποιήματα, μὴ ἀναχωνυμένη αἰσθητικά καὶ μὴ μετουσιωμένη, ἀποτελοῦν ἓνα ἐλάχιστο μέρος τῆς καθολικῆς καὶ τῆς, εἰδικῆς, λυρικῆς λειτουργίας τοῦ.

Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Καραντώνη, ὅτι αὐτὰ τὰ τρωτὰ τὰ ἐπισημαίνει, σχεδὸν πάντοτε, καὶ δίκαια τὰ ὑπερπερὶ δᾶ, γιατί ὅ,τι μένει, εἶναι ἓνας χείμαρρος λυρισμοῦ, ποικίλων, ὅπως ξέρουμε ἀποχρώσεων, ποὺ προβάλλεται στὴν ὀρχηστρική παντοδυναμία τῆς ἐκβολῆς του, καὶ στὴν πορεία του, στὸν ἡδονικὸ παφλασμὸ τοῦ ἐρωτισμοῦ του, στὴν ἐλεγειακὴ γλυκύτητα τῆς προσωπικῆς ὁδύνης του καὶ γενικότερα, τοῦ πόνου τῆς ζωῆς, στὶς δραματικὲς ἰαχὲς τῆς νύχτας, ποὺ ἐκφράζουν τίς ἰδιορρυθμίες τῆς ψυχοβιολογικῆς καὶ πνευματικῆς του ὑπόστασης, γιὰ νὰ σβήσουν στοὺς πολυάλληλους καὶ περιεκτικοὺς ψίθυρους τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς μοναξιασμένης ἀπόγνωσης.

Ὅλα τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ λυρισμοῦ τοῦ Παλαμᾶ, συνοπτικά ἢ ἐκτενέστερα, ἐπανειλημμένως κεντρίζουν καὶ τὸν κριτικὸ καὶ τὸν ποιητικὸ οἴστρο τοῦ κ. Καραντώνη, μὲ τὴ συνδρομὴ πάντοτε τῆς δικαιολογημένης συμπάθειας ἀπὸ τὴ γνώριμία μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ τὴ γνώση τῶν χαρακτηριστικῶν, κάθε φορά, συνθηκῶν τῆς «ἀσάλευτης», τῆς φαντασιόπληκτης, τῆς στερημένης, ἐρωτικῆς, ζωῆς του, ἢ τῆς ἐνεργητικῆς δραστηριοποίησης τοῦ ἔρωτα, ὡς ἐνστίκτου, ὡς χάριτος, γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς ὕλης, ὡς ἡνίοχου γιὰ πτήσεις μεταφυσικῆς.

Ὁ κ. Καραντώνης, τόσο στὶς ἐμπνευσμένες ἀναλύσεις τῶν «Ἀπάντων» τοῦ ποιητῆ, ὅσο καὶ στὰ ἐμπεριστατωμένα μελετήματα γιὰ μερικὲς συλλογές του, ποὺ εἶναι ὑποδείγματα κριτικῆς καὶ συναισθηματικῆς μεταστοιχείωσης τῆς ὕλης, καθὼς καὶ τῆς ἀξιολογικῆς συμπερασματολογίας τους —

Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι, Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων, Περὰσματα καὶ Χαιρετισμοί, οἱ Νύχτες τοῦ Φήμιου — σκύβει στὴν καρδιά, στὴν ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ, συλλαμβάνοντας, μὲ κριτικὴ ὁσφρηση καὶ διαίσθηση, ὅλα τὰ ἐκρηκτικὰ σαλπίσματα, τ' ἀργοσαλέματα καὶ τὰ ὑπόκωφα, δραματικά μηνύματα τοῦ λυρισμοῦ του. Τόσο διαφορετικοῦ, σὲ κάθε συλλογῇ, ἀλλὰ καὶ τόσο οἰκοδομητικοῦ τῆς βασανιστικῆς κατακτημένης ἐνότητάς του. Αὐτῆς τῆς ἐνότητος, ποὺ τὴν ἀποδεικνύει, μὲ τὴν μεστή, φιλοσοφικὴ ἐποπτεία τοῦ λόγου του, ὁ κ. Κ. Τσάτσος, στὸ γνωστὸ βιβλίον του.

Μοῦ φαίνεται, πὼς στὰ λυρικά ποιήματά του, κυρίως στὰ καθαρῶς ἐρωτικά, τ' αὐτοταπεινωτικά καὶ τὰ ἐκδηλωτικά μῆς λυγισμένης, μαζοχιστικῆς, κάποτε, ἐξομολογούμενης ψυχῆς — προσωπικά, τὰ προτιμῶ —, περισσότερο «συμπάσχει», «συμμετέχει», ὁ κ. Καραντώνης, κατορθώνοντας ν' ἀναπλάθει πολλὰς φορὲς κι' ὡς τὴν ἐσχατὴ λεπτομέρεια, τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνία τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, ποὺ βρίσκει μόνο στὴν ἐκφραση, μὲ τὸ αἰσθητικὰ δι-καιωμένο καὶ πραγματικὰ συγκινητικὸ «τραγουδί» του, τὴν παροδική, ἔστω, λύτρωσή του.

Ὁ κ. Καραντώνης διαθέτει, μαζί μὲ πολλὰ προσωπικά προσόντα, καὶ τὸν πειστικὸ λόγον του. Ὅταν μελετήσεις αὐτὰ τὰ διονυχιστικὰ καὶ δυναμικὰ καὶ δονούμενα κείμενά του, ἀποκλείεται νὰ μείνεις μόνο σ' ὀρισμένα γνωστὰ λυρικά ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ. Διεισδύεις σ' ἓναν ἄλλο πολυκέλαδο κόσμον, σ' ἓνα ἐξωπραγματικὸ καὶ μαζί ποιητικὰ ὑπαρκτό, γῆινο σύμπαν, ὅπου σὲ ἀνυψώνει ἢ σὲ βυθίζει, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κριτικοῦ, ὁ ποιητῆς, συνεχῶς ἀλλάζοντας τόνους, συναισθηματικὲς διαθέσεις, ρυθμούς, τεχνοτροπίες.

Ὁ κ. Καραντώνης δίκαια πλέκει θερμὸ ἐγκώμιον στὸν ἐρωτικὸ ἐναγκαλισμὸ τοῦ ποιητῆ μὲ τὸ αἰσθησιακὸ σύμπαν, μὲ τὴ γῆ αὐτή, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, στὸ βιβλίον του «Ἡ Ποιητικὴ μου», σημειώνει «Μεταφυσικὴ ἀνησυχία στὰ πρῶτα μου χρόνια... ἴσαμε τὰ τελευταῖα μου μπορῶ νὰ πῶ πὼς δὲν εἶχα. Μοῦ ἔλειπε

ή φροντίδα για τὰ ὑπερούσια. "Ενα συστατικό τοῦ τραγουδιοῦ μου: ἡ αἰσθησι καὶ ἡ λατρεία τῆς γῆς αὐτῆς. Τὸ τραγοῦδι μου δὲν βρίσκει στὰ ὑπερκόσμια τοὺς ἰδεατοὺς τύπους τῶν πραγμάτων· ἰδανικό του εἶναι τὸ κοσμικό». Παρ' ὅλα αὐτά, ἐγκυπτόντας βαθύτατα καὶ στὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμά, ξεχωρίζει τὰ ἰδεολογικά στοιχεῖα του, παρμένα, ἔστι, ἀπ' τὴν πραγματικότητα, ποὺ διαποτίζονται, ὅμως, ἀπὸ τόση μουσικότητα, ὥστε νὰ θυμούμαστε τὸ Σολωμὸ τῆς τρίτης περιόδου. «Κάπου τὴν εἶδα, κάπου νὰ διαβαίνει, ψυχὴ πλασμένη μόνο ἀπὸ ἀέρα· σὰν ἀπὸ αὐρα μοσκοποτισμένη, στὸ διάβα τῆς ἡ στράτα πέρα ὡς πέρα, ἀνάστανε κι' ἡ στράτα ἡ σκονισμένη, χάιδιο ξανθὸ τριγύρω τῆς κι' ἡ μέρα... Κάπου τὴν εἶδα, κάπου νὰ διαβαίνει...».

Εἶναι πολὺ γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες, ποὺ, γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα ἐντελῶς μόνος, εἶχε διεξαγάγει ὁ Παλαμάς, ἀντίθετος τῆς φαυλοκρατίας, τῆς ἀποτελμάτωσης, τῆς ὑποκρισίας, τῆς ἡμιμάθειας, τῆς προγονοπληξίας, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀσυναρτησίας, ἐχθρὸς τῶν γλωσσασμυντόρων, ἐνεργητικὸς, μαχητικὸς ἐραστὴς τοῦ δικαίου τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ μάλιστα σὲ καιροὺς κρίσιμους κι' ἐπικίνδυνους καὶ γιὰ τὴν σωματικὴ ἀκεραιότητά του ἀκόμη. «Εἶμαι δημοτικιστὴς καὶ τὸ καυχῶμαι», βροντοφώναξε. Αὐτὴ τὴν προσωπικὴ πίκρα, τὴν ἀρχιλόχεια ὀργὴ γιὰ τὴν καθολικὴ καθίζηση καὶ τὴν ἀκράδαντη πίστη του σὲ μιὰ ριζικὴ ἀνακαίνιση καὶ ἀνανέωση ὅλης τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, τὴν παρακολουθεῖ, βῆμα πρὸς βῆμα, ὁ κριτικός, ποὺ, καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆς, συγγενεῖται μὲ τὴν στάση τοῦ Παλαμά, ἀντίκρου στὴν παράδοση, στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον, ἀναλύοντας καὶ τοὺς τομεῖς, ποὺ ἐπισύρουν τὴν πικρόχολη, τὴ σατιρικὴ καὶ ἀποκαλυπτικὴ τῶν πολλῶν ἐλαττωμάτων τῆς φυλῆς, ποίησέ του, κι' ἀναδεικνύοντας τὴν καθαρὴ ποιητικὴ οὐσία καὶ τὴν ὁδὴν τῶν μαστιγωτικῶν καταγισμῶν του.

Ἄλλὰ, σύγχρονα, καὶ τοὺς δραματισμοὺς του. Γι' αὐτὸ καὶ μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση διαβάζεται τὸ κείμενό του «Πῶς εἶδε τὸ Βενιζέλο». Ὁ Παλαμάς, ἥρωας τοῦ λόγου,

ἀντίκρουσε τὸ Βενιζέλο, τὸν ἥρωα τῆς πράξης, μ' ὅλο τὸ δέος καὶ τὸ θαυμασμό, ποὺ γεννάει, σὲ κάθε πραγματικὸ "Ἕλληνα καὶ σωστὸ ἄνθρωπο, τὸ δημιουργικότερο καὶ τραγικότερο, γιὰ τὴν νεοελληνικὴ ἱστορία, κυρίως, καὶ ἀνεπανάληπτο πολιτικὸ, διπλωματικὸ καὶ ἐθνικὸ μέγεθος.

Σ' αὐτὸ τὸ μελέτημα, καθὼς καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα, π.χ. στὸ σχετικὸ μὲ τὸ «κελλί» του, τὴν οἰκογενειακὴ θάλαμω τοῦ σπιτιοῦ του, στὸ «Λυριστὴ», στίς ἐξομολογήσεις τῆς Μυρτιώτισσας, στὸ «μιὰ ἄσβηστη ἀνάμνηση», κτλ., στὴν ὅλη διάθρονη τοῦ κειμένου ὑπάρχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ποιητὴ, τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀνάπνεε, τὰ διάφορες ὕψης πάθη του καὶ τὴ μετουσίωσή τους σὲ «τραγοῦδι», καὶ ἡ καθαρὰ προσωπικὴ παρεμβολὴ τοῦ κριτικοῦ, ὡς ἀνθρώπου, ποὺ γνώριζε, πολὺ καλὰ, πρόσωπα καὶ πράγματα, ἡ μέθεξή του στὰ δρώμενα, πίσω, στὰ παρασκήνια, ἢ ἐπάνω, στὴ σκηνή.

Ἡ συνύπαρξη στοιχείων τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, ποὺ δένονταν μὲ τίς ἰδιαιτέρες πλευρὲς τῆς κοινωνικῆς, καὶ, περισσότερο, τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Παλαμά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ παρατηρητικότητά τοῦ κριτικοῦ, τὴ συνδυαστικὴ φαντασία του, τὴ δονούμενη, ἀνθρώπινη συγκίνησή του, τὴν ἐξάρσῃ του ἢ τὴν κατάνυξη, προσδίδουν στὰ κείμενα καὶ μιὰν ἀκαθόριστη, κάποτε, γεύση, πικραμένης γοητευτικῆς «περιδιάβασης».

"Όλα αὐτὰ τὰ ἄρθρα, φανερόνουν πολλὰ ἀπὸ τὰ κριτικὰ χαρίσματα, τ' ἀνθρώπινα προσόντα καὶ τίς ψυχοπνευματικὲς ἀντιδράσεις τοῦ κ. Καραντώνη. Καὶ ὅλα περιέχουν στοιχεῖα ἀποκαλυπτικὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης τοῦ Παλαμά. Θὰ ἐπιθυμοῦσα, πάντως, νὰ ξεχωρίζω τὸ λυρικότατο ταξιδιωτικὸ του («στὸν Πόρο»), ὅπου ὁ κριτικὸς, σὰν ἄλλος παθητικὸς ὁδοιπóρος, σωματικὰ, συναισθηματικὰ καὶ αἰσθητικὰ, ξαναζεῖ ἔντονα τὰ ποικίλα κεντρίσματα τῆς φύσης τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸν Παλαμά νὰ τινάζει τὸν ἐκ βαθέων λυρισμὸ του.

Ἡ ρωμαλεότητα τῆς δημιουργικῆς ἐφeses τοῦ Παλαμά, δὲν περιορίστηκε μόνο στὸ «τραγοῦδι». Ἐκτὸς ἀπὸ τίς φιλολογικὲς ἢ ἀξιολογικὲς κριτικὲς ποὺ ἔγραψε, —

τὰ βαθύτερα συστατικά τους, τὴν προδορικὴ ἀξία τους, τὴν πολυμέρεια, τὴν παιδευτικὴ καὶ γραμματολογικὴ χροιά τους, ἐξετάζει ὁ κ. Καραντώνης σ' ἀρκετὲς περιπτώσεις, — ἔδωσε κι' ἓνα θεατρικὸ ἔργο, τὴν «Τρισεύγενη», καὶ διηγήματα — ξεχωρίζει ὁ «Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ».

Γενικά, ὅμως, πρέπει, νομίζω, μιλώντας γιὰ τὸν κριτικὸ Παλαμᾶ, νὰ μείνουμε περισσότερο στὴν ἀκένωτη σοφία τοῦ περιχομένου τῆς προσφορᾶς του, στὴν ἀμεροληψία του, ὅταν τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ἀκλόνητο ἐπιστάγασμα κι' ἐνὸς λογίου ἀκόμη οἰκοδομήματος — περίπτωση Κάλβου —, στὴν εὐρυμάθειά του, στὸν εὐρωπαϊσμό του, καὶ λιγότερο στὸ στέρεα ὁργανώμενο καὶ πειθαρχημένο πεζογραφικὸ ὕφος του. Συμφωνεῖ κανεὶς εὐκόλα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Τέλλου «Αὐτὰ — ἔχουμε, εὐτυχῶς, τώρα τὸν πρῶτο τόμο τῶν «Κριτικῶν» του, πού τὰ ἐπιμελεῖται, μὲ τὸ γνωστὸ ζῆλο του, ὁ καθηγητὴς καὶ λογοτέχνης κ. Κ. Στεργιόπουλος — μὲ τὴν ἐξῆς γνώμη του: ἡ καθαρεύουσά του δὲν εἶχε ποτὲ ὕφος... Τὸ κατάφερε περισσότερο (νὰ φτιάσει δικό του ὕφος) μέσα στὸν ἀραιόσπαρμένο, τὸν ἄγονον ἀκόμη, τὸν ἄχαρο χῶρο τῆς γεννώμενης — καὶ μᾶλλον γεννώμενης, παρὰ ἀναγεννώμενης — Δημοτικῆς. (Στὸ ἀξεπέραστο τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας» γιὰ τὸν ποιητὴ, σελ. 362).

Ἰδιάζουσα σημασία ἔχει ἡ κρίση τοῦ ἐγκυριου μελετητῆ τῆς πεζογραφίας μας κ. Πέτρου Χάρη, πού γράφει: Δὲν ὠφέλησαν ρτὴν πεζογραφία τοῦ Παλαμᾶ οὔτε ἡ γλωσσολογική του ικανότητα, οὔτε οἱ ἐκφραστικὲς ιδιοτυπίες του. «Ἐλεγε ὁ ρυθμὸς τοῦ πεζοῦ λόγου, πού ὁργανώνει καὶ δυναμώνει τὰ στοιχεῖα, πού τὸν ἀποτελοῦν, ἀλλὰ προπάντων ἦταν αἰσθητὴ ἡ ἀπουσία κάθε φροντίδας γιὰ τὴ διαμόρφωση ὕφους... Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦταν γεννημένος πεζογράφος. Εἶχε ὅμως δυνατὴ τὴν αἰσθησὶν τοῦ χρέους. (Στὸ ἴδιο τεῦχος, σελ. 367 καὶ 368).

Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ν' ἀναφερθῶ καὶ σὲ γνώμη ἀνθρώπου, πού ἰδιαίτερα ἐκτιμᾷ ὁ κριτικὸς, στὸ Σεφέρη. Γράφει: Πῆρα χτὲς βράδυ νὰ διαβάσω τὸν πρῶτο τόμο τῆς Ποιητικῆς του Παλαμᾶ. Μὲ πῆρε ὁ ὕπνος

ὅταν εἶχα τελειώσει τὸν Πρόλογο καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ Χατζόπουλου γιὰ τοὺς Βωμούς. Πρόζα βαριά, πολτώδης, καὶ νὰ συλλογιστεὶ κανεὶς πὼς ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀσφαλῶς τὸ καλὺτερο κριτικὸ μυαλὸ πού εἶχαμε. (Γιῶργος Σεφέρης: Μέρη τοῦ 1945-1951, σελ. 138).

«Ἄν, ὅμως, πραγματικά, ὕστερῃ στὸ ὕφος, ἡ κριτικὴ του, εἶναι πλούσια σ' ἐκφραστικότητα, ἀνακινεῖ προβλήματα, παρακολουθεῖ κι' ἀναλύει τὰ νέα ρεύματα, θεμελιώνει μὲ σοβαρὲς μελέτες «πατέρες» τῆς πνευματικῆς ἱστορίας μας, κατευθύνει ἀνησυχίες, διδάσκει, κι' ἀνοίγει δρόμους, γιὰ νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ χαροῦμε πληρέστερα κι' αἰσθητικότερα, τόσο τὴν πολυπρόσωπη ποιήσῃ του (πού διατηρεῖ, ὥστόσο, στὸ βάθος, τὴν ἐνότητά της) —, δίκαια ἐπαινεῖ ὁ κριτικὸς, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τὸν μεστὸ πρόλογο τοῦ ποιητῆ, στὴ συλλογὴ του τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου —, ὅσο, καὶ εὐρύτερα, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ ἰδιότυπο φαινόμενο τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐκφραστικῆς της.

Κι' ἐνῶ, συνήθως, ὁ λυρικός καὶ συναισθηματικὸς κριτικὸς Παλαμᾶς πλατυρρημονεῖ, σὲ πολλὲς περιπτώσεις κατορθώνει νὰ εἶναι ἀπλός, εὐθύβολος, καίριος. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, οἱ κρίσεις του γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ πνεῦμα, τὴν ψυχὴ, τὴν τέχνη, τὸ Θεό, τὴ μοναξιά, τὸ θάνατο, παίρνουν μιὰν ἀνάγλυψη ἐπιγραμματικότητας, ἀποκαλυπτικὴ τῶν μυστικῶν πυλῶν τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν ἔργων τους. Ἰδιαίτερα, στὸ σημεῖο αὐτό, θεωρῶ καλὸ νὰ σημειώσω τὴν ἀνθολογία τοῦ κ. Καραντώνη ἀπὸ τοὺς ἐπιστολογραφικοὺς στοχασμοὺς τοῦ ποιητῆ, στὰ γράμματά του πρὸς τὴν Ραχήλ. Σ' αὐτὲς τίς σελίδες νιώθεις τὴν ἀνατριχίλα τοῦ «βιούμενου θανάτου», δοσμένη μὲ συνοπτικοὺς, ἀπέριττους τρόπους, τὸ σπαργμὸ τῆς μοναξιάς καὶ τὴν ὑψιστὴ ἀγωνία μπροστὰ στὸ κατώφλι τοῦ θανάτου. Αὐτὴ τὴν ἀγωνία θὰ τὴν ἡμέρευε, κάπως, μιὰ ἀρραγῆς μεταφυσικὴ πίστη. Ὁ ἴδιος, ὅμως, «πιστὸς μαζί καὶ ἀπιστος» ὁπαδός, μᾶλλον, ἐνὸς θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ, ὅπως ἀπέδειξε ὁ Δημ. Σ. Μπαλάνος, εἶναι δεμένος, περισσότερο, μὲ τὸ ἐδῶ: Γιὰ μᾶς δὲν εἶναι ἄλλη ζωὴ, δὲν εἶναι κόσμος ἄλ-

λος, παρὰ ἡ ζωὴ ποὺ βλέπομε, ὁ κόσμος ποὺ πατοῦμε.

Στὸ κείμενο αὐτό, τὸ ἀνθολογικό, περιλαμβάνονται ἀποφθεγματικές γνώμες, κρίσεις καὶ παρατηρήσεις τοῦ ποιητῆ, σχετικά μὲ τὴν τέχνη, τοὺς συγγραφεῖς, τὴ στάση τῶν συγχρόνων τοῦ ἀπέναντί του, τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴν ψυχολογία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα τῆς ἀνεξάντλητης ζωῆς.

Μόνον ἕνας ἐπίμονος ἀναδιφητὴς καὶ τῶν πεζῶν κειμένων τοῦ ποιητῆ, ἕνας πολυδόμητος πολιορκητὴς τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης του, πρωτίστως, θὰ παρουσίαζε τόση ἐπιτυχία στὴν ἄκρως «διδακτική» αὐτὴ σταχυολόγησή.

Ὁ κ. Καραντώνης περιέλαβε στὸν τόμο ἰδιαιτέρη ἀρθρο-κριτικὴ τὸν γιὰ τὴν «Τρισεύγενη», ὅταν ἀνέβηκε στὸ Ἑθνικὸ Θέατρο, «μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν παρακίνηση τῶν φίλων τοῦ Παλαμᾶ» καθὼς γράφει. Κι' ἐδῶ, νομίζω, πὼς ὀφείλω νὰ ἐξάρω τὸ μεγάλο καὶ δημιουργικὰ θετικὸ ρόλο, ποὺ ἔπαιξαν «Τὰ Νέα Γράμματα», τὸ λαμπρὸ καὶ ὀριακὸ αὐτὸ περιοδικό, ποὺ τόσο θαυμαστὰ ἔνωσε τὴν πιδ ζωγρικὴν παράδοση μὲ τὴν πιδ ριζοσπαστικὴν πρωτοπορίαν. Ἀπ' τὶς στήλες του ξεκίνησαν, οὐσιαστικά, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πιδ σημαντικοὺς ποιητὲς καὶ πεζογράφους μας.

Ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης, μαρτυρεῖ ἕναν πνευματικὸ ἄνθρωπο, ποὺ γνωρίζει καὶ τὸ θέατρο, μοιράζοντας ἀκριβοδίκα τοὺς ἐπαίνους καὶ τοὺς ψόγους του, στοὺς συντελεστές της. «Ὅσο γιὰ τὴν ἴδια τὴν «Τρισεύγενη», μολονότι ἀναφέρεται στὴ σκηNIKὴ ἐλαττωματικότητά της βρίσκει τοὺς καλύτερους χαρακτηρισμοὺς γι' αὐτὸ τὸ ποίημα τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ποὺ εἶχε ἀποσπάσει τὶς εὐνοϊκὲς κρίσεις καὶ ἐνὸς δύσκολου καὶ ὄχι φίλου τοῦ Παλαμᾶ, κριτικοῦ, τοῦ Ἀλχη Θρύλου.

Ἔχω μόνο νὰ παρατηρήσω, ὅτι μᾶλλον

δὲν ἀποδίδει τὴν πραγματικότητά τῆς οὐσιαστικῆς καὶ εἰς βάθος προσφορᾶς τοῦ Φώτου Πολίτη στὸ Ἑθνικὸ Θέατρο, ἡ ἐξῆς φράση τοῦ κριτικοῦ: τὴν αὐστηρὴ αὐτὴ παράδοση τῆς πειθαρχίας, ποὺ εἶναι ἴσως ὅ,τι πιδ καλλιτεχνικὰ σταθερὸ δημιούργησε στὸ θέατρο ὁ Φῶτος Πολίτης, ὁ κ. Ροντήρης τὴ συνεχίζει καὶ τὴν ἐδραιώνει ὁλοένα καὶ καλλιτεχνικότερα.

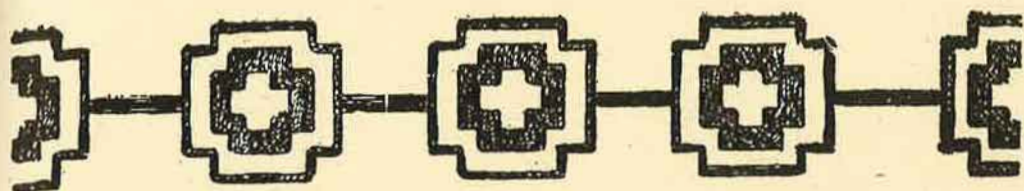
Προτοῦ νὰ κλείσω τὶς ἐκτενεῖς αὐτὲς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὸν κριτικὸ κ. Καραντώνη, ὅταν καταδαπανᾶται γιὰ νὰ κάνει προσιτότερο τὸ ποιητικὸ εἶδωλό του, θά-θελα νὰ σημειώσω τὶς ἀντιδράσεις του στὰ βιβλία γιὰ τὸν Παλαμᾶ τοῦ κ. Κ. Τσάτσου καὶ τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου. «Ὅ,τι ἐνδόμυχα τὸν ἐνοχλεῖ εἶναι τὸ «πάγωμα» τοῦ γι' αὐτὸν ἀσύλληπτου, τελικά, ποιητῆ. Τόσο οἱ φιλοσοφικὲς, διαχρονικὲς τάσεις καὶ οἱ διανοητικὰ διαρθρωμέναι ἀντικειμενικοποιήσεις τῆς ὑποκειμενικῆς πρωτεϊκῆς τέχνης του, ἀπ' τὸν κ. Τσάτσο, ὅσο καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ μεθοδολογία κι' οἱ ἰδεολογικὲς σχηματοποιήσεις ἐνὸς ὑλικοῦ, ποὺ ἀσφυκτιᾷ μέσα σ' ὁποιαδήποτε πλαίσια, ἀπ' τὸν Αἰμ. Χουρμούζιο, τὸν γεμίζουν μᾶλλον μὲ σκεπτικισμὸ καὶ τὸν ἀφήνουν ἀνικανοποίητο, παρὰ τὶς ἐπὶ μέρους εὐμενεῖς, βέβαιαι, παραδοχὲς μερικῶν πλευρῶν τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας καὶ τῶν συμπερασμάτων τους.

Μὲ τὸ δοκιμιακὴς χροιάς αὐτὸ βιβλίο τοῦ ὁ κ. Καραντώνης προσθέτει τὸν δικό του Παλαμᾶ, πιδ ζεστό, πιδ ἀνθρώπινο, πιδ ἐγκάρδιο, πιδ λυρικό, περισσότερο ἀντικομφορμιστικὸ, εὐέλικο, ζωντανὸ καὶ ροϊκὸ, μέσα σ' ἕνα διαρκὲς γίγνεσθαι.

Πολλὰ ἔχουν νὰ διδαχτοῦν οἱ Ἕλληνες, οἱ ποιητὲς, πρωτίστως, ἀπὸ τὴν ἐνδελεχῆ μελέτη ἐνὸς τόσο πολυσχιδοῦς, κλασσικοῦ πιά, ἀνεπανάληπτου πνευματικοῦ «Πατέρα».

Τὸ ἔργο ζωῆς — ἕνα ἀπὸ τὰ ἔργα ζωῆς — τοῦ κ. Καραντώνη, θὰ τοὺς χειραγωγῇ καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυσή του.





Ο ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

ΚΑΙ Η ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΑΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ *

Δέν είναι, βέβαια, πολύ γνωστό πώς η πρώτη συσχέτιση του ονόματος του Παλαμά με το βραβείο Νόμπελ έγινε από τον Ξενόπουλο το 1913 κιόλας¹. 'Αλλά και έννέα χρόνια αργότερα, το 1922, πάλι ο ίδιος ανακίνησε το θέμα². Τη δεύτερη αυτή αναφορά του Ξενόπουλου ακολουθήσαν διάφορα δημοσιεύματα ανώνυμα³, επώνυμα⁴ και ψευδώνυμα⁵. 'Ο Παλαμάς έγραψε τότε σ' ένα άρθρο του στην έφ. «'Εμπρός»: «νά τ' αφήση ο φίλος Ξενόπουλος αυτά τὰ χωράτα»⁶.

'Εκείνος όμως που με συντονισμένες ενέργειες έφερε το όνομα του "Έλληνα ποιητή στο διεθνή αυτόν άγώνα ήταν ο κυπριακής καταγωγής καθηγητής του Πανεπιστημίου της 'Αθήνας Σίμος Μενάρδος.

'Η πρώτη δημόσια μνεία των προθέσεων του έγινε στις 22 Δεκεμβρίου του 1924 στον «Παρνασσό», κατά την όμιλία του για τὰ εκατόχρονα της έκδοσης των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών από τον Claude Fauriel⁷. Σ' ένα πολυσέλιδο γράμμα στο Γιώργο Κ. Κατσίμπαλη γράφει τ' ακόλουθα ο Παλαμάς, ανάμεσα σέ πάρα πολλά γι' αυτό το ζήτημα: «'Ο,τι γνωρίζω εγώ είναι τουτο: "Όχι έν κρυφώ

και παραβύστω, αλλά θά είταν και αυτό, κάτι σαν άπήχησις μιās κοινής γνώμης, ο Σίμος Μενάρδος ανέφερε σέ μιά του διάλεξη "Περί της πρώτης έκδόσεως των δημοτικών μας τραγουδιών" στον "Παρνασσό" στις 22 Δεκεμβρίου 1924, τὰ έξής: "...Και σήμεραν ή ποίησις του Παλαμά, μία άπέραντος όρχήστρα, δέν φοβείται την σύγκρισιν προς ολονδήποτε σύγχρονον Εύρωπαϊον ποιητήν. 'Αληθώς διά τον Παλαμάν δύναται ή 'Ελλάς ν' άξιόση το ποιητικόν βραβείον Nobel". Και ο ίδιος γνωρίζω ότι έθεσε την υποψηφιότητά μου και θά έλήφθη αυτή ύπ' όψιν διότι, σύμφωνα με το καταστατικόν του βραβείου, είναι καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας εις το Πανεπιστήμιον. 'Αλλο τίποτε σχετικό με το ζήτημα, θετικά και λεπτομερειακά, δέν γνωρίζω»⁸.

Οί προθέσεις του Μενάρδου συγκεκριμενοποιήθηκαν ένα χρόνο αργότερα με τίς ακόλουθες ενέργειες:

Πρώτα απευθύνθηκε στον 'Ιωάννη Χρυσάφη (1873-1932), το μεγάλο "Έλληνα γυμναστή, που σπούδασε με ύποτροφία στη Σουηδία, τή Δανία και άλλες εύρωπαϊκές χώρες και ύπηρετούσε τότε στο 'Υπουργείο Παιδείας ως διευθυντής του Τμήματος Σωματικής 'Αγωγής, να του δώσει πληροφορίες για το βραβείο Νόμπελ. "Όπως είναι γνωστό, ο Χρυσάφης ήξερε καλά μερικές από τίς σκανδιναβικές γλώσσες και έχει μεταφράσει αρκετά έργα της σκανδιναβικής λογοτεχνίας στα ελληνικά. "Έστειλε λοιπόν στο Μενάρδο το ακόλουθο γράμμα με μιά μετάφραση δική του για το κληροδότημα Νόμπελ από μελέτη της B. Lundstedt.

* 'Η άλληλογραφία και τὰ άλλα ντοκουμέντα που δημοσιεύονται εδώ προέρχονται από τὰ Κατάλοιπα του Σίμου Μενάρδου (1872-1933). Τὰ έστειλε ο γιός του, φιλόλογος κ. Γ. Σ. Μενάρδος, στο διευθυντή της «Νέας 'Εστίας» κ. Πέτρο Χάρη, που είχε την καλωσύνη νά μου τὰ έμπιστευτεί. 'Οφείλονται και στους δύο πολλές εύχαριστίες, έπειδή φρόντισαν τὰ στοιχεία αυτά νά δοθούν στην έρευνα, σαν μιά συμβολή στη μελέτη της υποψηφιότητας του Παλαμά για το βραβείο Νόμπελ. — Κ. Γ. Κ.

1

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

[Τρίτη 11 Νοεμβρίου 1925]

Ἀξιότιμε κύριε Πρότανι

Σπεύδω νὰ σᾶς στείλω, πρωτ-πρωτῇ, τὸ σημείωμα πὸν μοῦ ἐξητήσατε χτές βράδυ, στὸ Ὑπουργεῖο, γιὰ τὸ κληροδότημα Νόμπελ, κ' εἶχομαι, ἂν ἀποφασίσῃ τὸ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιον νὰ προτείνῃ κανέναν ὑποψήφιον, ἢ πρότασίν του νὰ γίνῃ δεκτὴ.

Μὲ ὅλην τὴν ὀφειλομένην τιμὴν καὶ τὸν σεβασμόν.

Ἰ. Χρυσάφης.

2

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Τὸ κληροδότημα Νόμπελ

Ὁ Ἄλφρεδ Νόμπελ ἀφῆκεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του (πλέον τῶν 30 ἑκατομμυρίων κορωνῶν ἤτοι 2 περίπου ἑκατομμύρια λιρῶν Στερλ.) πρὸς σχηματισμὸν ἐνὸς σταθεροῦ κεφαλαίου τοῦ ὁποίου οἱ τόκοι «θὰ διανεμῶνται κατ' ἕτος εἰς ἐκείνους οἵτινες κατὰ τὸ ἐγγύτατον παρελθὸν ἐπροξένησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν μεγαλυτέραν ὠφέλειαν». Οἱ τόκοι οὗτοι διαιροῦνται εἰς πέντε ἴσα μέρη καὶ διαμοιράζονται: α) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος εἰς τὸν κύκλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔκαμε τὴν σημαντικωτέραν ἀνακάλυψιν ἢ ἐφεύρεσιν β) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἔκαμε τὴν σπουδαιότεραν χημικὴν ἀνακάλυψιν ἢ βελτίωσιν γ) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἔκαμε τὴν σπουδαιότεραν ἀνακάλυψιν ἐν τῇ φυσιολογίᾳ ἢ τῇ ἱατρικῇ δ) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις παρήγαγεν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τὸ ἐξοχώτερον δημιούργημα πρὸς ἰδεαλιστικὴν κατεύθυνσιν, καὶ ε) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις εἰργάσθη περισσότερον ἢ καλύτερον διὰ τὴν ἀδελφωσιν τῶν λαῶν καὶ τὴν κατάργησιν ἢ τὴν ἐλάττωσιν τῶν στρατῶν καθὼς καὶ τὴν συγκλήσιν καὶ διάδοσιν συνεδρίων εἰρήνης.

Τὰ βραβεῖα τῆς φυσικῆς καὶ χημείας ἀπονέμονται ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπι-

στημῶν τῆς Στοκχόλμης· τὸ βραβεῖο τῆς φυσιολογίας καὶ ἱατρικῆς ὑπὸ τοῦ Καρολινικοῦ Ἰνστιτούτου (ἱατρικὴ Σχολή) τῆς Στοκχόλμης· τὸ βραβεῖον τῆς Φιλολογίας ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας τῆς Στοκχόλμης· τὸ δὲ βραβεῖον τῶν ἐργατῶν τῆς εἰρήνης ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐκ πέντε προσώπων ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς Νορβηγικῆς Βουλῆς.

Αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἀπονομῆς τῶν Βραβείων ἐκανονίσθησαν δι' εἰδικοῦ Β. Διατάγματος τῆς 29 Ἰουνίου 1900 (Ἄν ἔκτοτε τὸ διάταγμα τοῦτο ἐτροποποιήθῃ δὲν γνωρίζω).

Διὰ τὰ 4 πρῶτα βραβεῖα (φυσικῆς, χημείας, ἱατρικῆς, λογοτεχνίας), οἱ ὁρισθέντες βραβεύται (Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν, Καρολινικὸν Ἰνστιτούτον, Ἀκαδημία γραμμάτων) συγκροτοῦν ἀνὰ μίαν δι' ἑκαστον Ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐκ 3 ἢ 5 προσώπων. Εἰς ὁμοίαν ἐνέργειαν προβαίνει καὶ ἡ διὰ τὸ βραβεῖον τῆς εἰρήνης ὑπὸ τῆς Νορβηγικῆς Βουλῆς ἐκλεγείσα πενταμελής Ἐπιτροπή.

Διὰ τὰ ἐκλεγῆ ἔν προσώπων μέλος μιᾶς βραβευτικῆς ἐπιτροπῆς, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὑπήκοος Σουηηδὸς οὔτε ν' ἀνήκῃ εἰς τὸ ἴδρυμα εἰς ὃ ἔχει ἡ βράβευση ἀνατεθῇ. Καὶ διὰ τὸ βραβεῖον τῆς εἰρήνης δύναται ἡ Νορβηγικὴ Βουλὴ νὰ ἐκλέξῃ βραβευτὰς μὴ Νορβηγούς.

Ἡ ἀπονομή τῶν βραβείων κοινοποιεῖται δημοσίᾳ τὴν 10 Δεκεμβρίου ἐκαστον ἔτους (ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Νόμπελ).

Ἡ ὑποψηφιότης πρὸς βράβευσιν προτείνεται ὑπὸ τρίτου (προσώπου ἢ ιδρύματος) καὶ οὐχὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑποψηφίου (διότι αἱ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐνδιαφερομένων ὑποβαλλόμεναι αἰτήσεις δὲν γίνονται δεκταί).

Τὰς προτάσεις πρὸς βράβευσιν κάμνουν εἰδικαὶ προσωπικότητες, τῆς τε Σουηδίας καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς. Πᾶσα δὲ πρότασις δέον νὰ συνοδεύηται μὲ τὰ ἔργα τὰ δικαιολογοῦντα ταύτην.

Ὁ βραβευθεὶς ὀφείλει, ἂν τοῦ εἶναι δυνατόν, ἐντὸς 6 μηνῶν ἀπὸ τῆς βραβεύσεως, νὰ κάμῃ διάλεξιν ἐν Στοκχόλμῃ δημοσίᾳ, περὶ τοῦ βραβευθέντος ἔργου.

Ἄν οἱ προτεινόμενοι δὲν κριθῶσιν ἄ-

ξιοὶ βραβεύσεως ἀναβάλλεται ἡ ἀπονομή διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Δύναται ὁμοῦ καὶ τὸ βραβεῖον νὰ διαιρεθῇ καὶ νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς δύο ἰσαξίους ὑποψηφίους καθὼς καὶ εἰς περισσοτέρους, ἂν τὸ ἔργον ὀφείλεται εἰς συνεργασίαν.

(Μετάφρασις ἀπὸ εἰδικὴν μελέτην τῆς Δας Β. Sundstedt περὶ τῶν Σουηδ. Ἐπιστημο[ν]ικῶν Ἰδρυμάτων.

Ἱ. Χρυσάφης).

(Ἡ μελέτη περιελήφθη εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας καὶ Στατιστικῆς τῆς Σουηδίας, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς κυβερνήσεως).

Ἐπειτα ὁ Μενάρδος ζήτησε ἀπὸ τὸ Λέανδρον Παλαμᾶ διάφορα στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του (κατάλογο ἔργων καὶ μεταφράσεις τους σ' εὐρωπαϊκὰς γλώσσας). Ὁ Λέανδρος τοῦ ἔστειλε τὰ παρακάτω σημειώματα:

3

[Γράμμα ὑπαγορευμένο, πιθανότατα, στὴ Ναυσικᾶ· φωτοτυπία τοῦ ιδιογράφου.]

13 Νοεμ. 25.

Σεβαστέ μου Κύριε Μενάρδε

Τὸν κατάλογον τῶν ἐλληνικῶν ἔργων τοῦ πατέρα μου θὰ εὗρῃτε ταξινομημένον εἰς τὴν δευτέραν σελίδα τοῦ νέου βιβλίου: «Τὰ Παθητικὰ Κρυφομύήματα[»] κτ.λ. Ἐπίσης, κατάλογος τῶν μεταφρασμένων ἔργων εἰς ξένας γλώσσας εὐρίσκεται εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ ἰδίου βιβλίου. Τὸ βιβλίον αὐτὸ νομίζω σὰς ἔδωκε ὁ πατέρας μου.

Σὰς σημειῶνω ὡς ἐνδιαφέρονσαν πληροφορίαν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ «Τρισεύγενη» ἔχει τυπωθῇ εἰς τὸ Yale University, δαπάναις τοῦ «of the Martin Bellogg Memorial Fund devoted to the promotion of classical learning».

Ἐχω μίαν μοναδικὴν σειρὰν τῶν μεταφράσεων αὐτῶν, τὴν ὁποίαν κρατῶ, διὰ νὰ σταλῇ ἐν καιρῷ εἰς Σουηδίαν.

Ἐὰν νομίζετε ὅτι θὰ σὰς χρησιμεύσῃ

διὰ τὴν Σύγκλητον, δύναμαι νὰ σᾶς τὴν ἀποστείλω.

Εἶμαι ἀδιάθετος στὸ κρεβάτι, καὶ δι' αὐτὸ σὰς γράφω τόσον προχειρῶς.

Ὅπως ὑμέτερος

Λέαν. Παλαμᾶς

Παρασκευῇ⁹.

Ὅπως φαίνεται, ὁ Μενάρδος χρειάστηκε τις μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ καὶ τις ζήτησε¹⁰ ἀπὸ τὸ Λέανδρον. Ὁ Λέανδρος τοῦ ἀπάντησε:

4

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

[20 Νοεμβρίου 1925]¹¹

Σεβαστέ μου κ. Μενάρδε,

Σὰς στέλλω τὰ μεταφρασμένα βιβλία τοῦ πατέρα μου. Μέσα εἰς τὸ δέμα θὰ βρῇτε καὶ τὸ σημείωμα¹² ποὺ μοῦ ἐζήτησατε, ἐλπίζω κάπως νὰ σὰς χρησιμεύσῃ. Εἶμαι προθύμος γιὰ ὅ,τι ἄλλο ζητήσετε.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Λ. Παλαμᾶς

Παρασκευῇ.

Τὸ σημείωμα ποὺ ἀναφέρεται παραπάνω παρέπεσε κι ἔτσι ὁ Λέανδρος ἐπανήλθε μὲ τὸ γράμμα:

5

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου· τὸ ὑστερόγραφο εἶναι ιδιόγραφο.]

Ἀθῆναι, 27 Νοεμβρίου 1925.

Σεβαστέ μου κ. Μενάρδε,

Σὰς στέλλω τὸ σημείωμα ποὺ μοῦ ἐζήτησατε. Σὰς τὸ εἶχα στείλει πρὸ ἑπτὰ ἡμερῶν μαζὺ μὲ τὰ βιβλία, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι θὰ παρέπεσε μέσα σ' αὐτά.

Ὅπως δικός σας

Λ. Κ. Παλαμᾶς

Φαντάζομαι ὅτι ἡ πρότασις θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ εἰς Σουηδίαν μέχρι τέλους Δεκεμβρίου, ὥστε νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ὑπὸ κρίσιν ἔργα κατὰ τὸν προσεχῆ Φεβρουάριον.

Ὁ Σίμος Μενάρδος, πρύτανης τότε τοῦ Πανεπιστημίου, συνεκάλεσε γύρω στὰ μέσα Νοεμβρίου 1925 τὴ Σύγκλητον καὶ ἔθεσε τὸ ζήτημα. Ἀπὸ ἰδιόγραφο σημειώματός του (καὶ δαχτυλόγραφο ἀπόγραφο τοῦ γιοῦ του κ. Γεωργίου Σ. Μενάρδου) γίνεται ἡ παρακάτω ἀνακοίνωση τῶν σχετικῶν πρακτικῶν.

6

[τὰ εὐρισκόμενα μέσα σὲ ἀγκύλες ἔχουν διαγραφεῖ στὸ κείμενο.]

Ἀρξαμένης τῆς συνεδρίας ὁ κ. Πρώτῳ λέγει: [ὅτι] Ἐπὶ τῇ ἐγκαίρῳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ [γενικοῦ γραμματέως] ποιητοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, κατέχοντος ἅμα τὴν θέσιν τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ 28ετίας, ὁ Ὑπουργὸς κ. Ρούφος μὲ ἡρώτησεν ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον ἦτο διατεθειμένον νὰ συμμετάσχη εἰς αὐτήν, καθόσον ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὴν γνώμην ὅτι πρέπει νὰ ἑορτασθῇ μεγαλοπρεπῶς. [Κατὰ τὸν κ. Ρούφον.] Δύο εἶναι οἱ τρόποι τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. Ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι ἡ ἀπονομὴ συντάξεως ὁλοκλήρου τοῦ μισθοῦ εἰς τὸν κ. Παλαμᾶν, πρὸς τοῦτο δ' [εἶναι] ἐφαίνετο διατεθειμένος [ἡ Κυβέρνησις] ὁ κ. Ρούφος νὰ προβῇ εἰς τὴν ἑκδόσιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ σχετικοῦ νομοθετήματος. Ὁ δεύτερος τρόπος εἶναι ὁ ἑξῆς: Κατὰ τὰς πληροφορίας ἃς ἔχει ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ βραβεῖον Νόμπελ, ὅπερ ἀπονέμεται ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας, θέλει χορηγηθῇ εἰς [μεγάλον ποιητὴν] λογοτέχνην μικροῦ Κράτους. Κατὰ τὸν Κανονισμόν τοῦ βραβεῖον, ὃν τῇ παρακλήσει μου μετέφρασεν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὁ τμηματάρχης τοῦ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργείου κ. Χρυσάφης, οἱ ὑποψήφιοι [πρέπει] πρὸς βράβειον πρέπει νὰ προτείνωνται ὑπὸ τρίτων προσώπων ἢ ὑπὸ [εἰδικῶν] Σωματείων. [Ὁ κ. Ἀνδρεάδης τὸν ὁποῖον ἡρώτησα μὴ ἀπῆρτησεν ὅτι οὕτως ἐγένετο καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὸν Ἀνατόλ Φράνς¹³ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὸν Καρлотτούτσι¹⁴, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι νῦν διὰ τὸν κ. Παλαμᾶν, ὑποδεικνόμενον ὑπὸ τοῦ Φιλολ. Συλλόγου Παρνασσ-

σοῦ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Ρούφου, ὅχι δὲ ὀλιγώτερον καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μου καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος προτείνει, ὅπως ὑποδείξωμεν τὸν *κύριον Παλαμᾶν εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν διὰ τὸ βραβεῖον Νόμπελ. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι [καὶ] ἡ πρότασίς μου αὕτη θ' ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς τὴν ἰδικήν σας ἐπιθυμίαν, ὅτι δὲ οὐδεμία διαφωνία θὰ ἐπάρξῃ, διότι ἐὰν ἀπονεμηθῇ τὸ Νόμπελ εἰς τὸν Παλαμᾶν, ἡ τιμὴ [βεβαίως θ' ἀνήκῃ εἰς αὐτόν, ἀλλ' αὕτη] θ' ἀντανακλᾷ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Σύγκλητος ὁμοφώνως ἀποδέχεται τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Πρωτάεως λεχθέντα καὶ [ἀποφασίζει] ἐπικροτεῖ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅπως προτείνῃ εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν τὸν κ. Κωνστ. Παλαμᾶν διὰ τὸ βραβεῖον Νόμπελ.

* [Στὸ περιθώριον, ἀπέναντι ἀπὸ τῆ διαγραφῆς ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη διόρθωσις τοῦ Μενάρδου:

Τὸ γράμμα τοῦτο τῆς διαθήκης συμπλήρωσεν εἰδικὸς κανονισμὸς, καθ' ὃν πλὴν τῶν μελῶν τῆς Σουηδικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων [Ἀκαδημιῶν] Ἐταιρειῶν, δύναται νὰ προτείνωσι τὸν βραβεύσιμον οἱ καθηγηταὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς λογοτεχνίας.

Ὡς [;] καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας [;] φέρω εἰς γνώσιν τῆς Συγκλήτου ὅτι θὰ προτείνω τὸν

Ὅπως ὑπονοεῖται ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Χρυσάφης, μαζὶ μὲ «Τὸ κληροδότημα Νόμπελ» (βλ. πῦθ πάνω ἀρ. 2), ἔστειλε στὸ Μενάρδο καὶ τὸν ἀκόλουθο κανονισμό γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ τῆς λογοτεχνίας:

7

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LE PRIX NOBEL DE LITTÉRATURE

est decerné tous les ans, le 10 décembre, par l'Académie Suédoise (Svenska Akademien) à celui qui, au cours de l'année écoulée, aura prouvé l'oeuvre

littéraire la plus remarquable dans le sens de l'idéalisme.

Sont qualifiés pour proposer des candidats:

1o les membres de l'Académie Suédoise et ceux des institutions similaires par leur organisation et leur but, savoir l'Académie Française et l'Académie Espagnole;

2o les membres des sections littéraires d'autres académies, ainsi que les membres des institutions ou sociétés littéraires assimilées à ces académies; et enfin

3o aux professeurs d'esthétique, de littérature ou d'histoire dans les universités.

Ce sont les membres particuliers de ces institutions et non les académies, les sociétés, etc. comme telles — qui ont le droit de faire des propositions.

Il n'est tenu aucun compte des propositions faites par d'autres, ni de demandes personnelles.

Les propositions doivent être faites par écrit, avec un exposé des motifs et accompagnées des ouvrages sur lesquels elles sont basées.

Elles doivent être remises sous pli cacheté avant le 1er février de chaque année au Comité Nobel de l'Académie Suédoise à Stockholm.

Si un candidat n'a pas remporté le prix, il doit être présenté de nouveau pour que la candidature soit prise en considération une an[n]ée suivante.

Il faut remarquer que le terme de littérature ne comprend pas seulement des oeuvres littéraires proprement dites, mais aussi des ouvrages ayant par leur style une valeur littéraire, et que par travaux publiés «au cours de l'année écoulée», il faut entendre les plus récents ou ceux dont la valeur n'a été démontrée que récemment.

Le montant du prix s'élève à environ 140.000 kronor de Suède, soit à peu près 200.000 francs.

Le prix Nobel de littérature a jusqu'ici été decerné aux personnes suivantes:

En 1901 au poète français M. Sully Prudhomme,

En 1902 à l'historien allemand M. le professeur Th. Mommsen,

En 1903 au poète Norvégien M. Björnsterne Björnson,

En 1904 au poète provençal M. Frédéric Mistral, et à l'auteur dramatique espagnol M. José Echegaray¹⁵.

Ὁ Μενάρδος, ἀφοῦ πληροφορήθηκε τὰ δικαιώματά του ὡς καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἔθεσε ὑπόψη τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου τὶς προθέσεις του, ἔστειλε στὴ Σουηδικὴ Ἀκαδημία¹⁶ μερικὰ βιβλία τοῦ Παλαμᾶ μεταφρασμένα σ' εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες¹⁷ καὶ μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἔργου του στ' ἀγγλικά. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ ἀντίγραφο σῶζεται καὶ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο, νομίζω πὼς εἶναι προσφορότερη ἡ δημοσίευση ἐδῶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, παρ' ὅλες τὶς μικρὲς ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα.

8

[ἀντίγραφο δαχτυλόγραφου.]

[Ἀθῆναι 18, Δεκεμβρίου 1925.]¹⁸

Τὸ φιλολογικὸν βραβεῖον Nobel κατέστη πλέον ἡ ἐπισημοτέρα ἀναγνώρισις τῶν συγχρόνων ποιητικῶν πνευμάτων (genius). Ἀλλ' ἀπὸ πολλοῦ Γάλλος κριτικὸς ἀνεκέρυξεν ὡς μέγιστον τῶν ζώντων ποιητῶν τῆς Εὐρώπης τὸν Ἑλληνα κ. Κωστῆν Παλαμᾶν, οὗ λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προθέσω τὴν ὑποψηφιότητα ἐνώπιον τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας.

Πολλὰ τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ μετεφράσθησαν ἤδη γαλλιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ, ἐκδοθέντα ἐπὶ Ἀμερικανικῶν Πανεπιστημίων — εἶναι δὲ ταῦτα οἱ συνοδεύοντες τὸ ἔγγραφον τοῦτο τόμοι. Ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ ἔργον εἶναι πολὺ ἐκτενέστερον καὶ ποικιλωτέρον, ἀνερχόμενον εἰς 12 μέχρι τοῦδε τόμους. Ἀληθῶς ἡ μεγάλη γονιμότης καὶ ἡ ποικιλία τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐν τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν. Εἶναι κυρίως μὲν λυρικός, ἀλλὰ καὶ ἐπικός καὶ δραματικός καὶ διηγηματογράφος καὶ

κριτικός, ὅστις ἀρξάμενος ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἀνέλυσε καὶ ἔκρινε τοὺς πλείστους τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ ἐπέδρασε βαθύτατα εἰς ὁλόκληρον τὴν νεὰν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν.

Ἰδίως ἐδημιούργησεν ὁ ποιητὴς πλουσιωτάτην ποιητικὴν γλῶσσαν, ἀρνούμενος ἐκ τῶν περιφρήμων δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Faugiel καὶ τελευταῖος ὁ Πολίτης, ἀλλ' ἐπλούτισεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάλεκτον τοῦ λαοῦ διὰ νέων συνθέτων λέξεων, ὅσας ἐπιτρέπει ἡ νέα ἑλληνική, ἢ κατὰ τὴν σύνθεσιν δεξιωτέρα τῆς ἀρχαίας.

Κάτοχος ὁργάνου, τόσον πολυφώνου, ἔμελπεν ὁ Παλαμᾶς ὡς λυρικός, ποικιλωτάτας μελωδίας — πότε ἀπλὴν καὶ σιγανὴν καὶ ὅλως προσωπικὴν καὶ πότε μεγαλοπρεπὴ καὶ δυνατὴν καὶ ὑψηλὴν, πότε ὡς ἄτομον, καὶ πότε ὡς Ἑλλὴν πατριώτης, καὶ τέλος ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς κοσμοπολίτης, τὸ ὑψηλότερον δὲ τοῦτο μέρος τῆς ποιήσεως αὐτοῦ εἶναι τὸ ἀποτελοῦν τοὺς μεγίστους ποιητικούς του τίτλους.

Ἡ ταχεῖα ἐξέλιξις αὐτοῦ ὀφείλεται βεβαίως καὶ εἰς τὰς βαθείας μελέτας ποὺ ἔκαμε τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς κινήσεως τοῦ κόσμου — ὀλίγοι λόγιοι (scholars) δύνανται ν' ἀμιλληθῶσι κατὰ τὴν γνῶσιν ταύτην πρὸς τὸν Παλαμᾶν — ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐμφαντον δύναμιν τῆς ποιητικῆς του διαθέσεως, ἀδιακόπως ἐμφανιζομένης ὑπὸ νέας ἐκάστοτε μορφᾶς.

Τῷ 1885 ἐνεφανίσθη μὲ τὴν συλλογὴν «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» τινὰ τῶν ὁποίων μετεφράσθησαν ἀγγλιστὶ ὑπὸ τῆς κ. Edmonds. Ὁ Oscar Wilde ἔγραψε τότε εἰς τὴν Pall Mall Gazette 27 Μαΐου 1885.* «Une des ballades est aussi pleine de veirve. Elle est de Costes Palamas, et elle fut inspirée par un incident intéressant qui se produisit, il y a quelques années, à Athènes. Pendant l'été de 1881, on promena par les rues les restes d'une vieille

femme en costume complet de Pallicare, costume qu'elle avait porté au siège de Missolonghi et dans lequel elle avait demandé à être ensevelie. La vie de cette véritable héroïne grecque devrait être étudiée par ceux qui approfondissent la question de savoir en quoi consiste la nature féminine.»

Τῷ 1889 ἔγραψε χάριν ἐνὸς ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ «Ὑμνον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν» ὄχι κατώτερον τοῦ ὁμοίου ποιήματος τοῦ φιλοσόφου Πρόκλου τοῦ Λυκίου. Καὶ πάλιν εἰς τοὺς Τάφους τοῦ Κεραμικοῦ, ποὺ συμπεριέλαβεν εἰς [«Τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου»] [1892] ἔμνησε τὰ ἰδεώδη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἀττικῆς τέχνης[s].

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1897 διὰ τῶν «Γάμβων καὶ Ἀναπαίστων», τὰ ὁποῖα εἶναι συλλογὴ συντόμων ποιημάτων γραμμένων εἰς τοιαῦτα μέτρα μικτὰ, ἀρχίζει ἡ ποιητικὴ πρωτοτυπία τοῦ Παλαμᾶ, ἡ μουσικὴ ἔκφρασις μεγάλων ποιητικῶν συμβόλων. «With what art the pathetic and the familiar are harmoniously combined in them» ἔγραψεν ὁ Jean Moréas, ὁ ἄλλος μέγας, ἀλλ' ἐν τούτοις στενότερος τοῦ Παλαμᾶ Ἑλλὴν ποιητὴς, τὸν ὁποῖον διεκδικεῖ μᾶλλον ὁ Γαλλικὸς Παρνασσός.

Τῷ 1898 ἔχασεν ὁ ποιητὴς τὸν πρωτότοκόν¹⁹ του υἱόν, τὸν ὁποῖον ἐθρόνησε διὰ τοῦ «Τάφου» (1898). Ἐκεῖ δανειζόμενος μελωδίας ἐκ τῶν δημοτικῶν μυρολογίων, ἀναβιβάζει βαθμυδὸν αὐτὰς εἰς ὑψηλὰς συνθέσεις, ἀνερχομένας τολμηρῶς μέχρις ὑπερτέρου ποιητικοῦ Παραδείσου. Κατὰ τὸ 1901 ἐξεδόθη ὁ «Θάνατος Παλληκαριοῦ», τὸ τυπικὸν αὐτὸ νεοελληνικὸν διήγημα ἀπὸ ἀπόψεως ἡθογραφίας καὶ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὁ θάνατος ἐνὸς παλληκαριοῦ ποὺ θέλει ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀσχημίαν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ.

Ἐτι εὐχερεστέρα καὶ ποικιλωτέρα ἐξεδηλώθη ἡ τεχνοτροπία τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν ἀληθῶς μεγάλην συλλογὴν τὴν ἐπιγραφομένην «Ἀσάλευτη Ζωή» (1904), ἥτις ἀριθμεῖ πολλὰς μεταφράσεις. Ἐν αὐτῇ, καθὼς ἔγραφε ξένος κριτικός, εὐρίσκομεν ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρος· ὁ ποιητὴς εἶναι θρησκευτικὸς, δεισιδαίμων, σκεπτικιστής, εἰδωλολάτρης, πανθεϊστής. Ἀφίνεται

(*) In want of the English text, we borrow the above quotation from the French translation. Essais de Littérature et d'Esthétique, Oscar Wilde, traduction d'Albert Savinio, v. Stock Editeur.

εἰς ὅλας τὰς πτήσεις (essors) τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν σειρὰν τῶν συνθέτων τῶν ἐπιγραφομένων «Πατρίδες» ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς περιγραφῆς τῶν Πατρῶν, ὅπου ἐγεννήθη, καὶ τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἀνετράφη ἐν μέσῳ τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, προχωρεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν γῆν καὶ τὸ ἡλιακὸν σύστημα καὶ καταλήγει περιπαθῶς εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ σῶμα. Διὰ τῆς «Φοινικιάς» ὅπου παριστᾷ τὰ λουλούδια τοῦ κήπου ἐξημνοῦντα τὸν κορμὸν τῆς, ἐκφράζει τὸν πόνον τοῦ μικροῦ, ποῦ ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ τὸ ἰδανικόν του. Εἰς τίς «Ἐκατὸ φωνές τῆς λύρας» ἐκφράζει τὰ τραγικὰ ἐρωτήματα τῆς ζωῆς καὶ τὰς μεταφυσικὰς ἀπορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς βραχεΐας, ἀλλὰ δυνατὰς ποιητικὰς εἰκόνας. Τέλος διὰ τοῦ «Ἀσκραίου», ἀναπολεῖ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ Ἡσίοδου, ὡς ἐν ὄνειρῳ, πρὸς τὴν νεώτεραν Ἑλλάδα, μὲ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν «Θεογονίαν» καὶ τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέρας».

Μὲ ἄλλην μεγάλην συλλογὴν ποῦ ἐξέδωκε τῷ 1907 «τὸν Δωδεκάλογον τοῦ Γύφτου» συνεχίζει ὁ ποιητὴς τὰς ὑψηλὰς του πτήσεις. Ὁ συμβολικὸς ἥρωες τοῦ ποιήματος εἶναι μουσικὸς καὶ μάντις ἀνήκων εἰς τὴν ἀνυπότακτον φυλὴν τῶν Ἀσιγγάνων, τὰ δὲ δώδεκα ποιήματα, ἔχοντα ἐσωτερικὸν εἰρμόν, περιγράφουσι τινὰς τῶν μεγάλων στιγμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος· π. χ. τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καταδίκην τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, τοὺς κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνας τῶν Ἀκριτῶν, τὴν ἀπειλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὴν ἄλωσιν τῆς ἐνδόξου πόλεως καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον τῶν σοφῶν. Ἄλλοι λόγοι (canto) ἐξημνοῦσι τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς μουσικῆς, τὸν οἴστον τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως, τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος καὶ τῆς θρησκείας.

Ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1910 εἰς τόμον 188 σελίδων, εἶναι μακρὸν ἐπικολυρικὸν ποίημα ἐξημνοῦν τὴν κάθοδον τοῦ Βασιλέως Βασιλείου τοῦ Β' εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπως ἐορτάσῃ τὸν πολεμικὸν του θρίαμβον, προσκυνῶν τὸν Παρθενῶνα, ὅπου τότε ἐλατρεύετο ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ ζωηρὰ παράστασις τῆς ἰσχύος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολεμιστοῦ καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ κράτους κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατόπιν τραγικὴν πτώσιν ἐνθυμίζει σελίδας μεγάλων ἐβραίων προφητῶν.

Ἐν τέλει ἐπισυνάπτεται χαιρετισμὸς τῆς Τραγωδίας πρὸς τὸν πατέρα της Αἰσχύλον, ποίημα θαυμαστῆς ποιητικῆς δυνάμεως καὶ πνοῆς.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1910) ἐξέδωκεν ὁ ποιητὴς τὴν «Τρισεύγεννην»²⁰, τραγωδίαν συμβολικὴν, ὅπου ἡ ἥρωὺς ἀποθνήσκει, διότι εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῶν προλήψεων τῆς κόμης, ὅπου ἐγεννήθη.

Τῷ 1912 ἐξέδωκε ἄλλας δύο συλλογὰς, τὴν «Πολιτείαν καὶ τὴν Μοναξίαν» — ὅπου παρηκολούθησε τὰς κατὰ τῶν Τούρκων νίκας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν μὲ τὸ πάθος τοῦ πατριώτου, ἀλλὰ καὶ ὑψηλὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας — καὶ τοὺς «Καῦμούς τῆς Λιμνοθάλασσης» μὲ τρυφεράς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τοῦ ποιητοῦ, μέσα ἀπὸ τὸ γραφικὸν πλαίσιον τῆς lagune τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ψαράδων.

Οἱ «Βωμοί», μεγάλος τόμος τοῦ 1915, παρακολουθοῦν τὴν ἀγωνίαν τῶν πολέμων, ἀλλὰ καταλήγουν εἰς ὥραϊαν λειτουργίαν, ὅπου ὀλίγοι λειτουργοὶ ἔχουσι ὑψωμένα τὰ χεῖρα πρὸς τ' ἀστέρια.

Τῷ 1919 ἐξέδωκε τὰ «Παράκαιρα», ὅπου ἀπὸ τὸ κελλί του — ὡς ὀνομάζει τὸ σπονδαστήριόν του — ἀτενίζει ὡς ἐρημίτης πρὸς τὸν κόσμον, καὶ τὰ «Δεκατετράστιχα», σειρὰν ἐκατὸν συνθέτων, εἰς τὰ ὅποια ὁ ποιητὴς ἀναπολεῖ καὶ συνοψίζει ἐκ νέου τὰ προσφιλῆ εἰς αὐτὸν θέματα.

Τελευταῖος του τόμος (1925) εἶναι «οἱ Πεντασύλλαβοι» καὶ τὰ «Παθητικὰ Κρυφομιλήματα», μ' ἓνα πρόλογον ὅπου διασαφεῖ τὴν ποιητικὴν ὁπτασίαν, πῶς ἀτενίζει ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν ποίησιν, ὡς αἰώνιον ποταμόν, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Παλαμᾶς δις καὶ τρις ὑπεσχέθη νὰ γράψῃ, ἀλλὰ δὲν ἐξέδωκεν ἀκόμη τὴν ποιητικὴν του, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν τεχνητοποίησιν του, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Εἶναι τόσον πολύμορφος ποιητικὴ! Εἰς πολλὰ του ποιήματα ἐμφανίζεται ὡς ποιητὴς ζωγράφος — π. χ. ἐξωγράφησεν ἐξαισία τὴν ἁρμο-

νίαν τῆς φύσεως τῶν Ἀθηναίων — ἀλλοῦ παρέχει δυνατὰ ἀνάγλυφα, ἀλλὰ συχνότερον, ἀρχίζει μεγάλας μουσικὰς συνθέσεις. Ἡ μουσικὴ του ἀναβλύζει ἐκ τοῦ βάθους — εἴτε τῶν ἀναμνήσεων, εἴτε τῶν σκέψεων, εἴτε τῶν παθῶν του. Ἀλλοτε εἶναι βυθισμένος εἰς τὸν πόνον τῆς ἰδίας του ὑπάρξεως, καὶ ἀναδίδει τόνους ὅλως ἰδίας ψυχικῆς *langue*. Ἀλλοτε σκεπτόμενος ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς σημερινῆς ζωῆς, παρακολουθεῖ πᾶσαν ἰδέαν, τείνουσαν πρὸς τὴν πρόδοον τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι μᾶλλον ἀπαισιόδοξος καὶ ἀγανακτεῖ συχνὰ καὶ θρηρεῖ διὰ τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν παύει ν' ἀποβλέπῃ πρὸς τὸν ἀστέρα τοῦ ἰδανικοῦ — πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὠραῖον.

Ἐξαιρέτως γόνιμος ἀποτολμᾷ πτήσεις ἀληθῶς μεγάλας καὶ συχνὰ ὑψώνει θαυμασίως τὴν φωνήν, εἶναι δὲ τοσούτω μᾶλλον ἄξιος τιμῆς, διότι ἀφύπνησε τὴν ἀθάνατον τῆς ποιήσεως ἡχὴν ὑπὸ τὸν ἱερὸν λόφον τῶν Ἀθηναίων.

Σίμος Μενάρδος

καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, καὶ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηναίων, πρώην lecturer τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης.

Ὁ διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης Νόμπελ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας C. Grönblad, ἀφοῦ πῆρε τὴν ἀνάλυση τοῦ Μενάρδου καὶ τὰ μεταφρασμένα ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, ἀπάντησε στὸν Ἑλληνα καθηγητὴ:

9

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 5 Jan. 1926.

Mr. Simos Menardos

Rector of the University, etc.
Athens.

Dear Sir,

I have the honour to acknowledge receipt of your letter of Dec. 18 1925, in which you propose Mr. Palamas as a candidate for the Nobel Prize of literature, and of

the six volumes containing English and French translations of some of his works.

For a thorough examination of Mr. Palamas' literary works it is, of course, desirable, and even necessary, to have recourse to the original Greek editions. As it is somewhat difficult to us, and would at any rate take rather a long time, to recourse these, I venture to suggest that it would be very acceptable to the Academy if they could be sent here.

I am, my dear Sir,
yours very truly

C. Grönblad

Director, Nobel Library
of the Swedish Academy.

Ὁ Ψυχάρης, μόλις ἔμαθε πῶς ὁ Μενάρδος ὑπέβαλε υποψηφιότητα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Παλαμᾶ, χόλιασε²¹. Κάθησε καὶ σ' ἓνα μῆνα («Κεριαχὴ, τις 22 τοῦ Αβγούστου — Πέμπτη, Σεπτέμβρη, τις 23, 1926»)²² συνέθεσε τὸ γνωστὸ λιβελλογράφημα ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ, ἀναιρώντας κατὰ τρόπο πρωτοφανή γιὰ ἐπιστήμονα τὶς γνώμες καὶ τὶς κρίσεις του μιᾶς ζωῆς, γιὰ ν' ἀποδείξει πῶς ὁ Παλαμᾶς εἶναι μεγάλος ἀπίστευτα μεγάλος. Μα γιὰ τὰ Μπαλκάνια.²³ ! (Γιὰ πιδὶ βόρεια θεωροῦσε, βέβαια, κατὰλληλο μόνον ἓνα· τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Ψυχάρης εἶναι μέγας εὐεργέτης τῆς νεοελληνικῆς παιδείας γιὰ τὸ ὑπέροχο «Ταξίδι» καὶ τὸ σοφὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο. Ὅχι, ὅμως γιὰ τὰ λογοτεχνήματα καὶ τὶς ἀνθρώπινές του σχέσεις.)

Τὸ ἀπίθανο λοιπὸν «μελέτημα» δάνεισε ὁ Παλαμᾶς στὸ Μενάρδο (ὅπως μᾶς πληροφορορεῖ ὁ κ. Γ. Σ. Μενάρδος), ἀπ' ὅπου ἀντέγραψε σὲ ἑξὶ σελιδοῦλες χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα καὶ ὁρισμένα σημειώματα στὸ περιθώριο τοῦ ἴδιου τοῦ Παλαμᾶ. Θὰ ἄξιζε τὸν κόπο σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ μελέτη γιὰ τὸ ζήτημα νὰ ἐρθουν στὸ φῶς ὅλα τὰ σχετικά.

Ἀπὸ τὴν παρακάτω ἀλληλογραφία φαίνεται πῶς ὁ Μενάρδος δὲν ἔπαψε ὡς τὸ θάνατό του σχεδὸν († 1933) νὰ φροντίζει γι' αὐτὴ τὴν υποψηφιότητα.

10

[Φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΥΠΟΥ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14ῃ Δεκεμβρίου 1928.

Ἀριθ. πρωτ. 39038

Πρὸς τὸν κ. Σίμον Μενάρδον, Καθηγητὴν
τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσωμεν ὑμῖν
συντημένως ὥδε ἐγκύκλιον²⁴ τῆς Ἐπιτρο-
πῆς τοῦ Βραβείου Νόμπελ περὶ ὑποδείξεως
ὑποψηφίων διὰ τὸ Βραβεῖον τοῦτο.

Ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Τύπου
καὶ ἀ. α. [ὑπογραφή]

Ν. Μοσχόπουλος,
Τμηματάρχης Α' Τάξεως.

11

[Φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 8 juin 1929.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir les livres
grec vous avez bien voulu présenter au Co-
mité Nobel de l'Académie Suédoise, à sa-
voir deux ouvrages²⁵ de M. Palamas et
quatre brochures concernant ce poète émi-
nant.

Veuillez agréer, Monsieur, avec mes re-
merciements, l'assurance de ma considéra-
tion la plus distinguée.

C. Grönblad

Directeur de la Bibliothèque
Nobel.

12

[Φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 21 janv. 1930.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir votre envoi
contenant trois livres nouveaux²⁶ de M.
Kostis Palamas, et je ne tarderai pas de
les soumettre à la Commission Nobel.

Veuillez agréer, Monsieur, avec mes

remerciements, l'assurance de ma haute
considération.

C. Grönblad

P.S. Je regrette de devoir vous dire que
le livre intitulé «Verses Mild and Harsh»
(Chicago 1921²⁷) que vous croyez avoir
nous envoyé auparavant, ne nous est par-
venu.

Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω
εἶναι τὸ πρόχειρο γράμματος τοῦ Σίμου
Μενάρδου στὸν πρεσβευτὴ Νικ. Πολίτη²⁸.
Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε ἐξαι-
τίας τῶν πολλῶν κενῶν (σημειώνονται
μὲ +...+) ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτό.

13

[Φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Φεβρουαρίου 1930.

Διαπρεπέστατε κ. Συνάδελφε²⁹ καὶ φίλε,
Θὰ μοὶ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀποτείνω τὴν
ἐξῆς παράκλησιν ἐκ μέρους πολλῶν ἐν τῇ
Ἀκαδημίᾳ φίλων.

Ἀπὸ τοῦ 1926 εἶχα ὑποβάλει καταλλή-
λως εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν τὴν ὑπο-
ψηφιότητα τοῦ μεγάλου μας ποιητοῦ καὶ νῦν
προέδρου τῆς Ἀκαδημίας κ. Παλαμᾶ, +...+
ἐπισήμως διότι ἔκτοτε πέμπων τὰ νέα του
ἔργα λαμβάνει ἀπαντήσεις τοῦ Προέδρου
τινὰς ἐγκωμαστικὰς.

Ἐσχάτως ὁ πολὺ +...+ κάτοχος τοῦ βρα-
βείου Νόβελ [Romain Rolland³⁰], ἐδημο-
σίευσεν εἰς τὸ [περ. «Bravo»³¹] τὴν ἐγκλει-
στον γνώμην περὶ τοῦ Παλαμᾶ.

Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι θὰ σᾶς ἦτο εὖ-
κολον νὰ παρακινήσετε εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμ-
μέσως αὐτὸν τὸν +...+ διατρίβοντα νὰ
γράψῃ σύντομον ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Σουη-
δικὴν Ἀκαδημίαν, καὶ νὰ προτρέψῃ αὐτήν,
ὥς ἔχει τὸ δικαίωμα, εἰς τὴν βράβευσιν τοῦ
+...+ ποιητοῦ.

Περὶ τὸν νὰ σᾶς εἴπωμεν ὅτι θὰ προσδώ-
σετε μίαν ἀκόμη ὕλην πρὸς τὴν Ἑλλά-
δα, συντελοῦντες εἰς τὴν παγκόσμιον ἀνα-
γνώρισιν ἐνὸς ἀληθῶς ἀξίου Ἑλλήνος ποιη-
τοῦ.

Ὁ Νικ. Πολίτης ἀπάντησε μὲ τὸ ἀκό-
λουθο γράμμα στὸ Σίμο Μενάρδο:

14

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LEGATION DE GRÈCE

A PARIS.

Παρίσιοι, τῇ 24 Φεβρουαρίου 1930.

Φίλιπτε κ. Συνάδελφε,

Ἄμα τῇ λήφει τῆς ὑμετέρας ἀπὸ 7 τρέχοντος ἐπιστολῆς ἔσπευσα νὰ γράψω πρὸς τὸν κ. Romain Rolland, ὅστις μοι ἀπήντησε χθὲς ὅτι μετὰ χαρᾶς θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ κ. Παλαμᾶ, ἀλλ' ὅτι φρονεῖ ὅτι δι' ἐφέτος παρήλθε πλέον ἢ προθεσμία τῆς ὑποψηφιότητός του. Ἐσωκλείω εἰς τὴν παροῦσαν ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Romain Rolland, πρὸς ὃν ἀπήντησα παρακινῶν ὅπως προβῇ ἔστω καὶ ἐκπροθέσμως εἰς τὴν δέουσαν σύστασιν πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Σουηδίας. Προσέθεσα δὲ ὅτι ἐὰν τῷ ἀπαντηθῇ ὅτι δι' ἐφέτος ἦτο πλέον ἀργὰ τὸν παρεκάλεσα νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς ἐνεργείας του κατὰ τὸν προσεχῆ Δεκέμβριον.

Μετὰ πάσης τιμῆς καὶ φιλίας

N. Πολίτης

Ἀντίγραφο τοῦ γράμματός τοῦ Romain Rolland στὸν Νικ. Πολίτη:

15

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Villeneuve (Vand) Villa Olga

Le 19 Février 1930.

Monsieur le Ministre,

J'ai la plus grande admiration pour l'oeuvre de Costis Palamas, et je serai heureux de soutenir sa candidature, auprès du Comité Nobel de l'Académie Suédoise. Mais n'est-il pas trop tard, pour cette année? Autant que je me rappelle, les lettres recommandant les candidatures doivent être parvenues à Stock[h]olm, avant [e] fin de Janvier.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma haute considération.

Romain Rolland

Serait-il possible que j'eusse communi-

cation du Numéro de Bravo³², dont vous me parlez? Je ne l'ai point reçu et j'ignorais que mon appréciation eut été publiée.

Γιὰ τὸ ἴδιον ζήτημα ἀπευθύνθηκα. φαίνεται, καὶ ὁ Λέανδρος Κ. Παλαμᾶς στὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἑλλάδας στὸ Λονδίνο Δ. Κακλαμάνο, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔστειλε τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

16

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LEGATION DE GRÈCE

51, Upper Brook Street, W.1.

Λονδίνον, 1η Μαρτίου 1930.

Ἀγαπητὲ Φίλε,

Ἐλαβον σήμερον τὴν ἐπιστολήν σου τῆς 19ης Φεβρουαρίου.

Φοβοῦμαι ὅτι σύστασις τοῦ κ. Romain Rolland δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἔχῃ μεγάλην σημασίαν, διότι δὲν σχετίζεται μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐξ ἄλλου, ἔμαθα αἰσθητικῶς, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πρότασις τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄφιν ἡ ὑποψηφιότης. Ὅτι ὁ πατήρ σου εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας ἐφέτος δὲν ἔχει σημασίαν, διότι τὸ Λογοτεχνικὸν Τμῆμα τῆς Ἀκαδημίας ἔμπορεῖ νὰ προβῇ εἰς τῇ[ν] πρότασιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἄλλου μέλους καὶ χωρὶς νὰ εἶναι πατρὸς ὁ πατήρ σου.

Μοῦ ἐξηγήθη ἀκόμη, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνονν πλάγια ἐνέργειαι πλησίον τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία εἶναι εἰς ἄκρον εἰθικτος εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαγερσίας της. Αἱ ἄλλαι προτάσεις ἐκ μέρους προσώπων, συνδεομένων μὲ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, ἔχουν καλῶς.

Ἐλαβον τὸ ἐνδιαφέρον βιβλίον σου περὶ νομίσματος καὶ σὲ εὐχαριστῶ.

Μὲ πολλὴν φιλίαν σὸς

Δ. Κακλαμάνος.

17

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 28 Avril 1930.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir la nouvelle

traduction de poèmes de M. Costis Palamas, intitulée *Choix de Poésies*. Trad. par Pierre Baudry³³, ainsi que l'étude critique de M. Tomadaki³⁴ que vous avez bien voulu présenter à la Bibliothèque Nobel.

Je vous prie, Monsieur, d'agréer avec tous mes remerciements, l'assurance de ma considération distinguée.

Carl Grönblom

Directeur de la Bibliothèque

Nobel

Στὸ γράμμα τοῦ (βλ. πιὸ πάνω τὸν ἀρ. 16) πρὸς τὸν Λέανδρον Κ. Παλαμᾶ ὁ Δ. Κακλαμάνος ἔγραφε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα σχετικὰ, πὼς «εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πρότασις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ὑποψηφιότης». Ἐπειτα ἀπὸ τὴν πληροφoρία αὐτή, ὁ Σίμος Μενάρδος (Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ τῆς ὡς τὸ θάνατό του, 1926-1933) ἀπευθύνθηκε στὸν Πρόεδρο τοῦ Ἰδρύματος τῆς χρονιᾶς ἐκείνης (1931) Γεώργιο Στρέϊτ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά τοῦ τοῦ ἔστειλε τὸ παρακάτω γράμμα:

18

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Κηφισσιᾷ, τῇ 18 Ἰανουαρίου 1931.

Ἀγαπητέ μοι Κύριε Συνάδελφε,

Σὰς εὐχαριστῶ διὰ τὰς καλὰς γραμμάς Σας. Τοὺς δὲ συναδέλφους πάντας εὐγνωμονῶ ἀπὸ καρδίας διὰ τὴν εὐμένειαν, μεθ' ἧς ἀπεδέξαντο τὴν ἐπιστολήν μου ἃς ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ δοθῇ καὶ εἰς ἐμὲ ἡ εὐκαιρία νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἀκαδημίαν. Σὰς παρακαλῶ νὰ διερωτησθε πρὸς τὸν φίλιτον Κύριον Παλαμᾶν τὴν βαθεῖαν μου λύπην ὅτι δὲν θὰ παρευρεθῶ εἰς τὸ πρὸς τιμὴν του πρόγευμα³⁵.

Ὅσον διὰ τὸ Βραβεῖον Nobel, ἃς ἀναμείνωμεν τὴν συνεννόησιν τοῦ Κυρίου Αἰγινήτου μετὰ τοῦ Κυρίου Δροσίνη. Θὰ ἐνόμιζον, ὅτι ἀποκλείεται βεβαίως ἡ Ἀκαδημία, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ Τάξις³⁶ νὰ ἐκφράσῃ

τὴν εὐχὴν — ἐν ἧ δὲ περιπτώσει παρ' ἐλπίδα ἀπεφαίνεται ἡ Τάξις ὅτι ὑπάρχει κώλυμα, δὲν θὰ ἠδύναντο τὰ καθ' ἑκαστον μέλη τῆς Τάξεως ὡς τοιαῦτα, ὡς ἄτομα νὰ δώσωσι τὴν ἐνίσχυσιν ἣν ζητεῖ ὁ κ. Κακλαμάνος; Τὸ Προεδρεῖον τῆς Ἀκαδημίας θὰ ἐτίθετο εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν, ὅπως διαβιβάσῃ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας.

Μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως

Γ. Στρέϊτ.

Ἄλλο ἓνα γράμμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Γ. Στρέϊτ στὸ Σίμο Μενάρδο.

19

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Κηφισσιᾷ, τῇ 1 Φεβρουαρίου 1931.

Ἀγαπητέ μοι Συνάδελφε,

Εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν καλὴν εἶδησιν, τὴν ὁποίαν μοι δίδετε· εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ εὐχὴ τῶν μελῶν τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν θὰ βαρύνῃ σοβαρῶς εἰς τὴν ψῆφον τῶν Κριτῶν.

Μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀγάπης

Γ. Στρέϊτ.

Εἶναι ὁλοφάνερο πὼς μὲ τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτὴ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Σίμου Μενάρδου καὶ τῆς σχετικῆς ἀλληλογραφίας δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα «Παλαμᾶς καὶ Νόμπελ». Ὁ διαθέσιμος χρόνος ὡς τὴ δημοσίευσιν τῆς βασικῆς αὐτῆς συμβολῆς γιὰ τὸ ζήτημα ἦταν τελείως ἀνεπαρκὴς γιὰ μιὰ γενικὴ μελέτη. Πρέπει νὰ ἔχει ὑπόψιν τοῦ ὁ μέλλον μελετητῆς πὼς ὑπάρχουν τουλάχιστον ἑκατὸ λήμματα, γνωστὰ (ἀπὸ τὴν παλαμικὴν βιβλιογραφία) καὶ ἄγνωστα (ἀκόμη), γράμματα τοῦ Παλαμᾶ κ.ἂ., σημειώματα κτλ., ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστούν, γιὰ νὰ φανεῖ ποιοὶ μηχανισμοὶ λειτουργήσαν ἀρνητικὰ καὶ ποιοὶ ἀδράνησαν, ὥστε νὰ χαθεῖ ἡ πρώτη μεγάλη εὐκαιρία γιὰ διεθνὴ ἀναγνώριση καὶ προβολὴ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Γρ. Ξενοπούλου, *Οι παρεξηγημένοι*, έφ. α' Έφημερίς, 30 Νοεμ. 1913, 1.
2. Γρ. Ξενοπούλου, *Τό άρτίον παρελθόν*, περ. «Παντογνώστης», Α' (30 Ιουν. 1922), 166-167.
3. Κάτω από τόν τίτλο «Ολιγοστιχα» στό περ. «Νέα Ζωή» (Άλεξάνδρεια), 11 (1922-1923), 376.
4. Β. Εύθυμιου, *Τό Νόμπελ καί ό Παλαμάς*, έφ. α' Έθνος, 27 Αύγ. 1923, 1.
5. Ο κ. Τερμίας [=Δ. Π. Ταγκόπουλος], Γίεζ [γιά τόν Ίρλανδό συγγραφέα William Butler Yeats, πού πήρε τό Βραβείο Νόμπελ τό 1923], έφ. α' Έθνος, 18 Νοεμ. 1923, 1.
6. Πρόκειται γιά τό άρθρο του W [=Κ. Παλαμάς], *Τό βραβείον Νόμπελ*, έφ. α' Έμπρός, 4 Οκτ. 1922, 1.
7. Βλ. Τά ελληνικά λαϊκά τραγούδια. Έκατονταετηρίς της έκδόσεώς των. Η χθεσινή τελετή είς τόν «Παρνασσόν», έφ. α' Έμπρός, 23 Δεκ. 1924, 1. Έπενθυμίζεται πώς ό Γάλλος Ιστορικός καί κριτικός Claude Fauriel εξέδωσε τη συλλογή *Chants populaires de la Grèce Moderne* σέ δύο τόμους στό Παρίσι τό 1824-1825.
8. Βλ. τώρα τό γράμμα στην έκδοση: Κωστής Παλαμάς, *Άλληλογραφία*, τόμ. Γ' (1929-1941), Εισαγωγή - φιλολογική επίμειλεια - σημειώσεις Κ. Γ. Κασίνη, *Άθήνα <Έδρυμα Κωστή Παλαμά, άρ. 2> 1981*, σσ. 54-55.
9. Μόνο τό όνομα του Λέανδρου καί ή λέξη Παρασκευή είναι γραμμένα μέ τό χέρι του τό υπόλοιπο γράμμα τό υπαγόρευσε στή Ναυσικά.
10. Άπό μία πρώτη εξέταση πού έκανα στόν κατάλογο τών άλληλογράφων του Παλαμά στό «Έδρυμα Κωστή Παλαμά» δέν βρήκα γράμματα του Μενάρδου στόν Κωστή ή στό Λέανδρο. Άπαραίτητα, πρέπει νά υπάρχουν γράμματα, τουλάχιστο στόν δεύτερο.
11. Τό γράμμα αυτό χρονολογείται έτσι, μέ βάση τά ακόλουθα στοιχεία πού αναφέρονται στό επόμενο χρονολογημένο γράμμα (27 Νοεμβρίου 1925) του Λέανδρου: «Σάς στέλνω τό σημείωμα πού μου έζητήσατε. Σάς τό είχα στείλει πρό επτά ήμερών μαζί μέ τά βιβλία». Έφτά μέρες πριν από τίς 27 ήταν ή 20 Νοεμβρίου, ή όποία ήταν καί Παρασκευή, σύμφωνη δηλαδή μέ τό μόνο χρονολογικό στοιχείο πού σημείωσε ό Λέανδρος στό κάτω μέρος του γράμματός του.
12. Τό «σημείωμα» αυτό δέν υπάρχει στα χαρτιά πού μου δόθηκαν.
13. Ο Anatole France (ψευδώνυμο του Jacques-Anatole Thibault, 1844-1924) πήρε τό βραβείο Νόμπελ τό 1921.
14. Ο Giosuè Carducci (1835-1907) πήρε τό βραβείο Νόμπελ ένα χρόνο πριν από τό θάνατό του.
15. Όπως γίνεται αντιληπτό, τό φυλλάδιο μέ τούς όρους της υποψηφιότητας δέν είναι ενημερωμένο μέ τίς λοιπές άπονομές. Γι' αυτό συμπληρώνουμε τόν κατάλογο αυτό μέ τά όνόματα τών άλλων λογοτεχνών πού πήραν τό βραβείο ως τό 1925. Τά στοιχεία είναι παρμένα από την επίσημη έκδοση: «Nobel Foundation Directory, 1981-1982», Stockholm 1981, σσ. 106-110. Έτσι λοιπόν: 1905: Henryk Sienkiewicz (1846-1916), Πολωνός, 1906: Giosuè Carducci (1835-1907), Ιταλός, 1907: Rudyard Kipling (1865-1936), Βρετανός, 1908: Rudolf Christoph Eucken (1846-1926), Γερμανός, 1909: Selma Ottoliana Lovisa Lagerlöf (1858-1940), Σουηδός, 1910: Paul Johann Ludwig Heyse (1830-1914), Γερμανός, 1911: Maurice Maeterlinck (1862-1949), Βέλγος, 1912: Gerhart Johann Robert Hauptmann (1862-1946), Γερμανός, 1913: Rabindranath Tagore (1861-1941), Ινδός, 1914: δέν άπονεμήθηκε, 1915: Άπονεμήθηκε τό 1916 στόν Romain Rolland (1866-1944), Γάλλο, 1916: Carl Gustaf Verner von Heidenstam (1859-1940), Σουηδός, 1917: Karl Adolf Gjellerup (1857-1919), Δανός καί Henrik Pontoppidan (1857-1943) Δανός, 1918: δέν άπονεμήθηκε, 1919: Άπονεμήθηκε τό 1920 στόν Έλβετό Carl Friedrich Georg Spitteler (1845-1924), 1920: Knut Pedersen Hamsun (1859-1952), Νορβηγός, 1921: Anatole France (1844-1924), Γάλλος, 1922: Jacinto Benavente (1866-1954), Ισπανός, 1923: William Butler Yeats (1865-1939), Ίρλανδός, 1924: Wladyslaw Stanislaw Reymont (1868-1925), Πολωνός, 1925: Άπονεμήθηκε τό 1926 στό Βρετανό Georg Bernard Shaw (1856-1950).
16. Η Σουηδική Άκαδημία είναι αρμόδια γιά την άπονομή μόνο του βραβείου λογοτεχνίας. Τά υπόλοιπα τέσσερα άπονέμονται: Της Φυσικής από την Royal Academy of Sciences, Stockholm, της Χημείας από την ίδια Άκαδημία, της Φυσιολογίας ή Ιατρικής από τό Karolinska institutet, the Nobel Assembly, Stockholm, καί της Ειρήνης από την Norwegian Nobel Committee, Oslo.
17. Άπό τό άγγλικό αντίγραφο της σύντομης κριτικής ανάλυσης του έργου του Παλαμά μαθαίνουμε πώς ό Μενάρδος έστειλε μαζί μ' εκείνη καί τά ακόλουθα βιβλία του Παλαμά:
 - (α) *Life Immovable*, first part, μετάφραση Άριστειδη Φουτρίδη, Harvard University 1919.
 - (β) *A Hundred Voices* καί άλλα ποιήματα από τό δεύτερο μέρος της Άσάλευτης Ζωής, μετάφραση Άριστειδη Φουτρίδη, Harvard University 1921.
 - (γ) *Royal Blossom or Trisevyene*, μετάφραση Άριστειδη Φουτρίδη, Yale University 1923.
 - (δ) *Oeuvres choisies*, τόμοι 1-2, μετάφραση Eugène Clément, Παρίσι 1922.
 - (ε) *Poems*, έκλογή καί μετάφραση Θεόδωρου Φ. Στεφανίδη καί Γιώργου Κ. Κατσάμπαλη, Λονδίνο 1925.
18. Η τοποχρονολογία από τό άγγλικό αντίγραφο.
19. Τό στοιχείο αυτό είναι λαθμένο. Πρωτότοκο παιδί του Παλαμά είναι ή Ναυσικά, πού γεννήθηκε τό 1888, ακολουθήσε ό Λέανδρος τό 1891. Ο Άλκης (=Μιχαήλ), γιά τόν όποίο γίνεται

λόγος, εἶναι τὸ στερνὸ παιδί τοῦ Παλαμᾶ· γεννήθηκε τὸ 1894 καὶ πέθανε τὸ 1898. Βλ. Κωστῆς Παλαμᾶς, Ἀλληλογραφία, τὸμ. Α' (1875-1915), [«Χρονολογία»], Ἀθήνα 1975, σσ. ξξ', ξθ'.

20. Λαθεμένη ἢ χρονολογία. Τὸ μοναδικὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἐκδόθηκε τὸ 1903 γιὰ πρώτη φορά.

21. Ὁ Ψυχάρης στὴ μελέτη του, Κωστῆς Παλαμᾶς, Ἀλεξάνδρεια 1927, σ. 8, σχολιάζοντας τοὺς στίχους τοῦ Παλαμᾶ:

Κι ἀπάνω απ' τὸ κεφάλι μου ἀόρατο ἓνα χέρι, κάποιον μεγάλο χέρι με βλογοῦσε εἰρωνεύεται — παρενθετικά — τὸ Μενάρδο. Γράφει: «(τοῦ Ὑψιστοῦ υποθέτω — ἢ μήγαρις τοῦ Σίμου Μενάρδου)».

22. Βλ. Ψυχάρης, ὁ.π., σ. 31.

23. Βλ. Ψυχάρης, ὁ.π., σ. 31.

24. Δὲν ὑπάρχει στὸ φάκελο.

25. Μετὰ τὸ 1925 ἐκδόθηκαν οἱ συλλογές: Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι (1928) καὶ Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων (1929). Δὲν εἶναι δυνατό νὰ ποῦμε μὲ σιγουριά ὅτι γι' αὐτὰ τὰ ἔργα πρόκειται ἐδῶ.

26. Ἰσχύουν ὅσα γράφονται στὴ σημ. 25.

27. Οἱ Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι τυπώθηκαν πράγματι στὸ Σικάγο ἀλλὰ ὄχι τὸ 1921 τὸ 1928 καὶ κυκλοφόρησαν τὸ 1929.

28. Νικόλαος Πολίτης (1872-1942), διπλωμάτης, διθηνολόγος, συγγραφέας, καθηγητῆς τοῦ Δημοσίου Δικαίου σὲ διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου (1916-1920), πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδας στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ πρεσβευτῆς στὸ Παρίσι πολλὰ χρόνια.

29. Τὸν ὀνομάζει «συνάδελφο» γιατί ἦταν καὶ οἱ δύο καθηγητῆς πανεπιστημιακοὶ καὶ ἀκαδημαϊκοὶ ἀπὸ τὸ 1926 (ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας).

30. Ὁ Romain Rolland πῆρε τὸ 1916 τὸ βραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας γιὰ τὸ 1915. Πρβ. σημ. 15.

31. Δημοσιεύθηκε μὲ τίτλο *Le meilleur et le pire* στὸ τεῦχος τῆς 24 Ἰαν. 1930. Πρβ. ἐφ. «Ἐθνος» 1 Φεβρ. 1930: Ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν διὰ τὸν Παλαμᾶν. Βλ. σχετικὰ Γ. Κ. Κατσίμπαλης, Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931, Ἀθήνα 1932, σ. 47. Ἡ γνώμη τοῦ Romain Rolland ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Κατσίμπαλη στὸ βιβλίο Δώδεκα Ἀρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ, Ἀθήνα 1932, σ. 59, καὶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς ποιητῆς τῆς Εὐρώπης».

32. Βλ. σημ. 31.

33. Βλ. Pierre Baudry, Costis Palamas, *Choix de Poésies*, trad. en vers, Athènes <Libr. Kauffmann> — Paris <Les Belles Lettres> 1930. Πρβ. Γ. Κ. Κατσίμπαλης, Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931, Ἀθήνα 1932, σ. 40.

34. Πρόκειται γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ στὸν Παλαμᾶ, Ἀθήνα 1930, στὴ σειρά «Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ». Πρβ. Κατσίμπαλης, ὁ.π., σ. 49.

35. Τὸ γεῦμα ἐγίνε στὸ ξενοδοχεῖο «Μεγάλῃ Βρετανία» στίς 18 Ἰανουαρίου πρὸς τιμὴν τοῦ ἀπερχομένου Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἀντὶ τοῦ νέου Προέδρου τοῦ Ἰδρύματος Γ. Στρέϊτ, ποὺ ἀπουσίασε λόγω ἀσθενείας, μίλησε ὁ ἀντιπρόεδρος Ἀλ. Βουρνάζος. Ἀκολούθησε μακριὰ ὁμιλία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὴν Ποίηση· ἡ ἐκδήλωση ἐκλείσε μὲ σύντομο χαιρετισμὸ καὶ ἐγκώμιο γιὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴ ἀπὸ τὸ Γεν. Γραμματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Σίμο Μενάρδο. Βλ. Τὸ χθεσινὸν γεῦμα τῆς Ἀκαδημίας, ἐφ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», 19 Ἰαν. 1931, 2.

36. Ὑπονοεῖται ἡ Β' Τάξη. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (τὰ μέλη) εἶναι ὀργανωμένη σὲ τρεῖς Τάξεις: Α' Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, Β' Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ Γ' Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

Κ. Γ. ΚΑΣΙΝΗΣ



Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ

«Είναι ἡ Κυπαρισσία πού βρέθηκα νά ζήσω λίγους μῆνες μέ μόνη μου ἀπολαβή κάθε δειλινῷ ἕνα ἀπό τὰ ὠραιότερα ἡλιογέρματα, πού μοῦ δόθηκε νά χαρῶ».

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Στοὺς πρόποδες τοῦ υπερήφανου βουνοῦ τῆς Τριφυλιακῆς γῆς τοῦ Αἰγάλεω, πού ἡ ντόπια παράδοση τὸ ὀνομάζει ψυχρὸ καὶ πού μοιάζει σὰ λιοντάρι νὰ ἀναπαύεται μέ χιονισμένη τὴ χαίτη του τὸ χειμῶνα, βρίσκεται ἡ πανέμορφη πολιτεία τῆς Κυπαρισσίας, τῆς παλιᾶς Ἀρκαδιᾶς.

Τὰ σπίτια τῆς στὴν ἐπάνω καὶ κάτω ρούγα σκορπισμένα σὲ πεταλοειδῆς σύμπλεγμα ἀγναντεύουν τὸ πέλαγο, τὸ καταγάλανο, πού ἀπλώνεται σὲ σχῆμα κούπας ἀσημένιας γεμάτης γάργαρα ἀστραφτερὸ νερό. Πράσινο παντοῦ· πράσινος κάμπος ἀπέραντος ἀπὸ ἐλιές καὶ κυπαρίσσια, πού ἀνάμεσά τους χρῦβουν τίς ἀγροικίες, πού ἐξασφαλίζουν ἥσυχο νυχτερινὸ ὕπνο ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἄνεμο, τὸν Καρτελά, στοὺς ἐργάτες.

Ἐδῶ, σ' αὐτὴν τὴν πόλη, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1881 ἦλθε γιὰ νὰ μείνει λίγους μῆνες — περίπου ἕνα χρόνον — ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἐξῆς κοντὰ στὸν ἀδελφὸ του τὸ Χρηστάκη Παλαμᾶ, πού ἦταν ἑπαρχος τῆς Κυπαρισσίας ἐκεῖνον τὸν καιρὸ. Ἔτσι τὰ δύο ἀδελφία συνέχισαν μιὰ οἰκογενειακὴ παράδοση ἐπάρχων, γιατί προηγουμένως καὶ συγκεκριμένα πρὶν ἀπὸ πενήντα ἀκριβῶς χρόνια ἔζησε ὡς ἑπαρχος ἐδῶ ὁ παπoύς τους ἀπὸ τὸ γένος τῆς μητέρας τους Κωνσταντῖνος Πεταλᾶς, φίλος τοῦ Καποδίστρια καὶ πρῶτος ἑπαρχος τῆς Ἀρκαδιᾶς, πού «ἀπερίγραπτα ἀγαθὰ ἀπήλause ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του», κατὰ τὴν ἐκφραση τῆς ἰδίας τῆς Δημογεροντίας.

Μιὰ εὐρύχωρη πλατεία μέ δρόμο στενὸ στρωμένον μέ πλάκες καὶ λιθάρια ὁδηγεῖ στὸ μεγάλο κάστρο, πού, σὰν τὸ ἐπισκε-

φτεῖς, βιώνεις παλιὰς ἱστορικῆς θύμησης. Μπροστὰ ἡ θάλασσα σὲ ἀφοπλίζει μέ τὴ μαγεία τῆς καὶ ἂν τύχεις σ' ὥρα δειλινῶ θὰ ἀπολαύσεις ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα στὸν κόσμον ἡλιοβασιλέματα. Λειωμένο ἀσήμι τὸ νερὸ σὲ μιὰ μπακιρένια χύτρα νὰ στραφταλίζει, ἐνῶ ὁ ἥλιος σὰν τοῦ λαγοῦ τὸ αἶμα νὰ βυθίζεται, πετώντας οὐράνιο στέμμα τίς πορφυρένιες ἡλιαχτίδες μέσ' ἀπ' τίς ἀχνὲς γραμμὲς τῶν συννέφων σ' ἕνα πανδαιμόνιο χρωμάτων πλέγματος ψαθωτοῦ. Πίσω ἀπ' τὸ κάστρο, χωμένο μέσα σ' ἕνα σοκάκι σκοτεινὸ κατὰ τὸ μέρος τῆς Δεξαμενῆς καὶ τοῦ Βουνοῦ σώζεται ὡς σήμερα τὸ σπίτι, τὸ τότε ἐπαρχεῖο, ὅπου ἔμεινε ὁ Παλαμᾶς.

Ἀπόμερα χωρὶς πολὺν ἥλιο κρυμένο μέσα στὸ καλντερίμι, σ' ἕναν κῆπο μαντρωμένο καὶ πληκτικὸ μέ τρία ὅλα καὶ ὅλα κυπαρίσσια, πού τὰ ὀνομάζει «ἀπαίσια» — τὸ κυπαρίσσι πρωτοστατεῖ στὴ ζωὴ τοῦ Παλαμᾶ· τελικὰ ὁ ἀνδριάντας του πίσω ἀπ' τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν στὴ θέση τοῦ κυπαρισσιοῦ, πού ἐβλεπε ἀπ' τὸ παράθυρο τοῦ σπιτιοῦ του στὴν ὁδὸν Ἀσκληπιοῦ στήθηκε — «γιατί ρίπτουν τὴν σκιάν των ὡς ἐπὶ τάφου ἐπὶ τοῦ ἐπαρχείου μου».

Σ' ἕνα τέτοιο σπίτι ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐνωθε εὐχάριστα. Τὸ σπίτι αὐτὸ γιὰ κεῖνον ἦταν ἕνα κλουβί· ἦταν μιὰ φυλακὴ, πού δὲν τοῦ ἔδινε εὐκαιρίες γιὰ ποιητικὲς ἐμπνεύσεις. Ἦταν μιὰ πολὺ δύσκολη περίοδος τῆς ζωῆς του. Στὰ εἴκοσι δύο του χρόνια ἀφήνει πίσω του τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν μέ τίς ὑποσχετικὲς μελλοντικὲς χρυσὲς ἀνταύγειες τῆς καὶ ἔρχεται στὸ βράχο τῆς Ἀρκαδιᾶς κοντὰ στὸν ἀδελφὸ του, γιὰ νὰ

κερδίσει τὸν ἀγώνα τῆς ζωῆς. Διέκοψε τὶς σπουδές του. Τὰ οἰκονομικά του δὲν ἦταν καλὰ; Ἴσως. Μπορεῖ κι αὐτὸ νὰ εἶναι μιὰ δυνατὴ αἰτία, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ φύγει ἀπ' τὴν πρωτεύουσα. Ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τὶς ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικά, ποὺ μὲ τὰ πρῶτα του ἔργα εἶχαν ἀνοίξει τὶς πύλες τοῦς¹.

Ἐδῶ ἡ Κυπαρισσία γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ δὲν ἦταν εὐχάριστο μέρος. Πληκτικὸ τὸ περιβάλλον, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ δύσκολη· ἄνθρωποι τοῦ μόχθου οἱ ἀρκαδιανοὶ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς· στὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς Τούρκους, Ἀλβανούς καὶ Αἰγύπτιους κατὰ καιροὺς εἶχαν δώσει νὰ καταλάβουν τί θὰ πεῖ «ἀρκαδινὸ τουφέκι». Τώρα μοχθοῦσαν στοὺς ἀγρούς καὶ τὸ βράδι μάθαιναν τὰ νέα τῆς ἡμέρας στὸ καφενεῖο. Ἦταν ἄνθρωποι οἱ ἀρκαδιανοί, ἐνὸς ἀναγεννώμενου κόσμου, ποὺ δὲν ἤξερε ἀκόμη νὰ κρατάει τὴν πέννα ἢ νὰ γράφει στίχους καὶ νὰ συντροφεύει τὴν πνευματικὴ παρουσία. Ὁ ποιητὴς προσπάθησε νὰ ἐπικοινωνήσει στὴν ἀρχὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, μὰ γρήγορα ξαναγύρισε στὴν ἐρημικὴ του σκῆτη καὶ δὲν τὸν ξαναεῖδε τὸ καφενεῖο. Παραιτήθηκε ἔτσι ἀπὸ μιὰ προσπάθεια ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἔξω κόσμο. Προτίμησε τὴν παρατήρηση καὶ ἔπειτα στὸ γραφεῖο τῆ μελέτης ἀπὸ τὴν ἄσκησις ἴσως φλυαρία καὶ τὸ ἀντιπνευματικὸ περιβάλλον. «Ἐν τῇ Κυπαρισσίᾳ δύναμαι νὰ εἶπω ἀφόβως ὅτι εἰμαι ποιητὴς ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀναισθητούντων, μόνος ὑπεραισθηνόμενος τὴν κακομοιρίαν τοῦ τόπου των, ἐν μέσῳ νῦτῶν δρώντων ἐν τοῖς ἔργοις των μόνος πάσχων ἐν τῇ ἀπομονώσει...».

Νιώθει ἐγκλειστος στὸ ἐπαρχεῖο, ἀσφυκτικὸς κλοιὸς τὸν περιβάλλει, δὲ βρίσκει πουθενὰ κάτι, ποὺ νὰ τὸν εὐχαριστεῖ. Πεγράφει τὰ καλντερίμια, ποὺ πολλὰς φορὲς ἀνεβοκατέβηκε μὲ δυσκολία καὶ αἰσθάνθηκε ἔντονη τὴ μοναξιά μακριὰ ἀπ' τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους· ἀνακατεύθηκε στοὺς δρόμους μὲ τὰ χοιρινά, ἀναζήτησε τὴ νεολαϊά, ποὺ δὲν ὑπῆρχε, καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲ φαίνεται πουνεχὰ στοὺς καθημερινούς του ἀπογευματινούς ἢ κυριακάτικους περιπάτους. Γράφει σχετικὰ ὁ ποιητὴς: «Ἐδῶ χάνεις αὐτὸ τὸ προνόμιο εἰς τὰς περιπλα-

νήσεις σου, προσέχων νὰ μὴ ἀποσπάσεις οὐδὲ στιγμὴ τὸ μάτι ἀπὸ τὰ πόδια σου, διότι δὲν χορατεύουν οἱ ἀνῆφοροι, οἱ κατήφοροι, τὰ κατσάβραχα». Ἀκόμη διατυπώνει μιὰ ἀποψη γιὰ τὰ χοιρινά. «Ἵπολογίζω ὅτι τὰ κατοικίδια αὐτὰ ζῶα ὑπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων. Εἶναι ὁμῶς εὐεργετικά ὑπὸ τινὰ ἐποψίν ἐκπληροῦντα τὰ καθήκοντα τῶν ὁδοκαθαριστῶν ἀμισθί.» Γιὰ τὴ νεολαϊά σημειώνει: «Ἀλλὰ νεότης δὲν ὑπάρχει· ἐν τῇ ἐρημίᾳ τῶν περιπάτων οὐδ' ἔχνος τοιαύτης ἀντελήφθην.»

Στὸ ἐπαρχεῖο παραδινόταν ὁ ποιητὴς ὥρες πολλὰς σὲ ρέμβη· ἄφηνε τὴ στοχαστικὴ ματιά του νὰ πλανιέται ἀπὸ τὸ παράθυρο στὸν ἀνοιχτὸ Βορρᾶ καὶ νὰ ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν ἔκταση ὅσο τοῦ ἦταν δυνατό νὰ ἔχει ἀπὸ τὸ σημεῖο τοῦτο «εἰς σμαραγδίνην ἐξοχὴν, καὶ ἐκεῖνην ἀπώτατα κειμένην, μ' ἓνα μικρὸ χωριουδάκι εἰς τὰ βάθη της, ὡς δαντέλλα εἰς τὰ κράσπεδα ἐσθῆτος.»

Πολλὰς φορὲς στὶς ὥρες τῆς ψυχικῆς ρέμβης ἀναρωτήθηκε ὁ ποιητὴς. «Καὶ πῶς λοιπὸν δὲ θραύω τὰ δεσμά μου καὶ πῶς δὲν ἔρχομαι εἰς τὰς Ἀθήνας, ποὺ θὰ μπορῶ νὰ ζῶ καλύτερα, ἡσυχώτερα, τοῦλάχιστον;» καὶ ἄλλου ἐκφράζει τὴν ἀποψη: «τίς οἶδε μὴ δικαίως ἦδη τιμωροῦμαι»².

Εἶναι στιγμές, ποὺ σὲ τέτοιου εἶδους μονώσεις ὁ ποιητὴς ὑποφέρει. Ποιὸς ὅμως εἶναι ὁ λόγος ἢ ἔστω οἱ λόγοι τῆς ταλαιπωρίας του; Ὡστόσο, ὁ ποιητὴς ἀναζητεῖ τὸ δρόμο του. Δὲν ἄφησε τὸν καιρὸ του νὰ κυλήσει σὰν ποτάμι μέσα ἀπὸ τὰ χέρια του. Ὑπέταξε τὸν καιρὸ στὴ δημιουργικὴ του βούληση καὶ ἀπὸ κάθε του λεπτὸ μπόρεσε πάντα νὰ βγάλει τούτη ἡ ἐκείνη τὴν πνευματικὴ ἢ τὴν καλλιτεχνικὴ οὐσία³.

Ἡ παραμονὴ του στὴν Κυπαρισσία εἶναι ἐποχὴ δοκιμασίας καὶ ἐσωτερικῆς πάλης. Ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοὶ λόγοι; Ἐλατήρια προσωπικὰ γιὰ ἐπίτευξη σκοπῶν ἀτομικῶν ἢ ξένων πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τὸν ὁδήγησαν ἐκεῖ. Ἴσως γιὰ μιὰ συμπαράσταση στὸ ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παράλληλα ἕνας αὐτοπεριορισμὸς ἀναγκαῖος ἀνασκόπησεως γιὰ μελλοντικὰ φιλοδοξίες. Εἶναι ἕνας αὐτοπεριορισμὸς ἀπέναντι στὶς ἴδιες του τίς ἀξίες⁴.

Αὐτὴ ἡ ἀσκητικὴ μόνωση — ὄχι βέβαια

ἄγνωστη στὸν ποιητὴ, γιατί ἡ φυγὴ ἀπ' τὴν πραγματικότητα εἶναι ἐμπειρία τοῦ ἀπὸ πολὺ μικρῆ ἡλικίας, πού τοῦ προκάλεσε ἡ ὀρφάνια τουῦ — τὸν ὁδήγησε σὲ νέους δρόμους ἀναζητήσεων. Οἱ ψηλὲς ἀπρόσιτες κορυφές τοῦ ποιητικοῦ Παρνασσοῦ κατακτῶνται μόνο μὲ ἐσωτερικὴ πάλη. Κι

αὐτὴ πραγματοποιήθηκε στὴν Κυπαρισσία. Ἡ Κυπαρισσία — Ἀρκαδιὰ — σὰν πόλη, συνέβαλε κι αὐτὴ στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητῆ καὶ γενικὰ στὴν πνευματικὴ ἀνέλιξη καὶ συγκρότηση τοῦ μεγάλου τοῦ ἔργου.

ΔΗΜ. Σ. ΜΑΣΟΥΡΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στάθης Ἡ. Παρασκευόπουλου : «Ἡ Κυπαρισσία (Ἀρκαδιὰ) καὶ ὁ Κωστὴς Παλαμᾶς», Κυπαρισσία, 1974, σελ. 26 κ. ἑ.

2. Κωστὴ Παλαμᾶ «Ἀπαντα» 1) ἓνα ποίημα «Λουλούδι τῆς Ροδιάς» μὲ ἡμερομηνία 15-5-82, 2) ἓνα γράμμα στὸν Καλιβάν μὲ ἡμερομηνία 17-5-82, 3) μίᾳ ἀνταπόκριση «ἡ πανήγυρις τῆς Κυπαρισσίας» μὲ ἡμερομηνίες 9-9-82 καὶ 18-9-82.

ὅλα γραμμένα στὴν Κυπαρισσία.

3. Ἀνδρέα Καραντώνη: Παλαμᾶς, Σικελιανός, Καβάφης σελ. στ' Ββ25.

4. Mario Vitti: «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα, 1978, σελ. 255.

5. Κ. Θ. Δημαρᾶ : «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα, 1972, σελ. 367.

Δ.Σ.Μ.



Τὸ ἀφιέρωμα στὸν Κωστὴ Παλαμᾶ ἐπῆρε διαστάσεις πού δὲν τις ὑπολογίζαμε κ' ἔγινε μιὰ ἀξιόλογη κριτικὴ σύνθεση, πού ἐλπίζουμε ὅτι πολὺ θὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Νέας Ἑστίας». Ἔτσι ἔμειναν γιὰ τὸ ἐρχόμενο τεῦχος ὅλες οἱ συνέχειες : τῆς «Αἰσθητικῆς ἀξίας» τοῦ κ. Σόλωνα Μακρῆ, τῆς «Καλαμιάς στὸν κάμπο» τοῦ κ. Ἀνδρέα Ἀνδρεόπουλου καὶ τοῦ «Περίπατου στὴ Μαδρίτη καὶ στὸ Τολέδο» τοῦ κ. Ἀλκ. Μαργαρίτη. Ἀκόμα καὶ τὸ «Δεκαπενθήμερο» περιορίστηκε στὰ ἐντελῶς ἀπαραίτητα.—Χ.



Τόδεκαπενθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Επιτέλους!

Ἡ διαμαρτυρία μας γιὰ τοὺς Πολωνούς, μὲ τὸ ἄρθρο μας στὸ τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας» τῆς 15ης Ἰανουαρίου, δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα. Διαβάζουμε στὶς ἐφημερίδες (13 Φεβρ.):

«Ἐπιτροπὴ διακεκριμένων προσωπικοτήτων ἀποφάσισε νὰ συγκεντρώσει τρόφιμα καὶ χρήματα γιὰ νὰ τὰ στείλει στὰ παιδιὰ καὶ τοὺς γέροντες τῆς Πολωνίας ποὺ ὑποφέρουν περισσότερο ἀπὸ τίς ἑλλείψεις. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἡ ἐπιτροπὴ ζήτησε χθὲς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν ἄδεια γιὰ τὴν διενέργεια πανελληνίου ἐράνου.

Τὴν αἴτηση ὑπογράφουν: Ἰωάννα Τσάτσου, Ὀδυσσεὺς Ἑλύτης, Γεώργιος Σπέντσας, Σπύρος Βασιλείου, Γιάννης Μόραλης, Κároλος Κούν, Τάσος Βουρνᾶς, Λιλή Ἀλιβιζάτου, Ἀριέττα Ρούφου, Ἀνέστης Παπαστεφάνου. Στὴν αἴτηση ποὺ κατατέθηκε χθὲς (730/12.2.82) ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα:

«Ὁ βαρὺς χειμώνας καὶ οἱ δυσκολίες ποὺ περνᾷ ὁ πολωνικὸς λαὸς ἐδημιούργησαν στὴ χώρα του σπάνη τροφίμων. Τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γέροντες ἔχουν ἄμεση ἀνάγκη βοήθειας ἀπὸ ὅλους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν πείνα.

Μὲ τὴ σκέψη αὐτὴ οἱ ὑπογράφοντες συγχροτήσαμε ἐπιτροπὴ ἐράνου ποὺ ἐδρεύει στὴν Ἀθήνα (ὁδὸς Κυδαθηναίων, ἀρ. 9) μὲ σκοπὸ νὰ μαζέψουμε τρόφιμα ἢ χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ τροφίμων στὴν Ἑλλάδα ποὺ θὰ σταλοῦν στὴν Πολωνία.

Παρακαλοῦμε νὰ μᾶς δοθεῖ ἡ ἄδεια γιὰ τὴν διενέργεια πανελληνίου ἐράνου γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτόν.

Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν κίνηση αὐτὴ εἶχε ἡ κ. Ἰωάννα Τσάτσου, ποὺ τὸ ποίημά της «Ἡ ἀνάστα τους πικνώνει», τὸ ἀφιερωμένο στὸ «Πολωνικὸ Ἔθνος», δημοσιεύθηκε στὸ προηγούμενο τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας».

X.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα στὴν Ἰταλία

Στὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ πολλοῦ ἀξιόλογου περιοδικοῦ «Προμηθεὺς» τῆς Μεσσήνας, μηνιαίας ἐπιθεώρησης κουλτούρας (σελίδες 252), ποὺ διευ-

θύνεται ἀπὸ δύο χαλκέντερος συγγραφεῖς, τοὺς Μάριο Ραππάτσο καὶ Βιντσέντσο Μασκάρο, — ὁ δεύτερος γνωστὸς στὸν τόπο μας σὰν ἕνας ἐκλεκτὸς νεοελληνιστὴς, ποιητὴς καὶ δοκιμιογράφος, — δημοσιεύεται διήγημα ἐκασέλιδο τοῦ Πέτρου Χάρη μ' ἓνα πολὺ τιμητικὸ σημεῖωμα.

Στὸ περιοδικὸ αὐτὸ ποὺ κυκλοφορεῖ σ' ὅλη τὴν Ἰταλία, συνεργάζονται ἐπιφανεῖς Ἰταλοὶ ποιητές, συγγραφεῖς καὶ κριτικοί. Σημειώνουμε πὺς ὁ πρῶτος ἀπ' τοὺς δύο διευθυντές του ἦταν στὴν Κατοχὴ λοχαγὸς στὴ Θεσσαλία καὶ τῆς ἀφιέρωσε ἓνα μυθιστόρημα — χρονικὸ μνήμης μὲ τὸν τίτλο «Οἱ ἀετοὶ ἀπ' τίς πεδιάδες», ὅπου, Σικελὸς αὐτός, ἐξαίρει τὸ ἦθος καὶ τὴν ἀνδρεία τῶν Ἑλλήνων. Φιλέλληνας κι ὁ δεύτερος, ὑπηρέτησε ὡς λοχαγὸς στὸ ἀντάρτικο καὶ κλειστέθηκε σὲ στρατόπεδο τῆς Γερμανίας. Ἀξίζει νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὸ τιμητικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Ἑλληνα συγγραφέα: «Ὁ Πέτρος Χάρης εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς πρῶτους μεγάλους σύγχρονους Ἑλληνες διηγηματογράφους, ἕνας ἀπ' τοὺς βιρτουόζους τοῦ διηγήματος.

Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ζεῖ καὶ ἐργάζεται, ἔγινε πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κι ἀκόμα εἶναι διευθυντὴς τῆς ἐγκυρῆς λογοτεχνικῆς ἐπιθεώρησης «Νέα Ἑστία», τῆς πρῆς σημαντικῆς τῆς Ἑλλάδας, ὁδηγὸς σὲ γενεὲς συγγραφέων. Ἐγραψε κυρίως διηγήματα ὅπου ἔδωσε μιὰ νέα φόρμα καὶ ἓνα σύγχρονο περιεχόμενο.

Ἐπίσης, ἡ ἐλληνικὴ δοκιμιογραφία ὀφείλει πολλὰ στὸ Χάρη, καθὼς καὶ ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία. Τὸ διήγημα ποὺ παρουσιάζουμε στοὺς ἀναγνώστες μας εἶναι ἀπ' τὸ βιβλίο του «Ἡ μεγάλη νύχτα», ποὺ δίνει τὴν ζέση Κατοχῆς τῆς πατρίδας του μέσ' στὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.» (C.V.).

Στὸ ἴδιο τεῦχος μεταφράζει ὁ Βιντσέντσο Μασκάρο καὶ ἕξι ποιήματα τοῦ Δημήτρη Καναβελάκη.

Ω.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ. Κεντρικὴ Σκηνὴ: Α. Τσέχωφ «Τρεῖς Ἀδερφές». Δράμα σὲ 4 πράξεις.

Ὁ Τσέχωφ δὲν ἔζησε πολὺ: πέθανε μόλις σαραντατεσσάρων χρονῶν (1860-1904). Καὶ ἐνῶ ἀρχίζει ἀπὸ νωρὴ τὴν καριέρα του σὰν πεζογράφος, καὶ θὰ τὴν συνεχίσει περίπου μέχρι τὸ θάνατό του, μὲ τὸ θέατρο καταπιάνεται στὰ σοβαρὰ μᾶλλον ἀργοπορημένα. Βέβαια, χιουμοριστικὰ μονόπρακτα ἔγραψε πολλὰ καὶ στὴ νεότητά του: ἀλλὰ — μὲ τὴν

ἐξαίρεση τοῦ «Ίβάνωφ» ποὺ τὸν ἔγραψε στὰ 1887 — μὲν μετὰ τὸ 1896 γράφει τὰ μεγάλα του τετράπρακτα, τὸν «Γλάρο» (1896), τὸ «Θεῖο Βάνια» (1899), τὴν «Τρεῖς Ἀδελφές» (1901) καὶ τὸν «Βυσσινόκηποι» (1904). Ἐπομένως, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἔργα ὀριμότητας, μιᾶς ζωῆς μάλιστα πηγμένης στὴν φαρμακίλα. Ἡδὴ, τὸ θέατρό του γίνεται ἀποδεκτὸ στὴν ἀρχὴ μὲ μεγάλῃ ἐπιφυλακτικότητά, καὶ ὁ «Γλάρος» του σφυρίζεται στὴν πρεμιέρα τῆς Πετρούπολης. Πρέπει νὰ τὸν πάρει, στὰ 1898, στὰ χέρια του ὁ Στανισλάβσκι στὴ Μόσχα γιὰ νὰ τὸν μεταμορφώσει σὲ ἐπιτυχία.

Ὁ Λέων Σεστόφ γράφει κάπου πὼς τὸ θέατρο τοῦ Τσέχωφ εἶναι προϊόν μιᾶς ψυχικῆς κατάστασης ἰδιότυπα ρωσικῆς, τόσο ἰδιότυπης μάλιστα ποὺ καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀκόμα παραμένει ἀμετάφραστος: εἶναι ἡ «να σ τ ρ ο γ ι ἔ ν ν ι α», λέξη ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ πολὺ ξέθωρα μὲ τὸν ὅρο «ἀνταρξία» ἢ «διάθεση», ἐνῶ σημαίνει ταυτόχρονα καὶ τὴ διακύμανση, τὸν ψυχισμό, τὴν κυκλοθυμία, τὸ πάθος καὶ τὴ μελαγχολία*. Εἶναι ἡ ἴδια κατάσταση ποὺ τὴν βρίσκουμε στὴν ποίηση τῶν «ἀκμειστών» τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ὅπως στὴν «Ἀννα Ἀχμάτοβα» ἐκείνη ποὺ κάνει τόσο δυσεγγήγητὴ τὴ ρωσικὴ ψυχὴ στὸν Δοστογιέφσκι ἢ στὸν Ἀντρέγιφ: ἐκείνη ποὺ φτιάχνει τὸ φονικό παιγνίδι τῆς «ρωσικῆς σουλέττας» ἀνάμεσα στοὺς ρώσους ἀξιωματικούς, ἢ ὠθεῖ στὴν ἄγρια τρέλα τὸν ἑναν Τολστόι καὶ ἑναν Χλέμπνικωφ, στὴν αὐτοκτονία ἑναν Μαγιακόβσκι ἢ ἑναν Ἰεσσένιν, στὸν μηδενισμό ἢ στὸν ἀσκητικὸ βίο τόσοσους πολλούς. Ἡ «ναστρογιέννια» κάνει τὸν Τσέχωφ κουρασμένο πρὶν ξεκινήσει, τὸν Ἀλέξανδρο Μπλόκ ἐπαναστάτῃ χωρὶς αἰτία, τὸν Μερσεκόβσκι ἀρῶν αὐτεξόριστο διανοούμενο, τὸν Γκουμιλιώφ ἀπελπισμένο ποιητῇ.

Ὁ γάλλος κριτικὸς Ἀλμπέρ Τιμποντέ λέει κάπου πὼς κάθε ρωσικὸ ἔργο εἶναι ἡ ἱστορία τῆς κατεδάφισης μιᾶς ψυχῆς. Ἡ Δύση εἶδε σὲ τοῦτο τὸ φαινόμενο ἑναν «παρασυσμὸν» κοιμμένο στὰ μέτρα τῆς, καὶ προσπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴ ρωσικὴ ψυχὴ κατὰ τρόπο ἀντίστοιχο μὲ τὰ μέτρα τοῦτα, γι' αὐτὸ καὶ ἀπέτυχε: ἡ «ναστρογιέννια» εἶναι ἀδυσώπητῃ ὅσο καὶ ἀμετάφραστῃ. Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ τὸ ἀντικαθρέφτισμα τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν γύρω στὰ 1880 στὴν τσαρική Ρωσία: ἕνα συνθλιπτικό, ἄγριο καὶ κούτο γραφειοκρατικὸ καθεστῶς, διεφθαρμένο, ἀγαρμπο καὶ φοβισμένο, δηλαδὴ κοντολογίς ἕνα καθεστῶς ἀπόλυτα τυραννικό. Ἀπέναντι στὴν τυραννία, λέει ὁ Πούσιν, τρεῖς μονάχα στάσεις μπορεῖ νὰ τηρήσῃ: ἐξέγερση, ἐγκαρτέρηση, φυγή. Ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, ὁ καθένας ἀπὸ τούς μεγάλους ρώσους τῆς πνευματικῆς ἀθητήσης μετὰ τὸ 1880, παίρνει μιὰν ἀπὸ τὶς τρεῖς στάσεις — ἢ, κάποτε, ἀμφιθυμικάτα, καὶ τὶς τρεῖς μαζί.

Ἡ δυναμικὴ τοῦ ψυχισμοῦ τῆς Δύσης, ἀπελευ-

θερωμένη ὅπως εἶναι ἀπὸ τὸ 1830 καὶ δῶθε ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς μὲ ἀποπνικτικὰς λογοκρισίας, δὲν ἀντισταθμίζεται, ἀκόμα καὶ σήμερα, τῇ σχεδὸν τροφικῇ ἐξάρτησιν τοῦ ρώσου συγγραφέα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴ βαριά, τυραννικὴ τσαρική λογοκρισία. Οἱ ἀπαγορεύσεις τῆς εἶναι καθοριστικὲς γιὰ τὴν ἴδια τὴ συγγραφικὴ διάθεση κάθε ρώσου λογοτέχνη: ὁ συγγραφέας ξέρει πὼς μὲ κάθε λέξη ποὺ χαράζει στὸ χαρτί, μπορεῖ νὰ διακινδυνεύσει τὰ πάντα: τὴ διαπόμπευση, τὸ κούτο, τὴ Σιβηρία, τὴν πείνα, τὴν ἀθλιότητα, τὴν ἐξόντωση. Εἶναι δύσκολο σήμερα νὰ ἀντιληφθοῦμε ποιάς τρελῆς τόλμης προνότα εἶναι ἔργα σὰν «Τὸ κράτος τοῦ ζόφου» τοῦ Τολστόι ἢ «Στὸ Βυθὸν» τοῦ Γκόρκι. Μιὰ διαμαρτυρία — εὐκολὴ βέβαια — ἀποτελεῖ καὶ ἡ κωμωδία, τὸ χιουμοριστικὸ μονόπρακτο (π. χ. ὁ «Γάμος» τοῦ Τσέχωφ). Μιὰ ἄλλη εἶναι ἡ ἀπόδειξη, ἡ σκληρὴ, μαθηματικὴ ἀπόδειξη τοῦ πολλαπλοῦ ἀδιέξοδου ποὺ δημιουργεῖται στὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τέτοια λογικῆς μεταχείριση — καὶ τότε ἔχουμε τὶς αὐτοκτονίες, ἢ τὶς γαλήνιες παραιτήσεις ἀπὸ τὴ ζωὴ, τῶν ἡρώων τοῦ Τσέχωφ. Μὲ τὸν τρόπο του ὁ καθένας διαμαρτύρεται ἐνάντια στὴν αὐθιαιρέσια.

Σκέφτεται κανεὶς, τί ὅτι γινόταν ὁ Τσέχωφ ἑάν, διάτρητος ἀπὸ τὴ φυματίωση ἔστω, μποροῦσε νὰ ζήσει ἄλλα εἴκοσι χρόνια: ἐξηγητασάσθω ἐτῶν δὲν εἶναι μιὰ ἀπαγορευτικὴ ἡλικία γιὰ ἑναν ἄντρα. Θάχε δεῖ τότε τὸν ῥωσοῦλαπωνικὸ πόλεμο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1905, τὴν κήρυξιν τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1917, τὸν ἐνθουσιασμό ἄλλα καὶ τὴν ἀκρότητα τῶν σοβιέτ. Τί θὰ ἀπέμενε ἀπὸ τὸν «παρασυσμὸν» του, ποὺ τοῦ προσγράφει τώρα ἡ Δύσις; Τὸ ὅτι θὰ ἔγινε αὐτεξόριστος, εἶναι μᾶλλον βέβαιον: ἀλλὰ ἂς σκεφτοῦμε καὶ τὴν ἐξέλιξιν, πέρα ἀπὸ τὴν «ναστρογιέννια», καὶ ἄλλων αὐτεξόριστων, ὅπως τοῦ Μπούνιν ἢ τοῦ Κουπρίν. Τί ἀπόγινε καὶ ἀπὸ τὸν δικὸν τοῦ «παρασυσμὸν» — ὅσο κρατοῦσε ἀκόμα ἡ εὐφορία τῆς ἀνασεμιᾶς ἐνὸς τόπου πρὶν πέσει ἀπὸ τὴ μιὰ δεσποτεία στὴν ἄλλη;

Ὡστόσο, μὲ τὸ «εἶναι» καὶ μὲ τὸ «θὰ» δὲν γράφεται ἡ ἱστορία. Ὁ Τσέχωφ εἶναι τὸ προϊόν μιᾶς κοινωνίας ἀσφυκτικὰ κλειστῆς, καὶ αὐτὴν ξέρει νὰ δώσει. Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ θυμόμαστε, πὼς τὴν δίνει μὲ ἀπειρὴ συμπίεσιν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ βλέπει τὸ ἔργο του σὰν ἑνα τρόπο διακριτικῆς διαμαρτυρίας. Οἱ αὐτοκτονίες ποὺ κλείνουν συχνὰ τὰ ἔργα του, δὲν εἶναι ἄλλωστε ἢ πιὸ ὑποστασιακῆ, ἢ πιὸ ὑπαρξιακῆ μορφῇ τάχα διαμαρτυρίας;

Στὶς «Τρεῖς ἀδελφές» λείπει καὶ τοῦτῃ ἀκόμα ἡ δραματικότητα. Τὸ κλάδεμα, τὸ πρίονισμα τῶν ὀνείρων εἶναι σταδιακόν, καθὼς οἱ ἥρωες τσαλαπατιῶνται μεταξὺ τῶν ἢ λένε τοὺς μονολόγους τοὺς, γεμάτους φέματα γιὰ νὰ ἐξορκίσουν τὸ κακό: «δὲν εἶμαι γερμανός, εἶμαι ρώσος», «ἡ γυναῖκα μου εἶναι τίμια καὶ καλὴ», «θέλω νὰ δουλέψω», θὰ πῇ ὁ γερμανοβαρὼνος, ὁ ἀπατημένος σύζυγος, ἡ χαϊδεμένη στερνοκόρη. Καὶ ἡ μοιραία μονομαχία ὅπου σκοτώνεται ὁ Τούζενμπαχ, ἕνα λάθος ἀνίας καὶ αὐτὸ εἶναι...

Τὴν παράστασιν σκηνοθέτησε ὁ κ. Μιχάλης Κακογιάννης, ὄνομα ξακουστὸ σὲ διεθνή κλίμακα. Τι-

* Σὲ ἕνα ρωσογερμανικὸ λεξικὸ βρῆκα τὴν ἀπόδοση τοῦ ὅρου σὰν «hemmungslöse Stimmung». Πολλοὺς πονοκεφάλους θὰ δημιουργοῦσε ἡ ἀπόπειρα ἀπόδοσης στὰ ἑλληνικά καὶ αὐτοῦ τοῦ μεταφράσματος, φοβᾶμαι.

μούμε τη φήμη του και τους κόπους του, ιδίως στον κινηματογράφο, αλλά θά τὸ πούμε ἀπερίφραστα: μᾶς ἀγρίεψε. Ἔδωσε στὸν Τσέχωφ μιὰ κινητικό-τητα κινεζικοῦ μπαλέτου, μιὰ στεντόρεια νότα διακρίψεως, ὑπογράμμισε ἔντονα τὶς συγκρούσεις, ἐξάλειψε τὴν ποίηση, καὶ γενικά ἔσπασε μιὰ παράσταση κατάλληλη ὄχι γιὰ Τσέχωφ, μὰ γιὰ ὀργισμένο νατουραλιστικὸ δράμα. Γιὰ πρώτη φορά, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὶς ρυτίδες ἐπὶ τοῦ Τσέχωφ: προσθέτοντας νεορεαλισμὸ, σὲ ἄκριτες μάλιστα ποσότητες, προσδίδει στὸ ἔργο του ἕναν χαρακτήρα ἀπὸ ἀφελὲς μελό. Βέβαια, ὑπάρχει καὶ τούτῃ ἡ ἀποψη: εἶναι δυνατόν νὰ θελήσει κανεὶς νὰ ἀπομυθοποιήσει τὸν Τσέχωφ, γιατί ὄχι, νὰ τὸν φέρει στὰ μέτρα τῆς δικῆς μας, χαώδους, ἀκυβέρνητης ἐποχῆς;... Ἀλλὰ τότε, ὁ ἀνειδοποίητος θεατῆς, τί ἄλλο νὰ κάνει παρὰ νὰ ἀγριεύει;

Ἐπειδὴ οἱ ἡθοποιοὶ τοῦ Ἑθνικοῦ, ὅ,τι ἄλλο καὶ νὰ τοὺς πεί, δὲν στεροῦνται πάντως παιδείας, ξέρανε πολὺ καλά τὸ ἔργο καὶ τὶς απαιτήσεις του, πρὶν ὑποταγοῦν στὴ δουλειά τοῦ σκηνοθέτη. Ἔτσι, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ πειραρχήσουν στὶς νεορεαλιστικές του ἐπιταγές, τὰ χάσανε καὶ γιὰ τοῦτο μοιάζανε σὰν νὰ τρικλίζανε — σὰν κινεζοὶ τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ποὺ φοροῦσαν τὰ παπούτσια ποὺ τοὺς παραμόρφωναν τὰ πόδια — στὴν ἐρμηνεία τους, διατάζοντας ἂν ἔπρεπε νὰ ὑπακούσουν σὲ τούτῃ τὴ γραμμὴ ἢ ὄχι. Ὅσοι ἡθοποιοὶ ἀψήφισαν τὸν κ. Κακογιάννη, πέτυχαν — οἱ ἄλλοι ὄχι. Ἔτσι, τὸ νεορεαλιστικὸ παίξιμο ἀδίκησε τὴν κ. Ἀννὺ Πασπάτη (Μάσα), τὸν κ. Μηνᾶ Χατζησάββα (λοχαγὸς Σολιόν), ἡ ἑλλειψὶς στέρεως γραμμῆς ὑπονόμευσε τὸν κ. Παρτσάλακη (Ἀντρέι) καὶ ἔκανε σωστὴ καρικατοῦρα τὴν ἄδικα ταλαιπωρημένη ἡθοποιοικὴ ἀξιοσύνη τῆς κ. Μιράντας Ζαφειροπούλου (Νατάσα), ἐνὸς κινδύνεψε νὰ βάλει σὲ δεινὴ δοκιμασία τὸ ἀδρὸ τάλαντο τοῦ κ. Χρήστου Πάρλα (Βερσίν). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, διασώθηκε, ἀπειθαρχώντας, σωστὸ σκηνοθέτῃ του, ὁ πάντα λαμπρὸς κ. Κώστας Καστανᾶς, δίνοντας ἕναν ἐντελὸς στανισλάβσκειο ἥρωα τοῦ Τσέχωφ — τὸ ἔχουμε ξαναπεῖ ἐδῶ, πὼς στὸ πρόσωπό του βλέπουμε μιὰν ἀσφαλέστατη δύναμη τοῦ Ἑθνικοῦ Θεάτρου, τόσο, ποὺ τρέμουμε μὴν τοὺς φύγει. Ἐκπληρῆξή ἀποτέλεσε τὸ παίξιμό τῆς κ. Πέννυ Παπουτσῆ, ἰδίως στὴν πρώτη πράξη: ἦταν σωστὴ στὸν τόνο τῆς καὶ στὴν ἀφέλειά της. Κρίμα ποὺ δὲν κατάφερε νὰ παρακολουθήσει τὸ μικρὸ μέστωμα τῆς ἡρωίδας τοῦ ρόλου της στὴν κατοπινὴ ἀνέλιξη τοῦ ἔργου — γιατί ἀπὸ ὅλους τοὺς ρόλους, ὁ δικός της καὶ μόνο (Βιρήνα) παρουσιάζει μιὰν ἐξέλιξη, μιὰν ψυχολογικὴ ἀλλαγὴ. Φυσικά, ὁ ἔμπειρος τεχνίτης κ. Ἰάκωβος Ψαρρᾶς, καὶ πάλι θοιράμβευσε, δίνοντας στὸ ρόλο τοῦ γιαιτροῦ Τσεμπουτκὶν τὴ διάσταση τῆς πλήρους ἀπόγνωσης μᾶς ἀποτυχίας ποὺ ἀπὸ κλάδεμα σὲ κλάδεμα ἀποκτηνώνει. Ὁ κ. Χρήστος Μάντζαρης (Κουλύγκιν) — ποὺ τὸν εἴχαμε σημειώσει στὸ «Παχνίδι τῆς Τρέλας καὶ τῆς Φρονιμάδας» στὸ Λυκαβηττὸ φέτος τὸ καλοκαίρι — ἔδωσε ἕναν τριδιδακτατὸ ἄνθρωπο ποὺ καλύπτει τὴν ψυχικὴ του ξερατὶλα μὲ ξόρκια καὶ κοινωνικὰ ψεύδη: ἦταν πολὺ κοντὰ στὸν Τσέχωφ χωρὶς νὰ ξεπέφτει ποτὲ σὲ ἀκαιρους ἡθοποιοτικὸς ἀκκισμοὺς.

Ὅστόσο, ἡ δυσποστασία τούτῃ ἀνάμεσα σὲ ἡθο-

ποιούς ποὺ ἐπαίξαν νεορεαλιστικά (εἶδαμε καὶ ἕνα ἄδραγμα, ἀντάξιο ἀπὸ... καράτε, τῆς μιᾶς ἀδερφῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιὰ στιγμὴ) καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ ἐνέμεναν στὸ ὄνειρικό κλίμα, δημιούργησε μιὰ σκηνοθετικὴ ἀλαλία, ἕνα μικρὸ νέφος αἰθαλομίχλης. Λυπούμαστε ποὺ μέσα τοῦ εἶδαμε, παγιδευμένη, ἄλλοτε νὰ κλίνει πρὸς τὸ ἕνα, καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, μιὰν ἡθοποιὸν σὰν τὴν κ. Ἀμαλία Γκίτσα, ποὺ τὰ προσόντα τῆς ἀξίζαν καλύτερη μεταχείριση ("Ὀλγα").

Ἀληθινὸς πρωταγωνιστὴς τῆς βραδιάς ἦταν τὸ σκηνοτὴς τῆς πρώτης καὶ δεύτερης πράξης τοῦ κ. Διον. Φωτόπουλου, ὅπου μὲ πραγματικὴ μαεστρία πραγματοποιήθηκε ἕνα θεαματικὸ εὐρημα μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ βάθους τῆς σκηνῆς τοῦ Ἑθνικοῦ ἐπὶ ὥστε νὰ ὑπάρχει ἡ δεύτερη σάλα (ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ ἔργο) π. ἰ. σ. καὶ ὄχι δίπλα, στὴν πρώτη. Δυστυχῶς, τὰ σκηνοτὰ τῶν ἄλλων δυὸ πράξεων τὰ διέκρινε μιὰ ἀνευφάνταστη προχειρότητα, ποὺ ἀμαύρωνε κάπως τὸ ἐπίτευγμα τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης πράξης.

Ἡ μετάφραση τοῦ κ. Γ. Σεβαστίκογλου δημιούργησε στιγμὲς εὐφορίας, ἀλλὰ εἶχε καὶ πολλὰ ἄρρωστα σημεία: ἐκεῖ, τὸ κείμενο γινότανε σχεδὸν τρωτό.

Τὴν πρεμιέρα, ποὺ τίμησαν ἐπίσημα πρόσωπα καὶ ὁ Κύριος Πρόεδρος κ. Κυπριανού, ἀμαύρωσε μιὰ παράλειψη ποὺ πρέπει, φοβάμαι, νὰ τὴν ἀναφέρω: μόλις τὸ ἴδιο ἀπόγευμα εἶχε ἀναγγελθεῖ ὁ θάνατος τοῦ ἡθοποιοῦ Παντελῆ Ζερβού — ποὺ μετεῖχε στὸ προηγούμενο ἔργο τοῦ Ἑθνικοῦ, τὸν «Καρδινάλιο τῆς Ἰσπανίας» — καὶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐπιβαλλόταν ἡ τήρηση μισοῦ λεπτοῦ σιγῆς στὴ μνήμη του. Εἶναι κρίμα ποὺ τὴν πρωτοβουλία αὕτη δὲν τὴν ἀνέλαβε κανένας ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Ἑθνικοῦ, ὅπου μετέχουν πρόσωπα γνωστὰ γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τους. Εἶναι πράγματι κρίμα.

Θ. Δ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Παν. Δημάκης: «Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος». Ὁ διδάσκαλος, ὁ φιλόσοφος, ὁ ἐρευνητής. — Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. 1981.

Χάιντς Σαλβατόρ Κούνιο: «Ἐξῆς τὸ θάνατο». Ἐφιαλτικὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα καὶ μαρτυρίες-ντοκουμέντα ἀπὸ ἐπίσημες πηγές. — Θεσσαλονίκη. 1981.

Τάσος Παπαποστόλου: «Καρτερώντας τὸ ξημέρωμα». — Ἐκδόσεις Εἰρήνη. 1982.

Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Κύπρου. «Ἐπετηρίδα». Τόμος εἰκοστὸς δεύτερος. — Λευκωσία. 1981.

Εὐγενία Ζωγράφου: «Κατάθεση». Ποιήματα. — «Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον». 1981.

Γιολάντα Πατερᾶκη: «Θυσία καὶ δόξα». Μυθιστορηματικὴ βιογραφία τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου